

HUIS
VAN
HILDE

Archeologiemuseum
Noord-Holland

Noord-Hollandse
Archeologische
Publicaties - 12

De hand van de decorateur

Hollands slibaardewerk 1550-1670

Sjek Venhuis

Dit is een publicatie in de reeks 'Noord-Hollandse Archeologische Publicaties'. Met deze reeks beoogt de provincie archeologisch onderzoek voor een breed publiek toegankelijk te maken. De publicaties betreffen wetenschappelijk onderzoek (zowel syntheses, uitwerkingen van oud onderzoek als thematische studies), basisrapportages van recent archeologisch onderzoek, publiksbrochures en publiksboeken. Alle publicaties, behalve de publiksboeken, zijn kosteloos online beschikbaar via: <https://collectie.huisvanhilde.nl/>. De museumwinkel van Archeologiemuseum Huis van Hilde in Castricum verkoopt een selectie uit de reeks archeologische publicaties (www.huisvanhilde.nl).

Omslag: Bord met duif en vuurslagen, gevonden in Grootebroek, Coll. Wil Snip
Vuurklok met een vrouwenbuste en 2 duiven, (15)96, gevonden in Noordeinde. Coll. s.v.

Uitgave: provinciebestuur Noord-Holland, Castricum 2023

Dit rapport is gemaakt in opdracht van het provinciebestuur van Noord-Holland. De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Mochten personen of instanties desondanks van mening zijn dat rechten niet zijn gehonoreerd, kunnen zij contact opnemen met de uitgever.

ISBN/EAN: 978-94-92428-02-8

Tekstredactie: TGV teksten en presentatie, Leiden

Vormgeving: Bannink Publiciteit, Leimuiden

Druk: The Creative Hub | Provincie Noord-Holland
Powered by Canon

Noord-Hollandse
Archeologische
Publicaties - 12

De hand van de decorateur

Hollands slibaardewerk 1550-1670

Sjek Venhuis

Voorwoord

U heeft een bijzondere publicatie in handen. Ze komt voort uit het aanbod dat de auteur van deze publicatie, Sjek Venhuis, in 2021 aan Huis van Hilde deed: de overdracht van zijn bijzondere verzameling Hollands slibaardewerk uit de periode 1550- 1670. De schenking omvat in totaal 150 rijkversierde schotels, kommen en vuurklokken van hoge museale waarde. Ze zijn alle door de schenker zelf gerestaureerd. Het resultaat is de meest divers samengestelde collectie van slibaardewerk uit de nu bekende productiecentra. Huis van Hilde heeft de schenking dan ook graag aanvaard, omdat dit aardewerk regelmatig wordt gevonden bij archeologische opgravingen en Huis van Hilde inmiddels ook een aantal stukken en een groot aantal scherven bezit. Het uitbreiden van de collectie zorgt voor kennisvermeerdering op dit gebied.

Het is geen verslag van archeologisch veldonderzoek, zoals in deze reeks gebruikelijk is, maar een materiaalstudie, gebaseerd op jarenlange intensieve ervaring met deze aardewerkcategorie.

Al tijdens zijn rechtenstudie begon Venhuis met restaureren van bodemvondsten voor een aantal Amsterdamse antiquairs. In het begin van de jaren 80 werd hem gevraagd een grote partij scherven van slibaardewerk uit te zoeken. De diversiteit van het materiaal was zo groot dat het ongetwijfeld op meerdere plaatsen gemaakt moest zijn. Helaas bestonden er nog nauwelijks publicaties over dit specifieke type aardewerk. Venhuis verwierf veel materiaal van particuliere gravers, voor wie scherven meestal minder interessant waren. Zo kon hij naast een collectie restaurabele stukken ook een documentatiearchief opbouwen. Elk stuk dat hij in handen kreeg, leverde meer vragen en dus ook meer onderzoek op, maar uiteindelijk ook meer kennis.

Sjek Venhuis

Een eerste resultaat van zijn werk was de publicatie *Hoorn des Overvloeds*. De bloeiperiode van het Noord-Hollands slibaardewerk (ca. 1580 - ca. 1650) dat hij in 1997 schreef met Hans van Gangelen en Peter Kersloot. Hierin werden onder meer de symboliek die in de afbeeldingen was verwerkt en de kleding van afgebeelde menselijke figuren behandeld.

Het spreekt vanzelf dat Sjek Venhuis in de ruim 25 jaar die sinds die publicatie zijn verstreken meer onderzoeksmateriaal onder ogen en in handen heeft gekregen, en dat zijn kennis en ervaring nog weer sterk zijn gegroeid. *De Hand van de Decorateur. Hollands slibaardewerk 1550 - 1670* is te beschouwen als vervolg op en update van *Hoorn des Overvloeds*.

Door het nauwkeurig bekijken en onderzoeken van duizenden scherven en het steeds weer vergelijken van de verschillende afbeeldingen en decoraties – zowel de manier waarop die waren verbeeld als waarop ze waren gemaakt – kreeg Venhuis geleidelijk greep op de mensen die het materiaal hadden gedecoreerd. De namen van deze 16de- en 17de-eeuwse decorateurs zijn niet bewaard gebleven. Hun persoonlijke 'handschrift' is echter nog herkenbaar, al laat het zich alleen door intensieve studie ontcijferen. Het is die studie waaraan Venhuis honderden uren vrijwillig heeft besteed en waarvan dit boek het resultaat is. Venhuis is zich ervan bewust dat zijn speurtocht naar de identiteit van de makers van het slibaardewerk een heel persoonlijke reis is geweest en dat het niet alleen een gedegen documentatie is, maar ook een verzameling gefundeerde aannames, die in de toekomst kunnen worden bevestigd of bijgesteld. Ik verwacht dat deze rijk geïllustreerde publicatie bij toekomstig archeologisch onderzoek zal dienen als waardevol hulpmiddel bij het identificeren en dateren van slibaardewerk. Bovendien zal het een inspiratiebron zijn voor liefhebbers en kenners van keramiek om voort te borduren op het intensieve werk van Sjek Venhuis.

Martin C.W. Veen

Hoofd collectiebeheer Huis van Hilde

Beheerder provinciaal depot voor archeologie Noord-Holland

Inhoudsopgave

Samenvatting	6
English summary	8
1 Hollands slibaardewerk 1550-1670	11
1.1 Introductie	11
1.2 De taal van het bord	16
1.3 Typerende decoraties	19
2 De overgangsfase	26
2.1 Gecombineerde technieken	30
2.2 Onbeholpen probeersels	32
3 Enkhuizen	35
3.1 Harlingen	57
4 Hoorn	59
5 Alkmaar	75
5.1 Inleiding	
5.2 De vroegste slibproducten uit Alkmaar	75
5.3 Decorateur A1, 1585-1602	81
5.4 Decorateur A2, circa 1585-1607	89
5.5 Decorateur B1, 1604-1608	93
5.6 Decorateur B2, 1603-1630	95
5.7 Decorateur C, 1609-1612	100
5.8 Decorateur D, 1609-1613	103
5.9 Decorateur E, 1613	106
5.10 Decorateurs F1 en F2, 1613-1615	106
5.11 Decorateur G1, 1616-1617	106
5.12 Decorateur G2, 1614-1638	108
5.13 Decorateur G3, 1612-1621	114
5.14 Decorateur G4, 1615-1621	118
5.15 Decorateur GH, 1629-1638	123
5.16 Decorateur H, 1632-1669	126
5.17 Decorateurs L en M	130
5.18 Decorateur I	131
5.19 Andere vormen	131
6 Monnickendam	137
7 Amsterdam	149
8 Haarlem	155

9 Leiden	159
10 Bergen op Zoom	181
11 Toegift	183
Literatuur	186
Illustratieverantwoording	188
Dankwoord	190

Samenvatting

Al sinds begin jaren 70 van de 20ste eeuw is aandacht besteed aan een type aardewerk uit de periode 1550-1670 dat zich onderscheidt door decoratietechniek, kleurstelling en decoratiemotieven. Het werd op basis van de verspreiding van archeologische vondsten 'Noord-Hollands slibaardewerk' genoemd. In de publicatie *Hoorn des Overvloeds* (1997) werd een overzicht gegeven van wat toen bekend was over dit aardewerktype. Een archeologisch probleem was dat er bijna geen pottenbakkersafval was gevonden aan de hand waarvan productiecentra zouden kunnen worden geïdentificeerd. Bij gebrek aan zulke gegevens werd aangenomen dat dit aardewerk in de eerste plaats bestemd was voor de lokale markt en dat grote concentraties vondstmateriaal zouden wijzen op een nabijgelegen productieplaats. Zo zou het vele scherfmateriaal dat op het Schermereiland was gevonden, afkomstig zijn van borden en schalen die in het nabijgelegen Alkmaar waren geproduceerd en verhandeld.

In de ruim 25 jaar die sinds het verschijnen van *Hoorn des Overvloeds* zijn verstreken, is veel meer materiaal gevonden, verzameld, gerestaureerd en bestudeerd. Er zijn nu ook enkele vindplaatsen van pottenbakkersafval bekend, waarvan met name Leiden veel materiaal heeft opgeleverd. Dat laatste gegeven leidt er onder meer toe dat niet langer gesproken kan worden van uitsluitend Noord-Hollands slibaardewerk.

Belangrijker zijn de inzichten die zijn verkregen rond de datering van dit materiaal, de verspreiding binnen en buiten het productiegebied en de technologische, typologische en chronologische verhouding tot het Nederlandse *sgraffito*-aardewerk en het Duitse Werra- en Weser-aardewerk. Ten slotte is de auteur van mening, na intensieve en gedetailleerde bestudering van honderden gerestaureerde stukken en duizenden scherven, dat niet alleen productiecentra, maar ook individuele decorateurs kunnen worden geïdentificeerd aan de hand van hun 'handtekening'. Hij legt er de nadruk op dat dit hypothesen zijn die zo goed mogelijk zijn onderbouwd op grond van jarenlange ervaring en visueel aantoonbare criteria, maar dat toekomstige vondsten het beeld kunnen bevestigen of veranderen.

In de hoofdstukken 3 t/m 10 worden de diverse productiecentra en decorateurs besproken, een en ander aan de hand van vele voorbeelden.

Het bestaan van een productiecentrum in **Enkhuizen** is bevestigd door de vondst van één randscherfje. Tussen het in 1979 gevonden afval van Werra-aardewerk van de bekende pottenbakker Dierck Claes Spiegel bleek een scherf van Hollands slibaardewerk te zitten. De decoraties op Enkhuizer producten uit de 16de eeuw worden gekenmerkt door een bepaald type vuurslag, in andere gevallen door een sierlijk cijfer 1 in de jaartallen, en het toepassen van lijnen die gedeeltelijk zijn verbreed.

In de stad **Hoorn** en de omliggende regio, zoals in Wognum, Zwaagdijk en Spierdijk, is veel slibaardewerk gevonden. De 'bloeiende bol', een gestileerde weergave van een uitlopende bloembol, is een typisch Hoorns decoratiemotief, dat ook wel in Alkmaar is toegepast.

Het materiaal dat in grotere hoeveelheden in de buurt van **Alkmaar** is gevonden, kon in meer detail worden beschreven en gecategoriseerd. Er zijn voor de vroegste fase van de productie - circa 1560-1580 - twee nieuwe decorateurs geïdentificeerd. Eén andere decorateur, aangeduid als 'C', blijkt zijn loopbaan in Alkmaar te zijn begonnen, om later op te duiken in Leiden. Weer een andere decorateur, van wie eerder werd aangenomen dat hij uitsluitend in Alkmaar werkte, lijkt daarentegen zijn vak geleerd te hebben in Enkhuizen. Een nieuw ontdekte decorateur ten slotte is 'GH' gedoopt.

In **Monnickendam** werd in 1998 op een perceel in het centrum pottenbakkersafval gevonden. Het schervenmateriaal besloeg een periode van een kleine driehonderd jaar, en leek daar als ophogingslaag te zijn opgebracht. Het oudste materiaal bestaat uit fragmenten van misbaksels van *sgraffito*-aardewerk en met slibboogjes versierde stukken. De *sgraffito*-borden zijn tot ongeveer 1550 gemaakt, de productie van slibaardewerk liep veel langer door, tot circa 1650. Er kunnen vier decorateurs onderscheiden worden, onder wie F2, van wie eerder werd aangenomen dat hij in Alkmaar werkte.

De analyse van in en rond **Amsterdam** gevonden slibaardewerk leidde tot de conclusie dat daar (mogelijk) vijf verschillende decorateurs actief zijn geweest. Zij beeldden bijna uitsluitend duiven, pauwen, hanen en herten af op de spiegels van grote en kleine kommen. De onderlinge verschillen zijn, hoewel herkenbaar, minimaal. Bij de afbeeldingen van hanen bijvoorbeeld zijn ze terug te vinden in details als de lengte van de tenen, het aantal grote en kleine staartveren en de stand van de hanenkam.

In 1976 hadden leden van de Archeologische Werkgroep **Haarlem** pottenbakkersafval gevonden bij een opgraving in de Zakstraat. Daartussen bevonden zich randscherven van slibaardewerk, met daarop een opmerkelijke decoratie van concentrische slibcirkels die, beginnend in het midden van de kom of schotel, een naar de rand opgetrokken spiraal vormen. Het materiaal lijkt zeer sterk op scherven die later in Leiden zijn gevonden, maar met één opvallend verschil: de buitenrand van de Leidse stukken is afgerond, terwijl die in Haarlem licht hol zijn.

In 1993 werd op het fabrieksterrein 'Parmentier' aan de Lammermarkt in **Leiden** archeologisch onderzoek uitgevoerd. Daarbij werd pottenbakkersafval van slibaardewerk verzameld, zij het niet in primaire context. Het materiaal was hier terechtgekomen

bij het opwerpen van ophogings- of verstevigingslagen van een of meer achtererven. Verondersteld wordt dat dit afval afkomstig was van de werkplaats van Cornelis Jacobsz Verburch, een Leidse pottenbakker die zich in 1616 vestigde aan de Lange-gracht, niet ver van de vindplaats. Het is een van de weinige gevallen waarbij de archieven de naam en vestigingsplaats van een producent van slibaardewerk hebben prijsgegeven. De stijl van de decoratie van zijn producten, die gemaakt zijn tussen 1616 en circa 1640, is beïnvloed door de Alkmaarse decorateur C, die vermoedelijk employé of compagnon van Verburch is geweest. Het handschrift van een tweede Leidse decorateur, die waarschijnlijk werkte tussen 1635 en 1650, laat zich doorgaans herkennen door het gebruik van slingerlijnen en/of een band met een zigzagpatroon.

In **Bergen op Zoom** lijkt ook 'Hollands' slibaardewerk gemaakt te zijn, waarmee de productie daarvan niet alleen buiten Noord-Holland, maar zelfs buiten het hele voormalige gewest Holland zou hebben plaatsgevonden. Het aantal vondsten is echter nog extreem gering en het wachten is op nieuwe ontdekkingen voordat hier harde uitspraken over kunnen worden gedaan.

Ten slotte wordt aandacht besteed aan het voorkomen van een vorm van slibaardewerk die eerder nauwelijks werd herkend: kleine kommen met twee horizontale of verticale oren. Op basis van de decoraties - vaak een duif, soms ook wel een bloeiende bol of een haan - lijken Hoorn, Enkhuizen, Monnickendam en mogelijk Alkmaar de plaatsen van herkomst te zijn, waarmee deze categorie alsnog een bij uitstek Noord-Hollands karakter heeft.

English summary

Since the early 1970s, attention has been focused to a type of pottery from the period 1550-1670 that is distinguished by its decoration technique, use of colour and decorative motifs. Based on the distribution of archaeological finds, it was named 'North Holland slipware'. The publication *Hoorn des Overvloeds* (1997) gave an overview of what was then known about this pottery type. An archaeological problem was that almost no pottery wasters had been found by which production centres could be identified. In the absence of such data, it was assumed that this pottery was primarily intended for the local market and that large concentrations of archaeological finds would indicate a nearby production site. Thus, the many sherds found on the Schermereiland near Alkmaar would have come from plates and bowls produced and sold in that particular town.

In the more than 25 years since *Hoorn des Overvloeds* was published, much more material has been found, collected, restored and studied. A few sites of pottery wasters are now known, of which Leiden in the province of South Holland in particular has yielded much material. This, among others, leads to the conclusion that it is no longer possible to speak of exclusively North Holland slipware pottery.

More important are the insights gained about the dating of this material, its distribution within and outside of the production area and its technological, typological and chronological relationship to Dutch *sgraffito* ware and German 'Werra' and 'Weser' pottery. Finally, the author believes, after intensive and detailed study of hundreds of restored pieces and thousands of sherds, that not only production centres but also individual decorators can be identified by their 'handwriting'. He emphasises that these are hypotheses that have been substantiated as best as possible based on years of experience and visually demonstrable criteria, but that future finds may confirm or change the picture.

Chapters 3 to 10 discuss the various production centres and decorators, using many examples.

The existence of a production centre in **Enkhuizen** has been confirmed by the find of one rim sherd. Among Werra earthenware wasters found in 1979, remains of the products of the well-known potter Dierck Claes Spiegel, a sherd of Holland slipware was found. The decorations on saucers and bowls from the 16th century are characterised by a particular type of fire steel, in other cases by an ornate numeral 1 in the date, and the application of lines that are partially widened.

In the city of **Hoorn** and the surrounding region, such as in Wognum, Zwaagdijk and Spierdijk, large quantities of slipware have been found. The 'flowering bulb', a stylised representation

of a flower bulb, is a typical decorative motif for products from Hoorn, although it was also applied in Alkmaar.

The already well-known objects of which larger quantities were found near **Alkmaar** can now be described and categorised in more detail. Two new decorators have been identified for the earliest phase of production - around 1560-1580. Another decorator, designated 'C', appears to have started his career in Alkmaar, only to turn up later in Leiden. Yet another decorator on the other hand, who was previously assumed to have worked exclusively in Alkmaar, appears to have learned his trade in Enkhuizen. Finally, a newly discovered decorator was named 'GH'.

In **Monnickendam**, pottery wasters were found on a plot in the town centre in 1998. The sherds covered a period of just under three hundred years and appeared to have been deposited there as an embankment layer. The oldest material consisted of fragments of misfired *sgraffito* ware and pieces decorated with small arches applied in slip. The *sgraffito* plates were made until about 1550, while the production of slipware continued much longer, until about 1650. Four decorators can be distinguished, including F2, who was previously assumed to have worked in Alkmaar.

The analysis of slipware found in and around **Amsterdam** led to the conclusion that up to five different decorators may have active there. They almost exclusively depicted doves, peacocks, roosters and deer in the centre of large and small bowls. The differences between them, although recognisable, are minimal. In depictions of roosters, for example, they are reflected in details such as the length of the talons, the number of large and small tail feathers and the position of the crest.

In 1976, members of the **Haarlem** Archaeological Volunteers Society had found pottery wasters during an excavation in the Zakstraat. Among them were rim sherds of slipware, bearing a remarkable decoration of concentric circles of slip which, starting in the centre of the bowl or dish, form a spiral that extends towards the rim. The material is very similar to sherds found later in Leiden, but with one notable difference: the outer edge of the Leiden pieces is rounded, while those in Haarlem are slightly concave.

In 1993, archaeological research was carried out at the 'Parmentier' factory site at the Lammermarkt in **Leiden**. Among other materials, pottery wasters from slipware were found here, albeit not in primary context. The material had ended up as part of an embankment or reinforcement of one or more backyards. It is assumed that this production waste came from the workshop of Cornelis Jacobsz Verburch, a potter from Leiden who established his business in 1616 on

the Langegracht, not far from the excavation site. It is one of the few cases where the archives have revealed the name and production site of a maker of slipware. The style of decoration of his products, made between 1616 and c. 1640, was influenced by the Alkmaar decorator C, who is believed to have been an employee or associate of Verburch. The handwriting of a second Leiden decorator, who probably worked between 1635 and 1650, can usually be recognised by the wavy lines and/or a band with a zigzag pattern.

Bergen op Zoom (North Brabant) also seems to have produced 'Holland' slipware, which would have meant that it was manufactured not only outside of North Holland, but even outside the entire region of Holland. However, the number of finds is still extremely small and we are waiting for new discoveries before any strong statements can be made about this.

The last chapter focusses on the occurrence of a form of slipware hardly recognised until now: small bowls with two horizontal or vertical ears. Based on the decorations - often a dove, sometimes a flowering bulb or a cock - Hoorn, Enkhuizen, Monnickendam and possibly Alkmaar seem to be the places of origin, associating at least this category with North Holland.

1.1 Vroeg slibbord met 8 vogels met een lijf. Mogelijk eeuwigheidssymbool.

1 | Hollands slibaardewerk 1550-1670

1.1 Introductie

Precies een halve eeuw geleden, in maart 1973 om precies te zijn, hielden de Britse en Nederlandse aardewerkkenners John Hurst en Hendrik Jan van Beuningen een lezing op een congres in Rotterdam over middeleeuws aardewerk. Ze bespraken daarbij een kleurig soort keramiek dat zeker niet middeleeuws was, maar wel bijzonder. Het leek in de 16de en 17de eeuw te zijn gemaakt in een begrensde regio - Noord-Holland ten zuiden van Alkmaar. De uitvoering, roodbakkend aardewerk versierd met abstracte decors en figuratieve voorstellingen die vervolgens werden geglaazuurd en in gele en groene tinten werden weergegeven, was niet uniek in die periode in Noord-Europa. Het had kenmerken van het Duitse Werra- en Weser-aardewerk, en was net als dat materiaal vaak voorzien van een jaartal, als om het de latere archeologen gemakkelijker te maken bij het dateren. Des te lastiger was het om binnen de Noord-Hollandse regio een productiecentrum aan te wijzen. Historisch was daar niets over vastgelegd, het materiaal was alleen bekend van (meestal incomplete) bodenvondsten en nergens waren misbaksels gevonden, de enige zekere archeologische manier om aan te tonen dat een aardewerktype ter plaatse is gefabriceerd. Toch hadden Hurst en Van Beuningen genoeg argumenten om aan deze categorie de naam *North Holland slipware* - Noord-Hollands slibaardewerk - te geven.

Het regionale karakter en de datering werden na de lezing van 1973 en de publicatie ervan in 1975 grotendeels bevestigd door nieuwe vondsten en nieuwe inzichten, maar die nieuwe kennis leverde natuurlijk ook correcties op. Zo was de einddatering in het begin van de 18de eeuw, die de schrijvers voor dit aardewerk voorstelden, gebaseerd op een foutieve determinatie van een in 1711 gedateerd stuk, en we weten nu ook dat de productie zich niet beperkte tot Noord-Holland. 'Hollands slibaardewerk' is dan ook een passender benaming voor dit materiaal, waarvan de uiterste dateringen nu lijken te liggen tussen 1550 en 1670. Bijna vijftig jaar later, in 1997, verscheen de publicatie *Hoorn des Overvloeds*, mede samengesteld door schrijver dezes, die geheel aan deze materiaalgroep is gewijd. De inhoud is voor het grootste deel bepaald door fragmenten die waren gevonden op het Schermereiland en waarvan werd aangenomen dat het was geproduceerd in het nabijgelegen Alkmaar. Het boek zette deze kleurige en visueel aantrekkelijke materiaalgroep duidelijk op de kaart. Sindsdien is er echter een dermate grote hoeveelheid nieuwe vondsten uit andere regio's in Noord- én Zuid-Holland bijgekomen, dat een vervolgitgave wenselijk is. Niet dat dit boek pretendeert definitieve antwoorden te geven op de vragen die leven rond de producenten en productiecentra van dit aardewerk, zoals hieronder zal worden beschreven, maar ik hoop een nieuwe basis te leggen voor toekomstige studie.

Voor lezers die van de genoemde publicaties geen kennis hebben kunnen nemen, vat ik hier samen wat het studiemateriaal

nu precies behelst. Daarvoor ga ik meer dan twee eeuwen terug vanaf de vroegst bekende productie van het Hollands slibaardewerk en richten we ons op zuidelijker regio's.

Opgegraven productieafval uit Utrecht en het Zeeuws-Vlaamse Aardenburg maakt duidelijk dat daar vanaf circa 1400 een nieuwe versieringstechniek werd ontwikkeld voor luxe schotels.

1.2 Vroeg slibbord met 3 vogels. Gevonden in Haarlem.

Ø 26,4 cm. Coll. Wil Snip*

1.3 Voetschaal met vogel, gevonden in Alkmaar.

Coll. Archeologisch Centrum Alkmaar

Daarbij bracht men met een penseel decoraties van dunne witte klei - slib - aan op roodbakkerd aardewerk. Dat waren zowel figuratieve als geometrische afbeeldingen, die soms werden voorzien van groene accenten door het toevoegen van koperoxide aan het slib (afb. 1.1 en 1.2). De productie van dit type aardewerk is ongeveer een eeuw lang in zwang geweest (afb. 1.4).

1.4 Bord met zwaanachtige vogel, gevonden in Amsterdam.
Ø 30,5 cm. Collectie Sjek Venhuis (hierna: Coll. S.V.)

In ongeveer dezelfde tijd werden in verschillende steden, zoals Alkmaar en Monnickendam, borden en potten gebakken die met dezelfde techniek werden versierd, maar dan alleen met combinaties van kleine boogjes. In de zuidelijke Nederlanden waren die boogjes parallel gerangschikt (afb. 1.5 en 1.6), bij de Noord-Nederlandse producten raken de uiteinden elkaar of overlappen ze elkaar deels (afb. 1.7a en 1.7b). Dit zijn de wortels van de 'Nederlandse' slibversieringstraditie.

1.5 Bord versierd met boogjes ook als randstreepjes. Ø 30,0 cm.
Inv. nr. 11129-69

1.6 Vuurklok versierd met boogjes, gevonden in Medemblik.
Hoogte 37,5 cm. Inv. nr. 8436-01

1.7a en 1.7b Bord met boogjesversiering, gevonden op het Schermereiland, Ø 21,0 cm.
Coll. S.V.

Halverwege de 15de eeuw voerden Noord-Hollandse pottenbakkers een nieuwe techniek in, geïnspireerd op voorbeelden uit Italië en Spanje die via de Zuidelijke Nederlanden het noorden hadden bereikt. Ook hierbij was roodbakend aardewerk de basis, maar nu werd het hele oppervlak voorzien van een dunne laag witte klei, een 'engobe', waarmee in feite een (dunne) sliblaag wordt bedoeld. Daarin werden met een staafje allerlei afbeeldingen gekrast, waarbij wapenschilden favoriet waren (afb. 1.8).

1.8 Bord met wapen, gevonden in Graft. Ø 32,0 cm. Coll. S.V.

Soms werd een afbeelding 'losgemaakt' van de achtergrond door de omringende sliblaag weg te schrapen (zie Alkmaar afb. 5.48). Dit aardewerk is bekend onder de Italiaanse naam *sgraffito* ('ingekrast'). Pottenbakkersafval in Alkmaar en Monnickendam laat zien dat daar zeker zulk aardewerk is gemaakt en vermoedelijk geldt dat ook voor Hoorn en Enkhuizen. De Noord-Hollandse sgraffito-traditie was halverwege de 16de eeuw op haar retour. In diezelfde tijd - waarschijnlijk al vanaf circa 1550, maar met zekerheid vanaf 1570 - werd in Noord-Holland een nieuwe techniek ontwikkeld, die in feite een voortzetting was van de al twee eeuwen oude slibversieringsmethode. Nu werd voor het aanbrengen van de decoraties echter niet het penseel, maar een ringeloor gebruikt: een met sterk verdunde witte klei gevulde runderhoorn met een gaatje in de punt, waarin een rietje werd gestoken. Een vaardige hand kon daarmee versieringen aanbrengen, die veel plastischer waren dan met het traditionele penseel bereikt konden worden. Ook de sgraffito-techniek werd overtroffen in plasticiteit: de 'negatieve' ingekrasste afbeelding maakte plaats voor een 'positieve', die duidelijk op de ondergrond lag. Het was overigens niet zo dat de ene techniek plotseling werd ingeruild voor de andere, integendeel: er waren zeker in het begin allerlei mengvormen, afhankelijk van de experimenteerlust van de makers. (afb. 1.9).

1.9 Geheel lichtgroen geglazuurd bord met buste van een man, gevonden in Enkhuizen. Ø 35,0 cm. Part. coll.

In de beginperiode werd vaak nog de gangbare kleurstelling van het sgraffito-aardewerk aangehouden, maar al gauw werd de kleur groen een algemeen verschijnsel. Nadat het hele oppervlak was voorzien van een laag loodglazuur en de vormen werden gebakken, kleurde het witte slib geel op de rode onderlaag, afgezien van de aangebrachte groene accenten.

Ik wil benadrukken dat er geen sprake was van een plotselinge omschakeling rond 1550-1570, en al evenmin van een losse 'uitvinding' van één pottenbakker die vervolgens werd overgenomen door zijn collega's. Dat wil zeggen: uit het bewaard gebleven materiaal is dat niet af te leiden. Dit geldt ook voor de mate waarin de Hollandse beoefenaars van de techniek werden beïnvloed door buitenlandse voorbeelden. Andersom is het niet uitgesloten dat het Duitse Werra-aardewerk, dat overeenkomsten vertoont, maar iets later gedateerd wordt, het Noord-Hollandse materiaal als voorbeeld had. De overeenkomsten - het aanbrengen van jaartallen, de kleur - zijn bij oppervlakkige beschouwing groter dan de verschillen, maar dat is schijn. In Duitsland werden bijvoorbeeld naast Bijbelse taferelen ook veel heiligen afgebeeld, in Holland alleen Bijbelse figuren, wat voor de leek van nu misschien op hetzelfde neerkomt, maar een fundamenteel verschil is. Verder is er technisch onderscheid te maken tussen de aardewerksoorten. Hollandse schotels van slibaardewerk staan op uitgeknepen standlobben, Duitse borden hebben een platte bodem. Ook is er Werra-materiaal dat over het hele oppervlak is voorzien van een glazuurlaag waarin koperoxide gemengd was en zodoende helemaal groen is. Dat komt in (Noord-)Holland uiterst zelden voor. Een van de uitzonderingen is een Enkhuizer pottenbakkerij waar in het begin van de 17de eeuw met expliciete toestemming Werra-aardewerk werd geproduceerd (afb. 1.10). Geheel groen geglazuurde

1.10 Kom (misbaksel), 1606, gevonden in Enkhuizen.
Ø 17,0 cm. Coll. S.V.

schotels werden nog wel tot circa 1550 ook sporadisch uitgevoerd in de sgraffito-techniek (afb. 1.11, zie ook Enkhuizen afb. 3.39). Belangrijk zijn ten slotte vooral de verschillen in kwaliteit tussen de beide aardewerksoorten. Werra-aardewerk doet wat dat betreft beslist onder voor het Hollandse slibaardewerk.

1.11 Bord met fantasiewapen, gevonden in Schagen.
Ø 30,5 cm. Part. coll.

Het is minder sterk van baksel en heeft een dunnere laag glazuur. Bovendien blijkt uit roetaanslag op Werra-objecten dat ze vaak op het vuur hebben gestaan en dus daadwerkelijk als keukengerei zijn gebruikt, iets wat met de Hollandse producten veel minder het geval is. Het Duitse Werra-aardewerk zal (veel) goedkoper zijn geweest, en dat verklaart dan weer waarom het een veel groter verspreidingsgebied heeft binnen Nederland dan het 'Nederlandse' product.

Dit zijn archeologische hypothesen, die vragen om een archeologische toetsing. Die wordt lastig gemaakt door het eveneens archeologische probleem waarmee eerdere onderzoekers al worstelden: het (bijna) geheel ontbreken van productieafval in het bodemarchief. Dat zou immers de sleutel zijn tot het vaststellen van een productiecentrum, waarvan dan weer bakfels, decoratiestijlen en -motieven en hun makers zouden kunnen worden afgeleid, en daarmee weer inzichten over plaatselijk gebruik, export en beïnvloeding zouden kunnen worden verkregen. Alleen de bodem van Monnickendam en Alkmaar heeft wat van dit afval opgeleverd, naast een enkele scherf in Enkhuizen en wat meer in Leiden. Die laatste vindplaats toont aan dat het niet om een uitsluitend Noord-Hollands product gaat.

Ondanks deze zeer geringe hoeveelheid pottenbakkersafval wordt in dit boek toch een poging gewaagd om te suggereren in welke steden bepaalde producten zijn gemaakt. De veronderstelling daarbij is dat dit slibaardewerk vooral, zo niet uitsluitend voor de lokale markt geproduceerd werd, en dus in de nabijheid van de productieplaats werd gekocht, gebruikt en na beschadiging weggegooid, en dus in het plaatselijke bodemarchief belandde. Dat deze relatie voor Schermereiland-Alkmaar wordt aangenomen, was - zoals eerder gesteld - het uitgangspunt van de eerdere publicatie *Hoorn des overvloeds*.

Daarnaast is er een tweede aanname, gebaseerd op de grote hoeveelheid gevonden scherven, dat er per productiecentrum meer dan één pottenbakker geweest moet zijn, tegelijkertijd of opeenvolgend. Binnen het vondstmateriaal uit één stedelijke 'microregio' zouden zich dan producten van verschillende makers moeten bevinden en aan de hand van specifieke kenmerken zouden die geïdentificeerd kunnen worden. Op die basis zou hun 'handschrift' ook in vondstcomplexen elders herkend kunnen worden. Het is de speurtocht naar die handschriften, vooral in de vorm van overeenkomsten in afbeeldingen en motieven, die het onderwerp is van deze studie. Iedere decorateur ontwikkelt een eigen handschrift en in de loop van zijn carrière ontstaat hieruit een individueel repertoire dat deels is ingegeven door wat hij - aanvankelijk - van zijn voorganger heeft overgenomen, deels door er een eigen invulling aan te geven op basis van zijn persoonlijke creativiteit. Dat repertoire bestaat uit tientallen afbeeldingen van centrale motieven - zoals bijvoorbeeld een duif, een hert of Adam en Eva - maar behelst daarnaast een veelvoud aan secundaire motieven die het hoofdmotief omlijsten. Die kunnen zo specifiek zijn dat twee op het oog totaal verschillende borden

toch van dezelfde decorateur moeten zijn. Een belangrijke rol hierbij spelen op het eerste gezicht futiele details: de randstreepjes** op het smalle, horizontale buitenste deel (de 'vlag') van een schotel, schaal of kom. Het zijn parallelle, schuin geplaatste streepjes of s-vormige motiefjes. Beide motieven suggereren een 'kabel' die rond de rand van het bord of de schaal is gedrapeerd. Het lijkt een bijzaak vergeleken met de rijke afbeeldingen van mensen en dieren en de vele andere abstracte motieven, maar in feite komt in geen enkel ander onderdeel van de totale decoratie de herkenbare routine van de ambachtsman of -vrouw zozeer tot uiting.

Nu wil deze algemene regel niet zeggen dat ze opgaat voor alle decorateurs. Die in Enkhuizen brengen naast de gangbare randstreepjes zoveel varianten aan op de vlag dat juist die variatie een typisch lokaal kenmerk wordt. Iets dergelijks geldt voor de anonieme decorateur die wordt aangeduid als 'H' (zie p. 126) en die in Alkmaar werkzaam was tussen 1632 en 1669. Het is één voorbeeld van uitzonderingen op de algemene regel en van noodzakelijke nuanceringen. Zo is de relatie vindplaats-productiecentrum in steden als Enkhuizen en Hoorn ook heel duidelijk, maar toch diffuser. Dat wijst op een veel wijdere afzetmarkt dan alleen de lokale, en er zijn ook aanwijzingen dat er decorateurs zijn geweest die in verschillende productiecentra hun diensten hebben bewezen. Die relatie verandert ook in de loop der tijd. In het derde kwart van de 16de eeuw blijkt het Hollands slibaardewerk een zeer wijde verspreiding in Nederland te hebben gehad. Daarna neemt dat af, doordat pottenbakkers in steeds meer steden grote hoeveelheden vergelijkbare producten op de markt gaan brengen. Het zijn dan voor het overgrote deel (Noord-)Hollandse vindplaatsen die scherven van het karakteristieke, regionale product opleveren.

1.12 Bord met ooievaar met zwaard door hals, gevonden in Noordeinde. Ø 33,7 cm. Inv.nr 11129-40

De in dit boek geformuleerde aannames zijn naar mijn overtuiging valide en ze vormen een goed uitgangspunt voor verdere studie. Maar ze komen, zoals zo vaak in de archeologie, niet voort uit een exact wetenschappelijke benadering. Ze zijn gebaseerd op heel veel, heel nauwkeurig kijken en voelen. Er komt intuïtie en Fingerspitzengefühl aan te pas en hoewel dat vaak onontbeerlijke hulpmiddelen zijn in de wetenschap, zijn ze niet onfeilbaar. Eén opgraving of zelfs losse vondst in Enkhuizen, Alkmaar of ergens ver buiten Noord- of Zuid-Holland kan de hier geponeerde veronderstellingen nuanceren of zelfs ontcrachten. Ze kunnen natuurlijk ook worden bevestigd. In alle gevallen is dat winst voor onze kennis van dit bijzondere materiaal.

Het boek is als volgt ingedeeld. Om de lezer beter de weg te wijzen in het kijken naar het materiaal volgt na deze inleiding een paragraaf over wat we noemen 'de taal van het bord' en een overzicht in schetsen van voor verschillende steden en decorateurs kenmerkende decoraties. Vervolgens heeft ieder hoofdstuk een inleiding met de omschrijving van specifieke eigenschappen van de betreffende stad. Meer dan vijfhonderd illustraties ondersteunen de uitleg. Hopelijk zal de lezer zich geleidelijk ook kunnen inleven in de manier van kijken van de schrijver of er juist vraagtekens bij plaatsen. Des te beter! Gaarne loods ik de lezer door het Hollands slibmoeras en neem daarbij mogelijke (uit)glijpartijen voor lief.

1.13 Kommetje met dier.

Inv.nr 11130-19

1.2 De taal van het bord

Om Hollands slibaardewerk te kunnen determineren en dateren is het nuttig een aantal kenmerken van de diverse abstracte en figuratieve versieringsmotieven te beschrijven en - om te beginnen - kort in te gaan op de toegepaste techniek.

1.14 Het portret op dit bord is ingekrast; de rand is versierd met een ringeloor. Geheel lichtgroene geglaazuurd bord met buste van een man, gevonden in Enkhuizen. Ø 35,0 cm. Part. coll. ***

Slibversierde borden zijn gemaakt van roodbakkend aardewerk waarop met een ringeloor, een runderhoorn waarvan de punt is afgezaagd en daarna is voorzien van een rietje, versieringen zijn aangebracht met sterk verdunde, witbakkende klei – het slib. Deze versieringen zijn daardoor heel plastisch; ze liggen duidelijk op het oppervlak van het bord. De verschillende kleuren ontstaan na het glazuren en bakken. Een loodglazuurlaag laat de rode ondergrond zijn eigen kleur houden, terwijl het witbakkende slib geel van kleur wordt. Groene kleuren ontstaan door het toevoegen van koperoxide aan het glazuur of aan het slib.

Naast de met de ringeloor opgebrachte versieringen komen ook nog ingekraste versieringen voor, ontleend aan de sgraffito-techniek, die eerder in de 16de eeuw in zwang was. Op afb. 1.14 is goed de combinatie van beide technieken te zien. De rand (de 'vlag', zie onder) is met de ringeloor versierd. De spiegel is in de sgraffito-techniek gedecoreerd en vervolgens is de gehele schotel afgewerkt met glazuur waarin een geringe hoeveelheid koperoxide zat.

Van de techniek komen we zo op de verschillende versieringsmotieven en waar die zijn aangebracht.

Een bord bestaat uit een rand, de vlag, en het middendeel, de spiegel. De vlag is doorgaans versierd met streepjes, de spiegel kan onversierd zijn, een centrale voorstelling hebben met losse versieringselementen of een decoratieve rand eromheen. Borden met een groene of gele spiegel zonder decoratie - we spreken dan van een geel of groen fond - hebben altijd een brede, versierde vlag.

Er is slechts één geval bekend van een bord met een brede versierde vlag en een versierde spiegel (afb 4.35).

1.15 Bord met geheel groene spiegel, gevonden in Amsterdam. Ø 34,5 cm. Inv. nr. 11129-09

1.16 Schotel uit de omgeving van Enkhuizen. Ø 40,0 cm. Inv. nr. 11129-80. De vlag is versierd met streepjes. Om de centrale voorstelling staat een ornamentale rand met afwisselende groepen van vijf streepjes en gestippelde, gestileerde bloemmotieven. De versieringselementen op de spiegel naast de haan zijn een vuurslag, een klaverblaadje, een spiraal en de voor deze decorateur karakteristieke 'bloeiende bol'.

1.17 Bord uit Grootebroek, met s-motieven op de rand. Naast de duif staan op de spiegel o.a. twee vuurslagen, drie klaverbladen en twee harmoniesymbolen, bestaand uit een dubbele, langgerekte s-vorm met gekrulde uiteinden en twee doorkruiste ruit-motieven.

1.18 Op dit bord gevonden in Edam staat een gekroonde dubbelkoppige adelaar, een populair motief op slibaardewerk.

Ook bepaalde versieringselementen op de spiegel kunnen kenmerkend zijn voor een bepaalde decorateur, zoals de 'bloeiende bol' uit Hoorn en Alkmaar. Uiteraard bepalen ook de creativiteit, de traditie, de technische vaardigheid en de persoonlijke smaak van de decorateur de manieren waarop centrale figuren, decoraties en cijfers zijn weergegeven.

De overgang van de vlag naar de spiegel kan onversierd zijn of versierd zijn met een of meerdere concentrische cirkels.

De voorstelling op de spiegel bestaat uit verschillende elementen rond een centrale figuur. Meestal zijn dat dieren; de meest voorkomende zijn de duif, haan of een hert. Minder vaak worden een pauw, hond, uil, adelaar of personen afgebeeld.

1.19 Bord uit Alkmaar met duif met uitgeslagen vleugel en jaartal 1612. De versieringselementen zijn onder meer een vlinder, boomblaadjes en een granaatappel.

1.20 Op dit bord uit Hoorn landt de duif op een grondje: een gestileerde weergave van een grondvlak. Ø 38,5 cm. Inv. nr. 11129-02

De afgebeelde dier- of mensfiguren kunnen op een bodem of grondje staan, maar ook los in de ruimte zweven.

Rondom de centrale figuur is de ruimte opgevuld met plant- of bloemmotieven en/of geometrische figuren. Op een klein deel van de borden staan jaartallen. Daarnaast komen vaste, gestileerde afbeeldingen voor van voorwerpen, bladeren en vruchten.

Vuurslagen, een instrumentje met een karakteristieke vorm waarmee vonken werden geslagen om vuur mee te maken, komen voor tot kort na 1600. Ook klaverblaadjes en granaatappels worden frequent afgebeeld. Borden met een uitsluitend abstracte, symmetrische decoratie komen we ook vaak tegen.

1.21 Bord uit Hoorn met abstracte geometrische versiering. Ø 38,5 cm. Inv. nr. 11129-05

1.22 Bord uit Enkhuizen met een rennend hert op een gearceerd grondje. Ø 35,5 cm. Inv. nr. 11129-17

1.23 Op dit bord zijn kenmerkende Alkmaarse versierings-elementen te onderscheiden: granaatappels op de spiegel en in de concentrische zones eromheen eerst een groene kabelband en daarbuiten elkaar overlappende boogjes. De centrale voorstelling komt niet zo vaak voor: twee engelen flankeren een monstrans, een rijkversierde bokaal van edelmetaal waarin zichtbaar een stukje skelet van een heilige werd bewaard. Het is een liturgisch voorwerp uit de Rooms-Katholieke traditie. Alkmaar was in het jaar dat dit bord werd gemaakt (1612) al bijna veertig jaar 'officieel' protestants, al hing nog een deel van de bevolking het oude geloof aan.

* In de bijschriften staan de vondst- en objectgegevens voorzover die bekend zijn. Inventarisnummers verwijzen naar de collectie van de Provincie Noord-Holland/Huis van Hilde. Daar waar ze ontbreken wist de auteur ze niet te achterhalen.

** In het Deventersysteem wordt dit de 'kabelrand' genoemd, maar voor deze studie is de karakteristieke manier waarop de streepjes vormgegeven zijn zo essentieel voor de toeschrijving dat we de term 'streepjes' zullen hanteren voor deze vorm van versiering.

*** Slibversierd aardewerk is bijna uitsluitend overgeleverd als bodemvondst. Dat betekent dat de meeste objecten niet heel of compleet waren toen ze werden gevonden. In dit boek staan veel borden, vuurklokken en kommetjes die zijn gerestaureerd en daardoor gaver lijken dan ze zijn.

1.3 Typerende decoraties

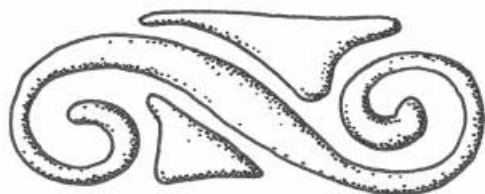
Enkhuizen 1550-1650

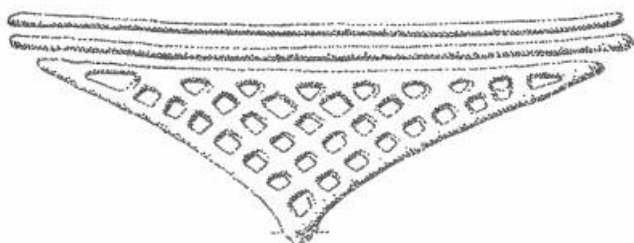
1.24 Vuurslag met brede band

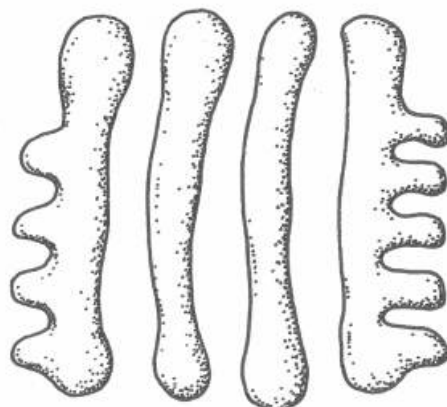
1.25 Vuurslag

1.26 Harmoniesymbool met verbreed midden

1.27 Dubbel gearceerd 'grondje'

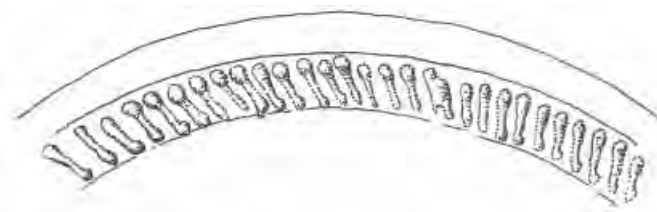

1.28 Versiering ontleend aan Noord-Duitse keramiek

1.29 Versiering ontleend aan Noord-Duitse keramiek

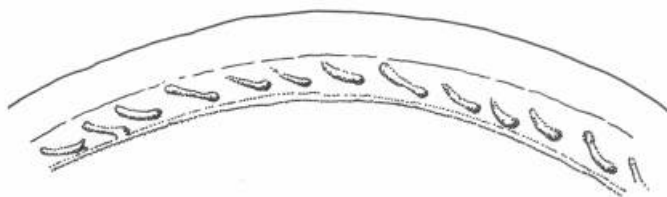
Hoorn 1580-1610

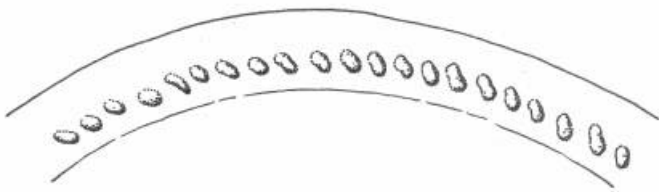
1.30 Leeuw-Uil decorateur

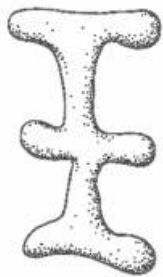
1.31 Type a

1.32 Type b lang, circa 1580-1590

1.33 Type b kort, circa 1590-1600

1.34 Het cijfer 1 met dwarsstreepje

1.35 Vogelpoot met verdikte hiel

1.36 Harmoniesymbool

1.37 Takje met verdikte uiteinden

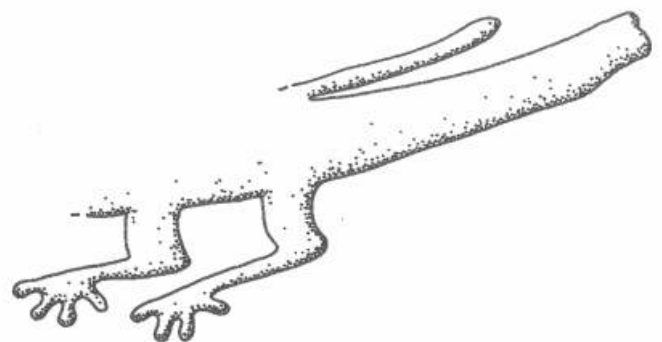
1.38 Blaadge/hartje

1.39 Kruisje

1.40 Druiventros

1.41 Staart/gebogen onderpoot

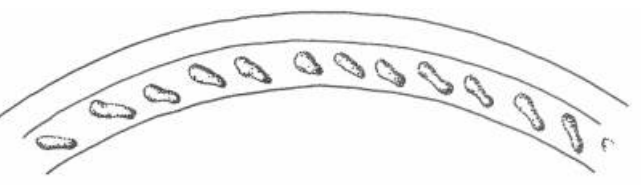
Alkmaar

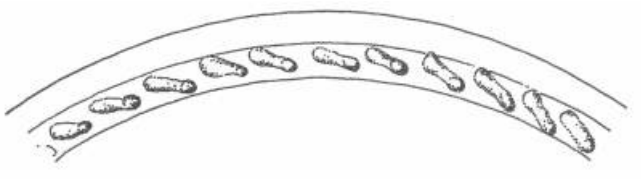
1.42 Decorateur X 1550-1585

1.43 Decorateur Y 1550-1585

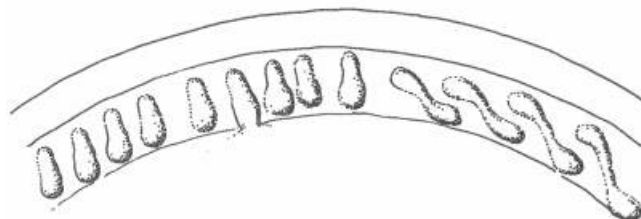
1.44 Decorateur A1 1585-1602

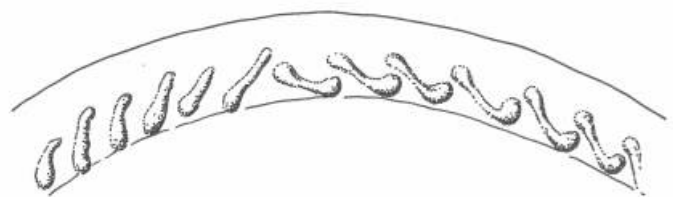
1.45 Decorateur A2 1585-1607

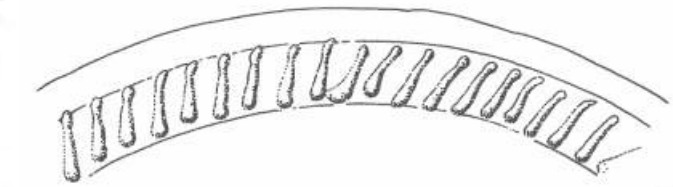
1.46 Decorateur B1 1604-1608

1.47 Decorateur B2 1604-1620

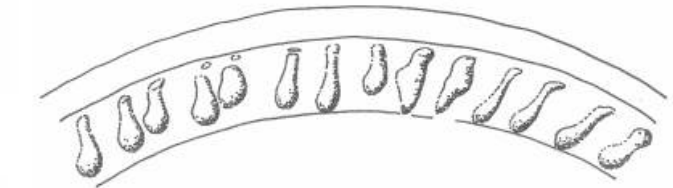
1.48 Decorateur B2 1620-1630

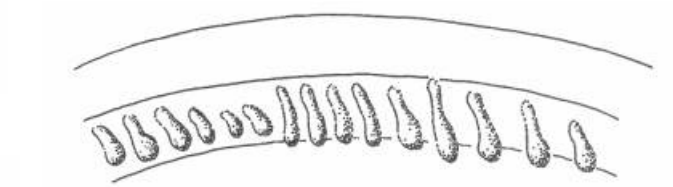
1.49 Decorateur C 1609-1612

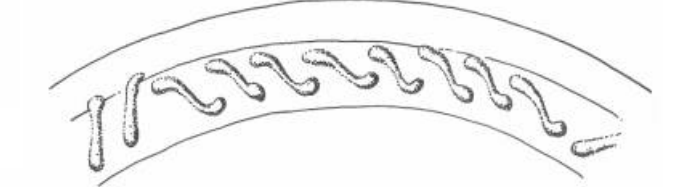
1.50 Decorateur D 1609-1613

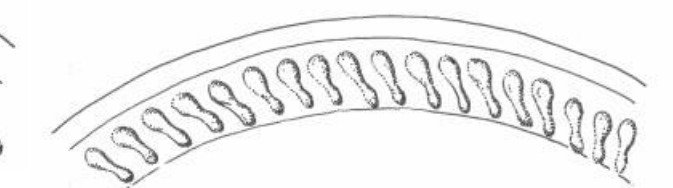
1.51 Decorateur E 1613

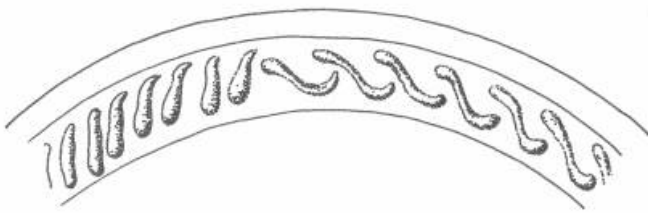
1.52 Decorateur G1 1616-1617

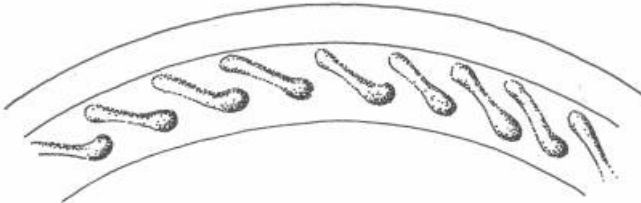
1.53 Decorateur G2 1614-1638

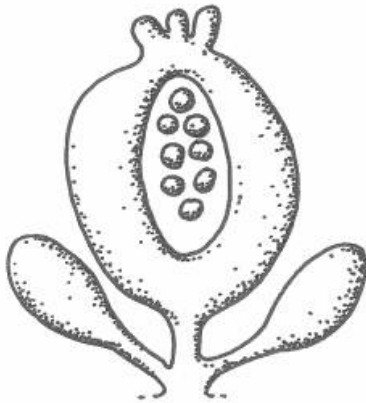
1.54 Decorateur G3 1612-1621

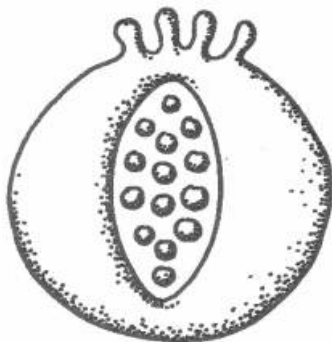
1.55 Decorateur G4 (soms ook alleen streepjes) 1615-1621

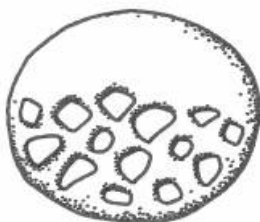
1.56 Decorateur GH 1629-1638

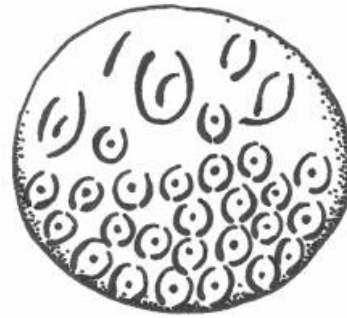
1.57 Decorateur A1 1590-1602

1.58 Decorateur A1 1590-1602

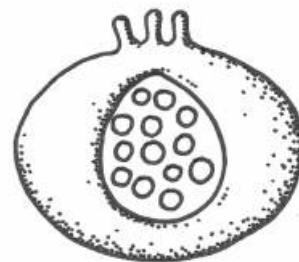
1.59 Decorateur A1 1590-1602

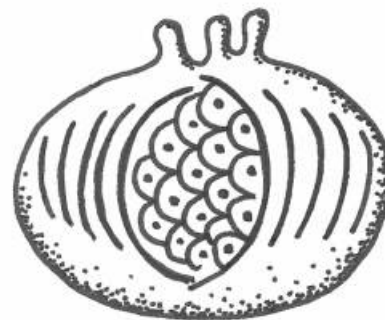
1.60 Decorateur A1 1590-1602

1.61 Decorateur B1 1603-1608

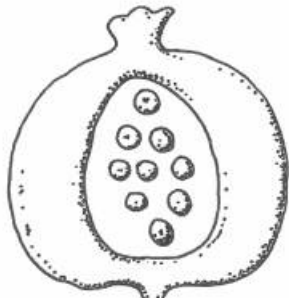
1.62 Decorateur B1 1603-1608

1.63 Decorateur B1 1603-1608

1.64 Decorateur B2 1603-1608

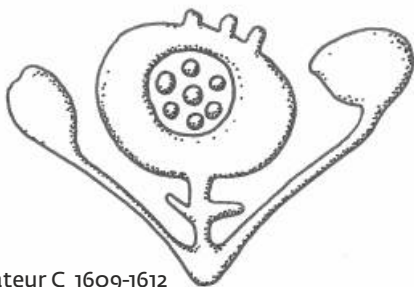
1.65 Decorateur B2 1603-1608

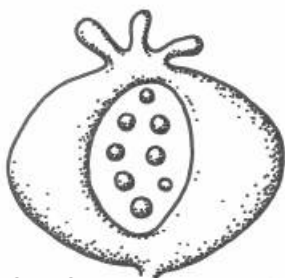
1.66 Decorateur B2 1603-1608

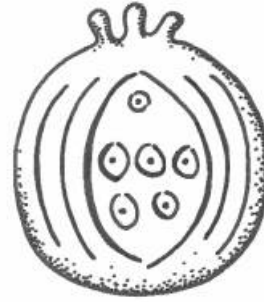
1.67 Decorateur C 1609-1612

1.68 Decorateur C 1609-1612

1.69 Decorateur D 1609-1613

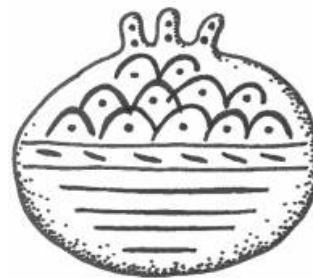
1.70 Decorateur D 1609-1613

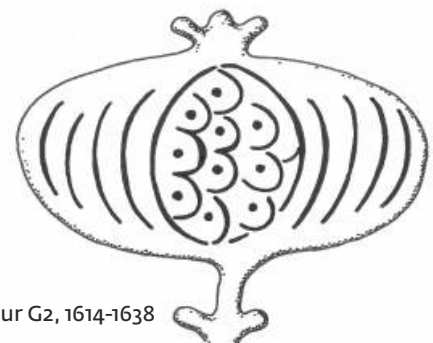
1.71 Decorateur E 1613

1.72 Decorateur E 1613

1.73 Decorateur E 1613

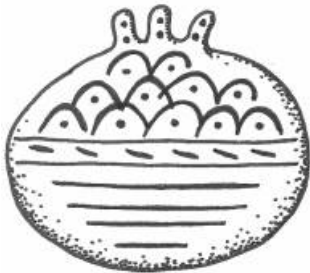
1.74 Decorateur G2, 1614-1638

1.75 Decorateur G3 1612-1621

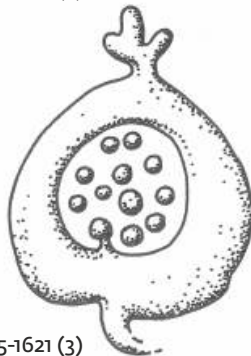
1.76 Decorateur G3 1612-1621

1.77 Decorateur G3 1612-1621

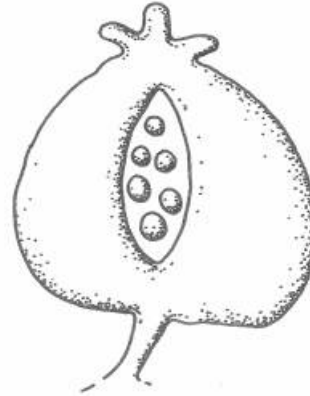
1.78 Decorateur G4 1615-1621 (3)

1.79 Decorateur G4 1615-1621 (3)

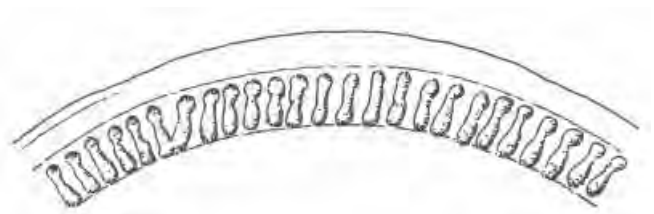

1.80 Decorateur GH 1629-1638

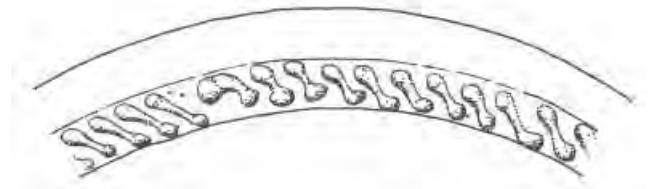

1.81 Decorateur GH 1629-1638

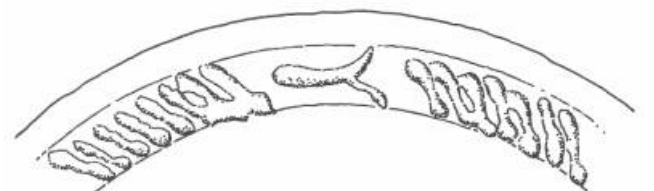
Monnickendam

1.82 1550-1590, kegelrandstreepjes

1.83 1590-1615

1.84 Circa 1570-1590

1.85 Cijfer 1

1.86 Takje

1.87 Klavertje

2.1 Bord met hert, gevonden in Edam. Ø 33,0 cm. Inv. nr. 1129-51

2 | De overgangsfase

Het was een uitdaging om uit te zoeken of er tijdens de overgang van sgraffito-aardewerk naar slibaardewerk voorbeelden konden worden gevonden waaruit zou blijken dat een en dezelfde decorateur beide versieringstechnieken had toegepast. Die zoektocht leverde in het geval van min of meer complete stukken maar een paar resultaten op. Twee duidelijke voorbeelden zijn een sgraffito-kom gevonden in Leiden (afb. 2.2) en een slibbordje gevonden in Amsterdam (afb. 2.3). Op allebei zien we een duif afgebeeld, met erboven een geometrisch motief dat eigenlijk een samengedrukt ruitmotief is (vergelijk hiervoor het motief op de schotel van afb. 2.1 dat van dezelfde decorateur is). De gemeenschappelijke herkomst is waarschijnlijk Hoorn of Enkhuizen.

2.2 Sgraffito-kom met duif, gevonden in Leiden.

Coll. Museum Boijmans van Beuningen

2.3 Bord met duif, gevonden in Amsterdam. Ø 26,8 cm.

Inv. nr. 11129-56

2.4 Sgraffito-kom met bloemmotief.

Een ander voorbeeld zien we bij een sgraffito-kom (afb. 2.4) en een grote slibschotel waarop een gestileerd bloemmotief staat (afb. 2.5). De vindplaats van beide objecten is onbekend, evenals de productieplaats, maar zou heel goed Hoorn kunnen zijn, onder andere vanwege de stippellijnen. Een derde voorbeeld is een slibbordje gevonden in de buurt van Hoorn (afb. 2.6) en een fragment van een grote sgraffito-schotel uit Ursem (afb. 2.7), waarop oorspronkelijk twee naar elkaar kijkende duiven stonden. De overeenkomst in stiling van de vleugels op beide stukken is evident. Ook deze objecten zouden - gezien hun vindplaats - van een in Hoorn werkzame decorateur kunnen zijn.

2.5 Grote schotel met gestileerd bloemmotief. Ø 43,5 cm.

Inv. nr. 11129-21

Als vierde voorbeeld nog een secundair motief: waarschijnlijk werden in een pottenbakkerij in Hoorn blaadjes van een plant weergegeven door parallelle streepjes in een ruitvorm te voorzien van een steeltje.

2.6 Slibbordje met duif, gevonden in Zwaagdijk. Ø 21,4 cm.
Inv. nr. 11129-62

2.7 Fragment van een grote sgraffito-schotel met duif, gevonden in Ursem. Coll. S.V.

2.8 Late sgraffito-schotel met haan, gevonden in Graft.
Coll. S.V.

2.9 Slibschotel met Franse lelie, gevonden in Medemblik. Ø 26 cm.

Op een late sgraffito-schotel uit Graft - brede, platte rand en een ongebruikelijke randdecoratie, die meer aan een slibversiering doet denken (afb. 2.8) - zijn links en rechts van de haan dergelijke bladmotieven ingekrast. Ditzelfde motief staat op twee vroege slibschotels waarvan er een in Amersfoort is gevonden (afb. 2.11) en een in Medemblik (afb. 2.9), en is ook te zien op een randfragment uit Hoogwoud (afb. 2.10).

2.10 Randfragment, gevonden in Hoogwoud.

Een volgende stap in het weergeven van een blad is te zien op een vuurklokfragment gevonden in de buurt van Hoorn (afb. 2.12). Een deel ervan is zichtbaar aan de rechterkant: we zien hier contouren die zijn opgevuld met parallelle streepjes.

2.11 Vroege slibschotel met bladmotieven, gevonden in Amersfoort. Ø 30,0 cm. Coll. Centrum voor Archeologie Amersfoort

2.12 Vuurklokfragmenten, gevonden in Zwaagdijk. Coll. S.V.

Vergelijkbare decoraties staan op de fragmenten met een kroon (afb. 2.13) en een uil (afb. 2.14): delen van de voorstelling zijn opgevuld met parallelle, groene streepjes. Later geven decorateurs bladmotieven weer door de contouren van een blad met (groen) slib op te vullen.

2.13 Fragment van een vuurklok met kroon, gevonden in Alkmaar. Coll. S.V.

2.14 Fragment met uil. Coll. S.V.

Er kunnen nog tientallen parallellen van losse decoratiemotieven op scherven van zowel sgraffito- als slibardewerk opgevoerd worden, zoals bijvoorbeeld is te zien op de fragmenten

2.15 Fragment met vuurslag, gevonden in Bovenkarspel. Coll. S.V.

2.16 Fragment met vuurslag.

van afb. 2.15 en 2.16: een vuurslagmotief met in het midden een klein bloemetje. Gezien het model van de vuurslag - dikke bovenbaan en smalle onderbaan - is het niet toevallig dat deze fragmenten allebei in de buurt van Enkhuizen zijn gevonden.

2.1 Gecombineerde technieken

Uit Hoorn is een randfragment van een schotel bekend waarvan alleen het middengedeelte - de spiegel - is bestreken met een witte engobe. Daarin is een voorstelling gekrast. De platte vlag is onbewerkt gelaten (afb. 2.17). Dit fragment lijkt in dezelfde tijd te zijn gemaakt als de groen geglazuurde schotel met een

2.17 Fragment van een sgraffito-schotel, gevonden in Hoorn. Coll. Archeologie Hoorn

mannenbuste uit Enkhuizen (afb. 2.18), maar van de schotel uit Enkhuizen is de rand versierd met een - opgelegde - slibdecoratie. Een tweede voorbeeld uit Enkhuizen is een randscherf (afb. 2.19). Hierop is een haan - oorspronkelijk waarschijnlijk twee hanen - ingekrast, terwijl de vlag is versierd met tegen-gestelde spiralen. Verder zijn er slechts twee, onbeduidende fragmenten bekend met een vergelijkbare combinatie van deze twee technieken.

2.18 Geheel lichtgroen geglaazuurd bord met buste van een man, gevonden in Enkhuizen. Ø 35,0 cm. Part. coll.

2.19 Randscherf van een sgraffito-schotel met slibspiraalen op de vlag.

2.21 Fragment met de elementen water, lucht en aarde, gevonden in Bovenkarspel. Coll. S.V.

2.2 Onbeholpen probeersels

Misschien waren het wel deze pottenbakkers van de slibborden met boogjes die zich als eersten waagden aan het tekenen van figuratieve voorstellingen. Daar lijkt het wel op als we kijken naar het bord van afb. 2.20, aangezien die nog een bolle vlag heeft.

2.22 Bord met mannenfiguur en zoenende vissen, gevonden in Graft. Coll. S.V.

2.20 Bord met de elementen water, lucht en aarde. Ø 29,6 cm. Coll. Museum Boijmans van Beuningen

Op dit bord is met enige moeite de combinatie van de elementen water, lucht en aarde te ontwaren, die ook op het bord van afb. 2.21 hebben bestaan. Op afb. 2.22 staat een mannenfiguur omlijst door zoenende vissen. Afb. 2.23 is een van de vroegste voorbeelden van een dubbelkoppige adelaar in slibtechniek.

2.23 Half bord met dubbelkoppige adelaar, gevonden in Hoorn. Part. coll.

2.24 Bordfragment met de Zondeval, gevonden in Schermerhorn.

Coll. S.V.

Je zal maar jaar in jaar uit sgraffito-schotels hebben gebakken en moeten overstappen op een nieuwe techniek. De kans van slagen is dan het grootst bij ornamentale c.q. siervoorstellingen, waarbij slechts dunne en dikke lijntjes zijn vereist. Een dier of een mens uit je ringeloor laten vloeien is een heel ander verhaal. Het zal dan ook niet verbazen dat er uit de beginperiode schotels bekend zijn waarop weliswaar iets herkenbaars staat, maar die eigenlijk meer doen denken aan een kleutertekening. Een voorbeeld hiervan zien we op het bordfragment van afb. 2.24, waar de decorateur nogal onbeholpen het populaire thema van de Zondeval heeft geprobeerd af te beelden: Adam als een gemankeerd kleipoppetje.

2.25 Schotel met (zoog)dier, gevonden in Franeker.

Coll. Archeologisch Depot Noord-Nederland, Nuis

2.26 Bord met hert, gevonden in Alkmaar. Ø 27 cm.

Coll. M. Corbié

Het (zoog)dier van afb. 2.25 is waarschijnlijk als leeuw bedoeld, maar onbeholpen vormgegeven. Een ander voorbeeld staat op het bordje van afb. 2.26, met een dier dat, gezien de aanwezigheid van een gewei, als hert bedoeld zal zijn. Het bordje is weliswaar gevonden in Alkmaar, maar zal waarschijnlijk in Enkhuisen of Monnickendam zijn gemaakt, aangezien vondsten uit een latere periode met een vergelijkbare afbeelding ook in die plaatsen zijn gevonden.

3.1 Scherf met vaandeldrager en tamboer, 1573, gevonden in Leeuwarden. Coll. Noordelijk Archeologisch Depot Nuis

3 | Enkhuizen

We schrijven 1979. De R.O.B. (Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek) krijgt bericht dat er in Enkhuizen een grote hoeveelheid pottenbakkersafval is gevonden van het type aardewerk dat op dat moment bekend stond onder de naam Wanfried-aardewerk, genoemd naar het plaatsje Wanfried in het stroomgebied van de Werra. Daar werden in 1896 voor het eerst misbaksels van dit type gevonden.

Duizenden scherven werden geborgen van dit aardewerk dat we later Werra-aardewerk zijn gaan noemen. Archiefonderzoek bracht aan het licht dat de pottenbakkerij ter plekke had toebehoord aan Dierck Claes Spiegel, lakenkoopman te Enkhuizen. Hij had het gebruiksgoed jarenlang geïmporteerd, maar vond het verstandig het zelf te gaan produceren. Hij kreeg hiervoor in 1603 toestemming van de Generale Staten. Het namaak-Werra is er in zijn pottenbakkerij tot minimaal 1613 geproduceerd.

Een deel van het vondstmateriaal is in 1992 gepubliceerd in *Spiegelbeelden, Werra-keramiek uit Enkhuizen 1605* van Anton Bruijn van de R.O.B.

Pas veel later blijkt dat tussen de pottenbakkersresten een randscherf van circa 10 cm zit, die de kenmerken bezit van biscuit slibaardewerk: namelijk, eenmaal gebakken klei met een wittige decoratie die met een ringeloor is aangebracht. Dit scherfje is nog steeds het enige tastbare bewijs voor de slibaardewerkproductie in Enkhuizen (afb. 3.7).

3.2 Bord met typerende Enkhuizer vlagversiering en dubbel gearceerd grondje, gevonden in de regio Enkhuizen.

Ø 36,5 cm. Part. coll.

3.3 Bord met 2 eenhoorns en wybert-ei-band (zie p. 41), 1615, gevonden in de regio Enkhuizen. Part. coll.

3.4 Scherf met man met hoed en typerende puntversiering in de kraag, gevonden in de regio Enkhuizen. Coll. S.V.

3.5 Bord met Adam en Eva, gevonden in Enkhuizen.

Inv. nr. 1092-02

Kenmerkend voor dit scherfje is dat de slibstreepjes slechts de helft van de vlag in beslag nemen. Deze eigenaardigheid zien we terug op de fragmenten van afb. 3.81, een Adam en Eva-schotel die onderdeel is van een slib-kras groep en die qua uitvoering sterk lijkt op producten uit Alkmaar, zoals bijvoorbeeld de groene cirkel met s-motieven.

Van alle productiecentra van slibaardewerk is die van Enkhuizen, die loopt van circa 1550 tot 1650, het meest divers. Die diversiteit is te danken aan het feit dat er meerdere potten-

3.6 Bord met veldheer, 1575, gevonden in Nijmegen.
Ø 35,8 cm. Coll. Stichting Stadsarcheologie Nijmegen

3.7 Biscuit randscherf uit de pottenbakkerij van Spiegel, gevonden in Enkhuizen. Coll. Museum Boijmans van Beuningen

bakkerijen actief waren. Dateringen op het aardewerk laten zien dat er perioden zonder productie zijn geweest. Van grote invloed was de vestiging van een pottenbakkerij waar vanaf 1602 namaak Werra-aardewerk is gemaakt. Een van de gevolgen hiervan was dat er voorstellingen werden geïntroduceerd, die waren geïnspireerd op het Duitse gebruiksaardewerk. Kenmerkend voor veel voorstellingen uit Enkhuizen is dat mens en dier staan afgebeeld op een dubbel gearceerd grondje (afb. 3.2). Van de secundaire motieven springen enkele vuurslagen in het oog: uit het vierde kwart van de 16de eeuw is dat een model met een basis van een smal slibstreepje met erboven een brede groene streep en van rond 1600 een model met als basis uitsluitend een brede groene band. Het tweede type vuurslag heeft standaard een bloemetje tussen de haken. Als er een jaartal staat vermeld, is dat doorgaans met een sier-1 als eerste cijfer: een verticale streep met aan weerszijden een kromme lijn, waardoor deze enigszins lijkt op een gestileerde Franse lelie. De vroegst gedateerde stukken slibaardewerk die zeer waarschijnlijk hun ont-

3.8 Scherf met vogel, gevonden in de regio Enkhuizen. Coll. S.V.

staan in Enkhuizen hebben, zijn vondsten uit Leeuwarden en Nijmegen, respectievelijk uit 1573 (afb. 3.1) en 1575 (afb. 3.6). Ervan uitgaand dat de eerste producten van dit type aardewerk kort na 1550 op de markt kwamen, wijzen deze schotels al op een hoge graad van technische en artistieke bekwaamheid, sterker nog, ze behoren tot de fraaiste voorbeelden van de slib-kras techniek. Bijzonder is dat op beide schotels delen van de kleding zijn voorzien van ingedrukte punten. Op het fragment uit 1573 zien we ze op de kousenbanden en boven de rechterheup, bij de veldheer uit 1575 in de manchetten, op de kraag en de zoom van de baret. Dit fenomeen kennen we uitsluitend van deze twee schotels en op schotels/stukken van later datum, die allemaal in de regio Enkhuizen zijn gevonden én uiteraard alleen op stukken die zijn gedecoreerd in de slib-kras techniek. Dateringen komen sporadisch voor, maar 1610 zal de uiterste productiedatum zijn. Voorbeelden van deze voor Enkhuizen typerende grove punten zijn te zien op afb. 3.17 en 3.18.

3.9 Scherf met sgraffito-versiering, gevonden in Grootebroek. Coll. S.V.

Vanaf het begin van de productie in Enkhuizen speelt een op het oog onbelangrijk detail een rol bij het determineren. In het algemeen wordt bij het maken van een slibdecoratie met de ringeloor een dunne lijn getrokken. Die kan aangebracht worden als contour voor een figuratieve voorstelling, maar ook als een cirkel om de centrale afbeelding. Wilde men een wat bredere decoratie dan werden twee sliblijnen tegen elkaar gelegd, zoals te zien is bij de staf van de veldheer uit 1575 van afb. 3.6. Als de decorateur een nog bredere cirkel wilde dan werd de ruimte tussen twee dunne cirkels opgevuld, vaak door aan het slib koperoxide toe te voegen, zodat na het afbakken een groene baan ontstond.

3.10 Bord met versiering in gele slib. Inv. nr. 11129-82.

Op het fragment met vogel van afb. 3.8 zijn op het cirkeldeel aan de onder- en bovenkant de sleepsporen te zien van de ringeloor en bij het takje een enkele voor.

Op het fragment uit 1573 van afb. 3.1 is tussen de twee cirkels een kabelrand aangebracht die bestaat uit een combinatie van s-vormige motieven in spiegelbeeld, rozetjes en stippen. Deze s-jes zijn kenmerkend voor enkele vroege producten uit Enkhuizen: ze zijn alleen verbreed in het midden en daardoor relatief puntig aan de uiteinden en geven het motief op deze manier een meer dynamisch voorkomen. Mijn hypothese is dat deze eigenaardigheid een navolging is van vergelijkbare motieven op het kort ervoor populaire sgraffito-aardewerk, daarop aangebracht door een van de laatste pottenbakkers van dit type uit Enkhuizen. Als met een mesje een s-motiefje in zachte klei wordt gekerfd, ontstaat vanzelf een figuurtje met een verbreed midden (afb. 3.11).

Bij andere sgraffito-decorateurs is dit verschijnsel niet te zien, waarschijnlijk omdat ze een ander instrument gebruikten. Hetzelfde verschijnsel is te zien op het bordje met een versiering in louter geel, op zich al een aanwijzing voor een vroeg object (afb. 3.10).

3.11 Scherf met sgraffito-versiering, gevonden in de regio Enkhuizen. Coll. S.V.

3.12 Rand van een bord met dezelfde decoraties als afb. 3.11, maar dan in slib. Coll. S.V.

3.13 Scherf met een slibvariant van de golflijntjes gevonden in de regio Enkhuizen. Coll. Archeologie Hoorn

3.14 Scherf met sgraffito-versiering gevonden in de regio Enkhuizen. Coll. S.V.

Zonder het specifieke kenmerk van het s-motief ziet dit bordje er tijdloos uit, maar met de theorie over de herkomst van de 's' wordt het een bordje dat kort na het midden van de 16de eeuw is gemaakt. Ook de verticale zigzagstreepjes verraden een terug-

3.15 Bord met typisch Enkhuizer randversiering.

grijpen op sgraffito-voorbeelden uit Enkhuizen, waar golflijntjes schering en inslag waren. Deze zijn onder andere te zien op het fragment van afb. 3.13 en 3.14 in een sgraffito- en een slibvariant. Een vergelijkbare versiering is te zien op afb. 3.11 en 3.12, ook voorbeelden van synchrone decoraties in verschillende technieken.

Aan het einde van de 16de eeuw is deze voor Enkhuizen typerende plaatselijke verbreding van de decoraties onder andere te zien in het cijfer 1 op de schotel van afb. 3.15; de 1 heeft hier dezelfde vorm als op het schotelfragment uit 1573 (afb. 3.1). Nog weer later zien we deze eigenaardigheid - de lokale verbreding van de decoraties - op de schotels van de afb. 3.16 en 3.20. Helaas zijn alle bekende voorbeelden van dit type ongedateerd, maar veel langer dan tot 1610 zullen ze niet gemaakt zijn.

3.16 Bord met florale motieven, gevonden in Bovenkarspel. Ø 32 cm. Part. coll.

Een onderdeel van de kleding dat we alleen in Enkhuizen tegenkomen, is de voorsluiting van de herenbroek. Omdat een goed afsluitende gulp nog niet bestond, werd een extra lap aangebracht over de voorsluiting, die met een leren veter bijeen werd gehouden. In deze schaamlap werd nog een uitstulping aangebracht die het mannelijk geslachtsdeel extra accentueerde. Opscheppers vulden de buidel soms nog op met een konijnenpootje. Dit kledingstuk werd een vlieg genoemd; hoe uitbundiger je vlieg, hoe hoger je status. Alleen op slibaardewerk uit Enkhuizen worden, zoals gezegd, mannen afgebeeld met een dergelijke kruisbedekking (afb. 3.19).

3.17 en 3.18 Twee scherven van borden in slib-kras techniek, met detail in ingedrukte punten, beide gevonden in de regio Enkhuizen.

Coll. S.V.

3.19 Bord met man met kroon in zijn hand, gevonden in Harlingen. Ø 33,7 cm. Coll. Hannemahuis

3.20 Bord met typisch Enkhuizer randversiering. Ø 32,4 cm. Coll. A. van der Meulen

Een typische eigenaardigheid van Noord-Hollands slibaardewerk is het onverbloemd tekenen van het primaire geslachtsorgaan bij mannelijke zoogdieren (afb. 3.21).

3.21 Bord met hond, gevonden in Enkhuizen. Ø 30,5 cm.

Inv. nr. 9112-01.

Dat het afbeelden van de penis op slibaardewerk in Enkhuizen usance was, blijkt ook uit het feit dat op het Enkhuizer Werra-aardewerk uit de werkplaats van Dierck Claes Spiegel kwistig gestrooid werd met mannelijke geslachtsdelen (afb. 3.22), terwijl op Werra-aardewerk in het land van origine dit fenomeen onbekend is.

Uit dezelfde tijd als het bord met hond van afb. 3.21 dateren de borden van afb. 3.23 en 3.24. In het oog springend zijn de overeenkomstige, driehoekige 'grondjes' met dubbele arcering.

3.22 Bord met haas, gevonden in Enkhuizen.

3.23 Bord met eenhoorn, gevonden in de regio Enkhuizen.

Ø 36,5 cm. Part. coll.

3.24 Bord met hert, gevonden in de regio Enkhuizen. Ø 35,5 cm.

Inv. nr. 11129-17

3.25 Bord met 2 mannen en een vrouw, gevonden in de regio Enkhuizen. Ø 29 cm. Coll. Smit, Alkmaar

Een derde kenmerk op het slibaardewerk uit het derde en vierde kwart van de 16de eeuw uit de regio Enkhuizen zijn de hoofddeksels van zowel mannen als vrouwen. Die van vrouwen doen eenvormig aan, een hoge hoed met een brede rand. Die van mannen kunnen hoog en bol zijn, maar hebben ook de vorm van een baret, nu eens met een toefje bovenop en met een of meerdere veren (zie de veldheer van 1575, afb. 3.6), dan weer met een hoge bolle voorkant en een puntige achterzijde (afb. 3.25). Een typisch Enkhuizer kenmerk is een eigenaardigheid die we uit geen enkel ander pottenbakkerscentrum kennen. Het gaat om de versieringen van diverse aard die op de vlag staan, waarvan met name de florale motiefjes als klaver, takjes en generfde blaadjes opvallend zijn. Dit in tegenstelling tot producten uit andere centra, die op de vlag vrijwel altijd alleen maar streepjes en/of s-jes als versiering hebben. Het vroegste voorbeeld hiervan is een bordfragment uit 1582 (afb. 3.26) gevonden in Leeuwarden.

3.26 Randscherf, 1582, gevonden in Leeuwarden.

Coll. Noordelijk Archeologisch Depot, Nuis

Een ander voorbeeld - uit 1600 - is een fragment met de voorstelling van Adam en Eva met slang en hert (afb. 3.27). De combinatie van Adam en Eva met een hert is overigens verder alleen bekend van Duitse Werra-keramiek. Ook de slibkrastechniek op dit bord is vrij bijzonder, omdat het zo precies is uitgewerkt. Dit type kennen we van slechts twee andere objecten, namelijk een naakte man zittend onder een boom (Jonas?) en een jachtscène met een eenhoorn (afb. 3.28 en 3.29). Uit de vondstcomplexen die in de buurt van Enkhuizen zijn gevonden, kunnen diverse decorateurs met gemeenschappelijke kenmerken worden onderscheiden, zoals bijvoorbeeld de wybert-ei band, ook wel de ruit-ovaal band genoemd. Dit is een aaneengesloten serie boogjes en contra boogjes die elkaar deels kruisen en waarvan de uiteinden telkens een ruit vormen (afb. 3.46 en 3.62).

3.27 Bord met Adam en Eva, gevonden in Enkhuizen.

Inv. nr. 1092-02

3.28 Scherf met naakte man (Jonas?), gevonden in Grootschermer.

Coll. S.V.

3.29 Scherf met eenhoorn.

Coll. S.V.

Het sgraffito-fragment van afb. 3.30 heeft op de rand eveneens een serie ovaalen en ruiten, maar los van elkaar. In algemene zin is een sgraffito-product ouder dan een slibproduct en dat zou betekenen dat de slibvariant een vervolg is op de eerste. Echter, de beïnvloeding zou ook andersom hebben kunnen plaatsvinden, omdat de twee technieken immers korte tijd

3.30 Deel van een bord met gele spiegel, gevonden in de regio Enkhuizen. Coll. S.V.

3.31 Achterzijde van afb. 3.30.

3.32 Papkom. Coll. S.V.

3.33 Binnenkant van afb. 3.32.

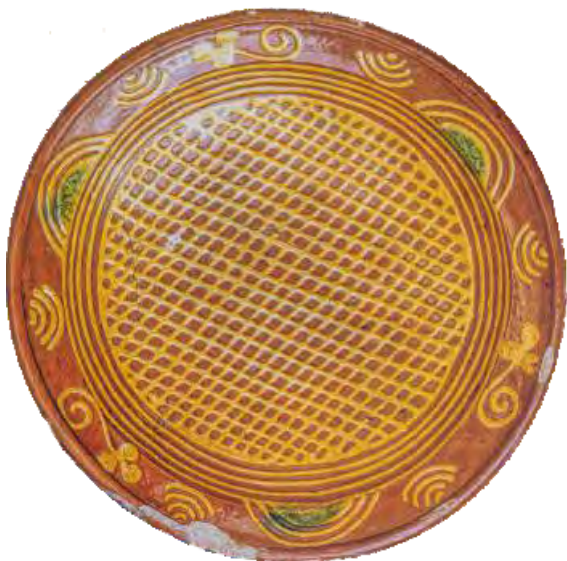
naast elkaar hebben bestaan. Met dit sgraffito-fragment is overigens nog iets anders aan de hand: het roodbakkende aardewerk is namelijk niet alleen aan de voorkant van een sliblaag voorzien, maar ook aan de achterzijde (afb. 3.31).

Het gebruik van slib aan de achterzijde is bekend bij veel sgraffito-schotels van later datum uit Enkhuizen en van de buitenzijde bij grote een- en twee-orige kommen uit Hoorn van rond 1550. Uit Hoorn zijn dit soort kommen ook bekend in een witbakkende variant. Witte klei was waarschijnlijk duurder en in dat licht zou een roodbakkend product met witte sliblaag het chiquere product in uiterlijk benaderen.

3.34 Bord met gestileerd bloemmotief, gevonden in de regio Enkhuizen. Ø 23,8 cm. Inv. nr. 11129-67

De twee vormen wybert en ei worden ook gebruikt om bloemmotieven mee te maken (afb. 3.21, 3.23 en 3.34). De wybertjes op de schotels zijn gearceerd. Deze dubbele arcering - wafelpatroon - is een typisch Enkhuizer verschijnsel en komt gedurende de totale productieperiode van een kleine eeuw voor. Op het bord van afb. 3.35 is deze decoratie extreem doorgevoerd. Ook het lijf van de haan van afb. 3.36 is zo gestreept. De decorateur van deze vogel heeft een afwijkende manier om vogels te tekenen: ze lopen op hun tenen en de poot is samengesteld uit twee balletjes, die ook te zien zijn op het fragment van afb. 3.37. Afb. 3.38 is een vergelijkbaar bord, gelet op de decoraties, met als extra bijzonderheid dat de totale decoratie in groen slib is uitgevoerd.

3.35 Bord met ruitpatroon, gevonden in de regio Enkhuizen. Ø 35,5 cm.

3.36 Bord met haan, gevonden in Zwaagdijk. Ø 38,0 cm. Inv. nr. 11129-76

3.37 Incompleet bord met vogel, gevonden in de regio Enkhuizen.

Coll. S.V.

3.38 Incompleet bord met vogel, gevonden in de regio Enkhuizen. Coll. S.V.

Dat een bepaald motief tientallen jaren werd toegepast, is te zien op drie bordjes, waarvan de eerste is uitgevoerd in de sgraffito-techniek (afb. 3.39). Het groen geglaazuurde bord, gemaakt rond 1550, is gevonden in Dordrecht en toont tussen de twee duiven een vruchtbaarheidssymbool in de vorm van een kronkelende stengel, met in de top een klaverblad. Hetzelfde motief staat naast de haan op een bordje uit circa 1580 (afb. 3.40) - let op het dubbel gearceerde grondje - en ten slotte op een bord uit het begin van de 17de eeuw (afb. 3.41).

3.39 Bord met twee duiven, gevonden in Dordrecht. Coll. Archeologische Dienst Dordrecht

3.40 Bord met haan op gearceerd grondje, gevonden in de regio Enkhuizen. Ø 28,0 cm. Inv. nr. 1129-65

3.41 Bord met duif en vruchtbaarheidssymbool met klaver, gevonden in de regio Enkhuizen. Part. coll.

Het bord van afb. 3.41 is een vertegenwoordiger van een grote groep decorateurs die van zich doet spreken over een periode van ongeveer 75 jaar en die zich onderscheidt door het gebruik van guirlandes, zoals te zien op afb. 3.42. Een ander kenmerk is het gebruik van dik opgelegd slib. De twee vroegste voorbeelden uit de jaren 1550-1560 komen uit Zwolle en Alkmaar (afb. 3.43 en 3.44). De afgebeelde herten hebben naast overduidelijke verschillen, zoals de vorm van de kop en de al dan niet aanwezige penis, ook overeenkomsten die bij andere herten (uit welke windstreek dan ook) niet voorkomen. Het gaat dan om de gespleten hoeven, die doorlopen tot op de schotelrand. Het hert uit Zwolle heeft een driehoekig motief onder de buik dat ook opduikt op latere borden met opvolgers van beide type herten. Ik vermoed dat deze twee typen herten hun oorsprong hebben in een gemeenschappelijk oerhert, dat eerder ontstaan moet zijn in Enkhuisen. Een opvolger van het hert uit Zwolle met kenmerken die typerend zijn voor producten uit Enkhuisen, zoals het vuurslagmotief in deze uitvoering, komen we pas tegen aan het einde van de 16de eeuw (afb. 3.45). Dit type hert zien we later op het fragment van afb. 3.42 en op het fraaiste voorbeeld van deze groep, een schotel uit 1615, waarop het wapen van Amsterdam wordt geflankeerd door twee eenhoorns met erboven twee duiven (afb. 3.46). De eenhoorns hebben, afgezien van de hoorns dezelfde kop als het hert van afb. 3.45.

3.42 Fragment met hert, gevonden in Edam.
Coll. S.V.

3.43 Bord met hert, gevonden in Alkmaar. Ø 27 cm.
Coll. M. Corbié

3.44 Bord met hert, gevonden in Zwolle. Ø 26,5 cm. Part. coll.

3.45 Bord met hert en vuurslagmotief, eind 16de eeuw,
gevonden in Sneek. Coll. Rijksuniversiteit Groningen

3.46 Schotel met 2 eenhoorns, ANN 1615, het wapen van Amsterdam en 2 duiven van hetzelfde type als afb. 3.41 en met dezelfde guirlande in het grondje, gevonden in de regio Enkhuizen. Ø 39,5 cm. Coll. Wil Snip

Deze duiven zien er hetzelfde uit als de duif op het bord van afb. 3.41 maar dan met een gestippeld lijf. Een schotel met gestileerd floraal motief als centraal motief heeft blaadjes met een opgekruld uiteinde, die typerend zijn voor Enkhuizen (afb. 3.47) en ook toegepast worden bij de zijstukken van het Franse leliemotief op deze schotel. In dezelfde groep past het fragment met de voorstelling van een vaas met bloemen (afb. 3.48). Een schotel met een vergelijkbare afbeelding (afb. 3.49), maar veel slordiger getekend, is gevonden bij archeologisch onderzoek bij Uitdam. Deze schotel hoort bij het einde van deze groep en het zou me niet verbazen als de laatste stukken in Monnickendam zijn gemaakt tussen 1620 en 1630.

Dat er ook gedecoreerd werd in slijb-kras techniek bewijst een grote schotel met een diameter van 44 cm (afb. 3.50). Wat we hier zien is een voorstelling die door een boom in het midden verticaal in tweeën wordt gedeeld: links staat een vrouw, rechts een man. Ze hebben de handen in de zij en lijken te dansen. De rest van de voorstelling is opgevuld met losse en gesteelde bloemen.

3.49 Deel van een bord met bloemenvaas, gevonden bij Uitdam. Coll. Monumenten en Archeologie Gemeente Amsterdam

3.47 Schotel met voor Enkhuizen typische blaadjes met opgekruld uiteinde, gevonden in de regio Enkhuizen. Ø 41 cm. Part. coll.

3.48 Deel van een bord met bloemenvaas, gevonden in Bovenkarspel. Coll. S.V.

3.50 Schotel met een man en vrouw in chique kleding, gevonden in Waterland. Ø 44 cm. Part. coll.

De vorm van de blaadjes van de gesteelde bloemen is dezelfde als die van de zijstukken van de Enkhuizer variant van de Franse lelie (afb. 3.54) en van de blaadjes op de ornamentale schotel van afb. 3.47. De bloemen links en rechts naast de stam zien we terug op afb. 3.48 en 3.49. In deze groep, die zoals gezegd, een periode van ongeveer 75 jaar beslaat, zijn meerdere pottenbakkers annex decorateurs aan het werk geweest, wat de verschillen in de secundaire versieringen verklaart.

Een andere groep uit Enkhuizen bestaat uit borden in de slibkras techniek, waarop zowel vrouwen als mannen ten voeten uit staan afgebeeld en die vreemd genoeg dan weer wel allemaal een jaartal dragen, met de toevoeging AN(N)O, waarbij vooral de vorm van de letter N opvalt (afb. 3.51).

3.51 Deel van een bord met AN(N)O, (1)6(o), gevonden in Harlingen.

Coll. Hannemahuis

Van nog later datum is een serie borden met onder andere de afbeelding van een duif, waarvan er twee in 1624 zijn gedateerd (afb. 3.52). Ze zijn allemaal in de buurt van Enkhuizen gevonden. In dezelfde reeks past een bord met drie gekruiste vissen (afb. 3.53) en een bordje en een kommetje met een Franse lelie-motief (afb. 3.54). Sporadisch duiken er nog vondsten van later datum met Enkhuizer kenmerken op. Rond 1650 lijkt het echter gedaan met de slibaardewerk-productie in deze stad. Een aparte categorie vormen de borden die gemaakt zijn vanaf 1550 met de kleurstelling van sgraffito-aardewerk - bijna altijd alleen geel, soms geheel groen geglaazuurd - die gekenmerkt worden door guirlandes van langgerekte spiralen, en stippen en streepjes. Deze versieringen kennen we van tientallen bordfragmenten en drie vuurklokscherven. Slechts een bord is bijna compleet (afb. 3.56).

3.52 Bord met duif, 1624, gevonden in de regio Enkhuizen.

3.53 Bord met 3 gekruiste vissen, gevonden in Edam.

3.54 Bord met Franse lelie, gevonden in de regio Enkhuizen. Ø 25,0 cm. Inv. nr. 11129-60

3.55 Kommetje met Franse lelie, 1598, gevonden in Enkhuizen.

Part. coll.

Overige gemeenschappelijke kenmerken zijn de baksels van deze stukken, die vaak donkerder zijn dan gewoonlijk en met glazuur waarin nog heel goed de zandkorrels in de klei te zien zijn. Een bijzondere scherf is die van afb. 3.57. Op het vuurklokfragment zit een klein stempeltje in gele klei, waarop in

Gotische letters de naam JEZUS is te lezen. Op sgraffito-aardewerk uit het tweede kwart van de 16de eeuw komen vaak teksten voor met een katholieke strekking, zoals "bit voor ons" waarbij Jezus, Maria, Anna en de discipelen Jan (Johannes) en Pieter (Petrus) werden aangeroepen. De Reformatie heeft er ongetwijfeld voor gezorgd dat dergelijke teksten uit het decoratierepertoire verdwenen en pas aan het einde van de 16de eeuw vervangen werden door de aanmoedigen "BEMINT GOD(T)" (afb. 3.58) of "LOOFT GOD(T)". Overigens is van deze speciale groep niet te zeggen of Enkhuizen dan wel Hoorn de bakermat is, want de voorbeelden ervan zijn gelijkelijk verdeeld over beide regio's.

3.56 Bord met abstracte versiering, gevonden in Enkhuizen. Ø 35,5 cm. Inv. nr. 11129-39

3.57 Een stempeltje in de klei met Gotische letters Jezus (IHESUS) op een fragment van een vuurklok, gevonden in Enkhuizen. Part. coll.

Weer een andere groep uit Enkhuizen met wortels in de sgraffito-periode bestaat uit borden, gemaakt vanaf 1550, waarop een wapenschild de centrale decoratie vormt. De vorm is afwijkend van die op borden uit andere productiecentra.

3.58 Kom met opschrift "BEMINT GODT", gevonden in de regio Enkhuizen. Inv. nr. 11132-08

Het kenmerkende zijn de twee lusjes links- en rechtsonder, die alleen in Enkhuizen zo getekend werden. Op het sgraffito-randfragment van afb. 3.59 is nog net de uitstulping te zien waarin de rechterzijde van het wapenschild steekt. De secundaire versiering bestaat uit s-motiefjes, die ingekrast zijn met een drietandige vork, waarvan de middelste breed is. Deze techniek kennen we alleen maar uit Enkhuizen. Vier losse verbrande scherven uit de buurt van Enkhuizen vertonen dezelfde secundaire motiefjes, maar nu in combinatie met de centrale afbeelding van drie gekruiste vissen (afb. 3.60).

3.59 Sgraffito-randfragment met nog net zichtbare uitstulping van een wapenschild, gevonden in de regio Enkhuizen. Coll. S.V.

Identieke vissen zijn te zien op het fragment van afb. 3.61 dat een witte achterkant heeft. Een onderscheidend kenmerk van borden uit deze periode is de smalle rand in combinatie met een op het eerste gezicht onbetekenend detail: het laatste s-je is een halve, als een soort afsluiting van de kabel. In de slibvariant is het te zien op het fragment van afb. 3.62, dat tevens de versiering van de wybert-ei band heeft. Een combinatie van dit type kabelrand en het bovengenoemde wapenschild is te zien op een fragment gevonden in Enkhuizen (afb. 3.63). We zien hier het familiewapen van het geslacht Van Cammingha - tevens

3.60 Verbrande scherven met ingekraste versiering, gevonden in de regio Enkhuizen. Coll. S.V.

het embleem van voetbalclub Cambuur - uit Leeuwarden, waarvan de laatste telg is overleden in 1589.

3.61 Scherf met een van de drie gekruiste vissen gevonden in Spierdijk. Coll. S.V.

3.62 Randscherven met wybert-ei band, gevonden in Bovenkarspel. Coll. Archeologische Dienst Hoorn

3.63 Deel van een bord met het familiewapen van het Friese geslacht Van Cammingha, gevonden in Enkhuizen. Part. coll.

Een fraai bordje met een vergelijkbaar wapenschild is te zien op afb. 3.64. De invulling doet in eerste instantie denken aan het wapen van Amsterdam, maar door de aanwezigheid van klaver-motieven moet mijns inziens eerder gedacht worden aan een combinatie van (drie) voortplantingstekens (kruizen) van stadse allure en landelijke vruchtbaarheidssymbolen (zie ook *Hoorn des Overvloeds*, 1997, p. 40, punt 4).

3.64 Bord met (fantasie)wapen, gevonden in Zwaagdijk. Ø 27,4 cm. Inv. nr. 11129-55

Een groep die een aparte plaats inneemt in de Enkhuizer slibaardewerkproductie, is het schotelgoed dat gerelateerd kan worden aan de werkplaats van Dierck Claes Spiegel (1602-1613). In zijn pottenbakkerij werkten Duitse decorateurs, die hij had laten overkomen om het productieproces van het namaak-Werra-aardewerk te begeleiden. Het slib-kras procedé van het Werra-aardewerk is lossier en sierlijker dan dat van de Hollandse variant, omdat de Duitsers met een heel dun laagje slib werkten. Desondanks heeft een decorateur het gepresteerd om beide technieken te combineren in slibschotels, inclusief de drie schelpvoeten, die daardoor sterk afwijken van de Hollandse, ook doordat allerlei secundaire Werra-elementen werden aangebracht. Zijn oeuvre bevat vooral Bijbelse taferelen, zoals Adam en Eva in het paradijs - voor en na de Zondeval - (afb. 3.66, 3.68 en 3.69), de Verspieders van Kanaän (afb. 3.71), het offer van Abraham (afb. 3.67) en David en Bathseba, maar ook vazen met bloemen en een zonmotief (afb. 3.74).

3.65 Adam en Eva verdreven uit het paradijs, Werra-schotel.

3.68 Adam en Eva worden verdreven uit het paradijs. Coll. S.V.

3.66 Scherven met (Adam en) Eva in het paradijs, voor de Zondeval, gevonden in Bovenkarspel. Coll. S.V.

3.69 Incompleet bord met Adam en Eva na de Zondeval, gevonden in Enkhuizen.

3.67 Deel van een bord met het offer van Abraham, gevonden in Enkhuizen.

Part. coll.

3.70 Werra-scherf met de Verspieters van Kanaän, gevonden in Enkhuizen, afval Dierck Claes Spiegel. Vergelijk afb. 3.71 voor de slibvariant.

Bijzonder is een complete schotel met de voorstelling van de Caritas - christelijke liefde - een moeder met vier kinderen (afb.3.72).

3.71 Bord met de Verspieders van Kanaän (in slib), gevonden in Zwaagdijk. Ø 36,5 cm. Inv. nr. 11129-77

3.72 Slibversierde schotel met de voorstelling van Caritas - christelijke liefde - een moeder met 4 kinderen, gevonden in Venhuizen.
Coll. Archeologische Dienst Hoorn

3.73 Deel van een Werra-bord met Caritas. Vergelijk afb.3.72 voor de slibvariant.

3.74 Kom met in slib een zonmotief, gevonden in de regio Enkhuizen. Inv. nr. 11130-36

3.75 Werra-schaaltje met zonmotief, bovenin de spiraal nauwelijks leesbaar 1604, gemaakt bij Spiegel in Enkhuizen. Vergelijk afb 3.74 voor de slibvariant.

Coll. S.V.

3.76 Schotel met afscheidsscène, gevonden in Zwaagdijk. Part. coll.

Op een helaas zwaar geërodeerde schotel uit de omgeving van Hoorn staat een tafereel van een man op een rijdier, die afscheid neemt van een vrouw en twee kinderen (afb.3.76). Drie van dit soort schotels dragen het jaartal 1611. Het feit dat van drie van deze schotels parallellen bestaan in de Werra-variant uit de werkplaats van Spiegel en dat de decorateur ervan ook secundaire elementen toepast die alleen in die pottenbakkerij werden aangebracht, toont aan dat deze decorateur daar de weg kende.

De zwart-wit parallel van Adam en Eva die weggestuurd worden uit het paradijs (afb. 3.65) komt uit de Werra-pottenbakkerij in het Duitse Hannoversch Münden. Uit deze werkplaats zou Spiegel een van zijn werknemers hebben gerecruiteerd. Verwante borden zijn ook die van afb. 3.77 en 3.78, die bij elkaar in de buurt van Enkhuizen zijn gevonden.

De afgebeelde herten zijn totaal afwijkend van herten op slibaardewerk, maar hebben kenmerken van herten op Werraardewerk, zoals het gewei (afb. 3.79).

3.77 Bord met hert, gevonden in Enkhuizen. Ø 31,5 cm.

3.78 Bord met hert, gevonden in Enkhuizen. Ø 31,5 cm.
Inv. nr. 11129-70

3.79 Werra-bord met hert, met merkteken DCS (Dierck Claes Spiegel), gevonden in Enkhuizen. Inv. nr. 4396-01

3.80 Pottenbakkersafval uit Enkhuizen uit de werkplaats van Spiegel. Coll. Museum Boijmans van Beuningen

3.81 Scherven met Adam en Eva, gevonden in Enkhuizen.
Coll. S.V.

Ten slotte kom ik terug op de randscherf (afb. 3.80) uit het begin van dit hoofdstuk over slibaardewerk uit Enkhuizen en wil ik de aandacht vestigen op een paar losse fragmenten van een schotel uit de omgeving van Enkhuizen met de afbeelding van Adam en Eva (afb. 3.81) een van de meest populaire versieringsthema's op slibaardewerk.

Ooit was dit een indrukwekkende schotel, gedecoreerd in de stijl die in Alkmaar furore maakte, dat wil zeggen volledig uitgevoerd in de slib-kras techniek. De relatief brede vlag van deze schotel is versierd met dezelfde druppelvormige streepjes als die op het bewuste randfragment uit het pottenbakkersafval van Spiegel. Uniek is de wijze waarop de borsten van Eva zijn vormgegeven, namelijk als een cirkel met een stip in het midden. Wat echter aan deze schotel het meest typerend voor Enkhuizer slibaardewerk is, is het grondje; normaal een slib-wafelpatroon, maar op deze schotel ingekrast.

3.1 Harlingen

Vanuit Enkhuizen is een kort overzees uitstapje naar Harlingen nodig. In de hele provincie Friesland en met name in Harlingen is tamelijk veel slibaardewerk gevonden. Dat is voor het grootste deel te herleiden tot pottenbakkerijen in Enkhuizen, voor een klein deel is dat minder vanzelfsprekend en voor een groepje van vier borden is dat zelfs ondoenlijk. Op twee van de vier staan dieren afgebeeld en worden die dieren ook als zodanig benoemd, waarschijnlijk ter lering. Op het eerste bord staat een haan (HAEN) uit 1647, waarvan de huidige verblijfplaats onbekend is (afb. 3.82). Het is een vondst uit Harlingen. Eveneens uit Harlingen komt een bord waarop een deel van een jachtscène te zien is: de hond (HONT) achtervolgt een hert (?) en is gedateerd in 1647 (afb. 3.83). Twee andere fragmenten, uit Harlingen en Leeuwarden, zijn respectievelijk 1658 en 1651 gedateerd. Het gebruikte lettertype en de slingerlijn op de vlag doen denken aan producten uit Enkhuizen, maar Harlingen lijkt een geheel eigen draai aan de uitvoering gegeven te hebben. Het zou niet de eerste keer zijn dat Friezen najlen bij de productie van gedecoreerd aardewerk uit West-Nederland.

3.82 Bord met een haan (HAEN), 1647, gevonden in Harlingen.

3.83 Scherf met een hond (HONT), 1647, gevonden in Harlingen. Coll. S.V.

4.1 Fragmenten slibaardewerk van verschillende locaties met als karakteristiek een groeve op de overgang van ziel naar vlag van borden met een plat model.

4 | Hoorn

De vroegste voorbeelden van slibaardewerk uit het begin van het derde kwart van de 16de eeuw zijn bordes waarvan fragmenten staan afgebeeld bij [afb. 4.1](#). Ze zijn vaak te herkennen aan een centrale decoratie die doorloopt op de vlag. De oudste zullen zonder toevoeging van de kleur groen zijn gedecoreerd ([afb. 4.2](#)). Als dat wel het geval is, is die kleur donkerder dan bij producten van andere decorateurs en neigt soms naar zwart. Voor een andere decorateur uit Hoorn van voor 1600 is kenmerkend dat op de vlag een patroon van randstreepjes staat, dat afwisselend geel en groen is. Nergens komen zoveel bordes en kommen met de afbeelding van een kan ([afb. 4.5](#)) voor, die opvallend vaak deels dubbel is gearceerd. Rond 1600 is er een decorateur actief die vogels ([afb. 4.39](#)) afbeeldt die een enkelvoudige, brede staart hebben.

4.2 Bord met monochrome geometrische versiering.

De zoektocht naar wat van Hoornse makelij zou kunnen zijn begint bij een sgraffito-fragment uit Ursem, dat iets ten westen van Hoorn ligt, waarop nog een deel van een duif te zien is ([afb. 4.4](#)). Vergelijken we de lijnvoering met die op het slibbordje uit het oostelijk van Hoorn gelegen Zwaagdijk ([afb. 4.3](#)), dan is het evident dat hier dezelfde decorateur aan het werk is geweest: iedere lijn of kras is omgezet in een slibvariant. Een vergelijkbare omzetting van sgraffito naar slib zien we bij een groen geglazuurd sgraffito-fragmentje uit Enkhuizen ([afb. 4.6](#)) en een slibscherf uit Hoorn ([afb. 4.7](#)). Dat we hier te maken hebben met een identieke voorstelling vergt wat meer kijktijd. Dat komt omdat het gaat om een afbeelding van twee naar elkaar gewende duiven; op het sgraffito-fragment is een klein deel van de rechter duif te zien, op het slibfragment de linker duif (van de rechter duif zijn slechts een paar tenen zichtbaar).

4.3 Slibbordje met duif, gevonden in Zwaagdijk. Ø 21,4 cm. Inv. nr. 11129-62

4.4 Fragment van een sgraffito-schotel met duif, gevonden in Ursem. Coll. S.V.

4.5 Kom met kan, een typisch Hoorns onderwerp.

4.6 Sgraffito-fragment met vogel, gevonden in Enkhuizen. Coll. S.V.

4.7 Scherf met vogel in slibversiering (gespiegeld), gevonden in Hoorn. Coll. S.V.

Spiegelen we de linker duif dan wordt de overeenkomst duidelijk. Een volgende stap in de evolutie van de Hoornse duif zou op de zeer grote schotel van afb. 4.8 uit Alkmaar kunnen staan, maar omdat de schotel erg incompleet is, moeten we hier voorzichtig mee zijn. Het is wel zeker dat dit fragment uit circa 1560-1570 moet zijn, gezien de vlagversiering die sterk aan een sgraffito-variant doet denken en vanwege het feit dat de decorateur nog niet behept was met het virus van de 'horror vacui', de angst voor lege plekken, die kenmerkend is voor slibaardewerk. Kenmerken van de afb. 4.7 en 4.8 zien we terug op de schotel met duif uit Zwaagdijk (afb. 4.9): de stilering van staart en poten van afb. 4.8, de vleugel van afb. 4.7. Verwant aan de schotel van afb. 4.9 - vanwege de randstreepjes en de grote rozetten - is een omvangrijke groep waarvan voorbeelden zijn gevonden in een brede strook van Enkhuizen tot Alkmaar en van Enkhuizen tot aan Monnickendam.

4.8 Schotel met duif, gevonden in Alkmaar. Ø 45,5 cm. Coll. Archeologisch Centrum Alkmaar

4.9 Bord met duif, gevonden in Zwaagdijk. Part.coll.

Een kenmerkend motief voor deze groep wordt vanwege de vorm 'bloeiende bol' genoemd (afb. 4.10).

Het is ondanks genoemde verwantschap onduidelijk waar dit type gemaakt is, maar als de bakermat in Hoorn ligt, dan zou dat betekenen dat de twee topborden met uil en leeuw (afb. 4.10 en 4.11) niet gemaakt zijn in Alkmaar, zoals eerder gedacht, maar in Hoorn. Dat geldt ook voor de schotel met wapenschild (afb. 4.12). In *Hoorn des Overvloeds* uit 1997 werd nog betoogd dat het buiten kijf staat dat deze schotels in Alkmaar gemaakt moeten zijn, vanwege de grote verwantschap met de onloochenbare Alkmaarse groep van de later te bespreken decorateur A1. Er zijn echter drie bezwaren in te brengen tegen deze theorie. Ten eerste het tijdsverschil: de schotels met uil en leeuw worden geacht tussen 1560 en 1570 (mond.med. Ostkamp) gemaakt te zijn, terwijl decorateur A1 pas begint rond 1585. In de tweede plaats, als het een Alkmaars product zou zijn dan zouden er veel meer vondsten van dit type bekend moeten zijn van het Schermereiland, het afzetgebied van Alkmaar bij uitstek.

4.10 Bord met uil, gevonden in Alkmaar. Ø 34,2 cm. Coll. Archeologisch Centrum Alkmaar

Ten derde, het aanbrengen van stippellijnen, zoals langs de staart van de leeuw (zie afb. 4.11) is een versieringseigenaardigheid die op veel Hoornse producten is vast te stellen, zie bijvoorbeeld afb. 4.2, 4.8, 4.19, 4.27, 4.30, en 4.37.

Hoe dan ook, deze drie schotels blijven vooralsnog de enige van deze decorateur die in Alkmaar zijn gevonden, maar er komt er maar een van het Schermereiland, het afzetgebied van Alkmaar, terwijl er tientallen voorbeelden van dit type met 'bol' uit De Streek bekend zijn, vooral uit de regio Hoorn.

4.11 Bord met leeuw, gevonden in Alkmaar. Ø 34,2 cm.
Coll. Openluchtmuseum Arnhem

Een voorbeeld van nog een schotel van deze decorateur is afb. 4.15, toevallig uit Enkhuizen. Bij de behandeling van de slibproducten uit Alkmaar zal een vuurklokfragment ter sprake komen dat een link zou kunnen zijn tussen objecten uit De Streek en genoemde decorateur A1.

4.12 Schotel met wapen, gevonden in Alkmaar. Ø 39,0 cm.
Coll. Archeologisch Centrum Alkmaar

4.13 Bord met man, gevonden in Graft. Ø 27,7 cm. Inv. nr. 11129-53.

Ondersteuning voor mijn vermoeden dat sommige schotels die ik eerst voor Alkmaarse producten hield niet uit deze stad/regio kwamen, kwam uit onverwachte hoek: jarenlang heb ik de schelpvoeten van schotels gefotografeerd, omdat ik zag dat de constructie en de afwerking ervan sterk verschilden. Uit de opbouw van zo'n voet is onder andere de links- of rechtshandigheid van de pottenbakker af te leiden. Verder blijken tot nu toe alle pottenbakkers in Enkhuizen de basis van de voet met vingerafdrukken met een mesje glad te strijken, waardoor er in de lengte van die basis flauwe lijntjes zijn ontstaan. Terugkomend op bovengenoemde verrassing; het is gebleken

4.14 Schelpvoetconstructies van de borden van afb. 4.13 (boven) en afb. 4.16 (onder).

4.15 Op de spiegel van deze schotel staan een haan, een vuurslag, een bloeiende bol en een klavertje, gevonden in Enkhuizen. Ø 40,0 cm. Inv. nr. 11129-80

4.16 Bord met een fantasiewapen, gevonden in Grootebroek. Part. coll.

dat de op het eerste gezicht totaal verschillende schotels van de afb. 4.13, en 4.16 dezelfde voetjes hebben. Hierdoor kunnen dan ook weer andere vondsten gerelateerd worden aan dat gemeenschappelijke pottenbakkerscentrum. Beide schotels zijn voorbeelden van decoraties die nog enigszins doen denken aan de sgraffito-periode, doordat alleen dunne en dikke lijnen zijn toegepast. Op het bordje met mannenbuste (afb. 4.13) staat rechts een dubbele s, doorkruist met een kleine dubbele s. Het komt in vele varianten voor, maar in deze vorm in slechts drie gevallen. In vereenvoudigde uitvoering staat het op het bovengedeelte van een vuurklok met een kroon, die ook slechts in lijnen - zonder slibinvulling - is afgebeeld (afb. 4.17).

4.17 Fragment van een vuurklok met kroon, gevonden in Alkmaar. Coll. S.V.

4.18 Fragment met uil. Coll. S.V.

Op het fragmentarische schaalpje met een uil (afb. 4.18) zien we dezelfde opvultechniek in combinatie met dezelfde soort s-jes op de vlag, die ook de schotel met het wapenschildje van afb. 4.16 sieren. De twee schotels en het schaalpje hebben bovendien de eigenaardigheid dat de motiefjes op de vlag niet over de hele vlag gelijksoortig zijn. Het bordje met mannenbuste heeft op de ene helft afwisselende spiralen en op de andere helft een guirlande. De schotel met wapenschildje en het schaalpje met uil hebben op de vlag s-motiefjes die voor de helft groen zijn.

4.19 Deel van een bord met mannenbuste, gevonden in Hoorn.

Coll. Archeologische Dienst Hoorn

Op het fragment van afb. 4.19 staat een mannenbuste die een latere uitvoering is van die van afb. 4.13 en ook op dit fragment is de vlagversiering afwisselend geel en groen. Ook op het fragment van afb. 4.20 is deze eigenaardigheid te zien. Deze leeuw is een latere uitvoering van de leeuw op het bord van afb. 4.11. Het is heel goed denkbaar dat alle schotels met deze afwisseling te herleiden zijn tot eenzelfde productiecentrum en dat zou best Hoorn kunnen zijn. Of het ook betekent dat schotels met een vlagdecoratie van uitsluitend groene streepjes in Hoorn zijn gemaakt, kan vooralsnog niet aangetoond worden. Mocht het wel zo zijn, dan is het bord met een afwijkende decoratie van uitsluitend bloemmotieven daar een voorbeeld van (afb. 4.21).

4.20 Randfragment met de voorpoten van een leeuw, gevonden in Enkhuizen. Coll. S.V.

4.21 Bord met decoratie van bloemmotieven, gevonden in Graft. Ø 30,0 cm. Inv.nr. 11129-45

Uit de laatste twee decennia van de 16de eeuw kennen we twee decorateurs van wie in de regio Hoorn talloze voorbeelden zijn gevonden. Voorbeelden van de eerste decorateur zijn maar voor een deel in de directe omgeving van Hoorn gevonden, maar hebben wel de typische kenmerken van producten uit die stad, zoals bijvoorbeeld de hartvormige blaadjes. Het zijn een vuurklok die 1588 is gedateerd en is gevonden in Alkmaar (afb. 4.22), een bord met kip met het jaartal 1595 (afb. 4.24), een bord met het wapen van Medemblik gevonden in Hoorn (afb. 4.27) en een fragment van een duif uit 1598, gevonden in Zwaagdijk (afb. 4.23). Kenmerkend voor deze decorateur is de manier waarop hij de cijfers vormgeeft, namelijk met een '1' met drie dwarsstreepjes en de '5' met een kort gebogen vlaggetje aan de bovenkant.

Een vroeg voorbeeld van de tweede decorateur, die we herkennen aan zijn versiering van de vlag met kleine naar links gerichte smalle streepjes, is waarschijnlijk een soldaat met opgeheven zwaard (afb. 4.25). Bij deze decorateur, maar van later datum, hoort ook een fragment met een vogel - een kruising tussen een duif en een pelikaan - die qua stilering is afgeleid van de vogel van afb. 4.9, met het jaartal (1)5(9)7 onderaan (afb. 4.26).

4.22 Deel van een vuurklok, aangevuld, 1588, gevonden in Alkmaar. Part. coll.

4.23 Fragment van een bord, 1598, gevonden in Zwaagdijk. Part. coll.

4.24 Bord met een kip, 1595, gevonden in Hoorn. Ø 39,5 cm. Part. coll.

4.25 Bord met soldaat met opgeheven zwaard, gevonden in Wognum. Part. coll.

4.26 Bord met vogel, gevonden in Schellinkhout. Ø 35,5 cm. Inv. nr. 9228-02. Coll. Archeologie West-Friesland

4.27 Bord met het wapen van Medemblik, gevonden in Hoorn. Coll. C. Schrickx

4.28 Bord met een vrouw, gevonden in Nieuwe Niedorp. Ø 37,5 cm. Coll. v.d. Meij

Een compleet bord met de afbeelding van een vrouw is ook van omstreeks 1600 (afb. 4.28). Het blad dat de vrouw in haar hand heeft, is waarschijnlijk gekopieerd van een veel vroegere, rijkversierde schotel die nog met louter gele slib is versierd (afb. 4.29). Kenmerkend voor bijna alle stukken van beide decorateurs zijn de takjes die afgebeeld worden met een verdikking aan het eind. Extra detail is dat de zijtakjes niet allemaal naar buiten buigen, maar afwisselend naar buiten en naar binnen.

4.29 Schotel versierd met alleen gele slib, gevonden in Edam.

4.30 Bord met landende duif, gevonden in Hoorn. Ø 38,5 cm.
Inv. nr. 11129-02

Andere voorbeelden zijn het bord met trompettist gevonden in Zwaagdijk met dezelfde kenmerkende streepjes op de vlag (afb. 4.34), die met landende duif, gevonden in Hoorn (afb. 4.30), en eveneens die met een non-figuratief decor (afb. 4.32), waarvan de plaatsing van de grote, groene ruiten overeenkomt met die op het veel vroegere bord van afb. 4.16. Iedere regel kent zijn uitzondering: hebben normaal gesproken borden met een brede, versierde vlag een geel of groen fond, de frag-

4.31 Bord met groene spiegel, gevonden in Hoorn. Ø 39,5 cm.
Inv. nr. 11129-18

menten op afb. 4.35 zijn die uitzondering. Ook behorend tot deze Hoornse groep zijn de non-figuratieve borden van de afb. 4.31 en 4.33.

4.32 Bord met groene ruiten, gevonden in Hoorn. Ø 38,5 cm.
Inv. nr. 11129-05

4.33 Bord met schaakbordpatroon, gevonden in Hoorn. Ø 33,0 cm.
Inv. nr. 11129-06

4.34 Bord met man met blaasinstrument, druiventrossen en saamhorigheidsmotief, gevonden in Zwaagdijk. Ø 37,5 cm. Inv. nr. 11129-15

4.35 Randscherven van een bord. Coll. S.V.

Van de voorlopig laatste decorateur uit Hoorn kennen we slechts een paar voorbeelden, maar voor de verandering zijn de schotels bijna allemaal vrijwel compleet en konden derhalve gerestaureerd worden. Het betreft twee borden gevonden in Hoogwoud (afb. 4.39 en 4.40) en een in Spierdijk (afb. 4.36). De afgebeelde duiven uit Hoogwoud hebben een enkelvoudige, brede staart. Vanwege dit kenmerk kan ook het kommetje uit Hoorn aan deze decorateur worden toegeschreven (afb. 4.37).

4.36 Bord met dubbelkoppige adelaar, gevonden in Spierdijk. Ø 36,5 cm. Inv. nr. 1129-48

Een vuurklokfragment uit Schermerhorn (afb. 4.38) levert een apart verhaal op. Sebastiaan Ostkamp besteedt er in *De verborgen stad, 750 jaar Alkmaar onder de grond* aandacht aan. Onder op het vuurklokfragment staat de naam '(s)imonsz' en de vervlochten initialen 'IS'. Op de vindplaats van het fragment werd ook een tinnen lepel gevonden met op de bovenkant van de steel de naam 'JACOB SIMENSOON' en het jaartal 1649. Op de keerzijde staat het woord 'QUIKELINCH'. Dat de namen op de vuurklok en op de lepel betrekking hebben op dezelfde man

lijdt geen twijfel, maar daaruit vloeit niet vanzelf de conclusie voort dat de vuurklok ook dateert van rond 1650. De objecten van de afb. 4.36, 4.37, 4.39, en 4.40 ademen veeleer de sfeer van producten uit het begin van de 17de eeuw. Het feit dat een van de schotels gedecoreerd is met een dubbelkoppige adelaar - in Noord-Holland na 1600 een impopulair motief - en het feit dat het kommetje van afb. 4.37 een onversierde buitenrand heeft zijn argumenten om deze decorateur aan het begin van de 17de eeuw te plaatsen.

4.37 Kommetje met duif, gevonden in Hoorn. Coll. Archeologie Hoorn

4.38 Deel van een vuurklok met duif en de naam (s)imonsz, gevonden in Schermerhorn. Inv. nr. 1131-08

4.39 Bord met duif, gevonden in Hoogwoud. Coll. De Rycke

4.40 Bord met bloemenvaas, gevonden in Hoogwoud. Coll. De Rycke

5.1 Scherf met duif (misbaksel), gevonden in Alkmaar. Coll. S.V.

5 | Alkmaar

5.1 Inleiding

In Alkmaar begint de verademing: eindelijk zijn we beland in een stad waar een aantal misbaksels van slibaardewerk is gevonden. Weliswaar niet in gedroomde kuilen met honderden stuks bij elkaar, maar een tiental verspreid over meerdere locaties binnen en buiten de oorspronkelijke stadsmuren. De slibaardewerkproductie in Alkmaar is het best gedocumenteerd. De reden is dat in het afzetgebied bij uitstek, het Schermereiland, heel veel materiaal is gevonden. Vele aan het water gelegen erven moesten voortdurend worden opgehoogd en ook huishoudelijk afval werd daarvoor gebruikt. Bovendien was de productie bijzonder hoog vanwege de vraag: tussen 1614 en 1630 is sprake van vijf verschillende decorateurs.

5.2 Schotel met duiven, 1610, gevonden in Graft. Ø 41,5 cm.
Inv. nr. 11129-23

5.3 Kommetje met bloem met typisch Alkmaarse ingekraste kabelrand van s-jes, gevonden in Graft.

Inv. nr. 11130-31

Alkmaar is bekend door de hoge kwaliteit van de producten en de grote variatie in afbeeldingen. Het meest in het oog springend is de groene, brede cirkel om het hoofdmotief met een ingekraste kabelrand van s-jes waartussen oogjes of streepjes zijn aangebracht bij de slib-kras uitvoeringen. Bovendien worden die cirkels nog vaak opgeleukt met extra losse of elkaar overlappende kleine boogjes (afb. 5.2). Deze karakteristieken komen alleen in Alkmaar voor en in Leiden, waar vanaf 1616 de Alkmaarse decorateur C emplooi vond.

5.2 De vroegste slibproducten uit Alkmaar

De eerste slibproducten komen van een stortplaats buiten de muren van de stad. Het betreft onder andere de ziel van een kommetje (afb. 5.1) waarop een vogel met een opgeklapte vleugel staat, gemaakt door een decorateur, die ik X zal noemen. In Hoorn is een identiek, gebruikt kommetje gevonden (afb. 5.4) en tijdens een opgraving bij het Bethlehem klooster in Blokker, vlakbij Hoorn, is van de decorateur van deze vogels een nog vroeger voorbeeld gevonden in de vorm van een adelaar, die geheel in geel slib is getekend (afb. 5.5). Dat de decoratie in geel slib is gemaakt, betekent dat dit bord in de overgangsfase van sgraffito naar slibgedecoreerd aardewerk is gemaakt.

5.4 Kommetje met duif, gevonden in Hoorn.

Coll. Archeologie Hoorn

5.5 Fragmenten van een bord met adelaar, gevonden in Blokker.

Coll. Archeologie Hoorn

5.6 Bord met duif en vuurslagen, gevonden in Grootebroek.
Coll. Wil Snip

Kenmerkend voor deze vogels is de constructie van de tenen. Deze wijzen recht tot licht gekromd naar beneden. Dit verschijnsel is ook te zien bij de duif van afb. 5.6, een vondst uit Grootebroek. Deze vogel heeft een gestreept lijf, een kenmerk dat ook te zien is op vroege producten die aan Hoorn worden toegeschreven (bijvoorbeeld het schaalpje met uil van afb. 4.18). Naast het grondje onder de duif van afb. 5.6 staan twee motieven die bestaan uit twee bijeengehouden dubbelspiralen, met ongelijke streepjes, in het midden langer dan aan de buitenkanten, wat kenmerkend is voor deze decorateur. Dit symbool voor saamhorigheid is op meerdere producten van deze decorateur te zien, zoals op het vuurklokfragment van afb. 5.7. Deze vuurklok is onmiskenbaar gemaakt door dezelfde decorateur als de vuurklok van afb. 5.8. Op de kam van deze klokken staan vogels die hetzelfde zijn als op het tweede misbaksel van buiten Alkmaar (afb. 5.9).

5.7 Deel van een vuurklok met haan, gevonden in Alkmaar.

Coll. S.V.

5.8 Vuurklok met wapen, 2 hanen en 2 duiven, gevonden in Alkmaar. Coll. Archeologisch Centrum Alkmaar

5.9 Scherf met duif (misbaksel), gevonden in Alkmaar.
Coll. S.V.

Een tweede decorateur - ik noem hem Y - uit globaal hetzelfde tijdvak (1550-1585) lijkt qua handschrift sterk op dat van decorateur X. De meest in het oog springende verschillen zijn de stand van de vogeltenen en de constructie van het vuurslagmotief.

5.10 Bord met mannenbuste, gevonden in Graft. Ø 27,7 cm. Inv. nr. 1129-53

Het vroegste voorbeeld van kort na 1550 van deze decorateur is een fragment met de afbeelding van een geheel groene vogel, een bodemvondst uit Graft (afb. 5.11). De tenen zijn duidelijk naar achteren gekromd en de hiel is sterk verbreed. Dat laatste geldt ook voor een schotel met groene vogel die is gevonden in Bakkum (afb. 5.12). Het donkerbruin gebakken bord uit Schoonhoven (afb. 5.13) is van iets later datum en heeft zowel kenmerken van X - het vuurslagmotief - als van Y, de gekromde tenen, wat erop zou kunnen duiden dat ze beiden in hetzelfde bedrijf werkzaam waren.

Het vuurslagmotief van Y heeft drie parallelle banen als basis, waarvan de middelste groen is (afb. 5.14). Vergelijken we dit kommetje dat gevonden is in Alkmaar met het komfragment van afb. 5.15 uit Hoorn, dan zien we de verschillen in poot- en vuurslagconstructie. Dezelfde verschillen zijn te zien bij de

5.11 Scherf met duif, gevonden in Graft. Coll. S.V.

5.12 Deel van een bord, gevonden in Bakkum. Ø 28,5 cm. Inv. nr. 10056-05

hanen van de afb. 5.16 en 5.17. Van de 'Y-haan' zijn een stuk of vijf voorbeelden bekend, waarvan een uit Enkhuizen (afb. 5.18). Ook op het vuurslagfragment van afb. 5.19 staat deze haan, maar dan gespiegeld. Uit Alkmaar komt een vuurslagfragment dat oorspronkelijk gedecoreerd is geweest met drie wapenschilden (afb. 5.20). Het linker is het wapen van Medemblik, op het middelste is nog net de bovenkant te zien van de burcht die op het wapen van Alkmaar staat.

5.13 Bord met duif en vuurslag, gevonden in Schoonhoven. Coll. Provinciaal Archeologisch Depot Zuid-Holland

Ik ga ervan uit dat als je op een vuurslag drie wapenschilden afbeeldt, je het wapen van je eigen stad in het midden plaatst. Vlakbij dit vuurslagfragment lag dat van afb. 5.21, een deel van de bovenkant van een vuurslag met daarop een vogel; deze lijkt op de vogel van afb. 5.14. De combinatie van de gegevens op deze twee fragmenten brengt mij tot de conclusie dat dit Alkmaarse producten zijn. Op grond van overeenkomstige randstreepjes en identieke harmoniemotieven op de spiegel van afb. 5.22, rechts naast de vissenstaart van afb. 5.24 ga ik ervan uit dat ook de stukken van de afb. 5.22, 5.23 en 5.24 van decorateur Y zijn.

5.14 Kom met duif en vuurslag, gevonden in Alkmaar.

Coll. Archeologisch Centrum Alkmaar

5.15 Kommetje met duif, gevonden in Hoorn. Coll. Archeologie Hoorn

5.18 Bord met haan en vierkanten, gevonden in Enkhuizen. Ø 32,7 cm. Inv. nr. 11129-75

5.16 Bord met haan en vuurslag, gevonden in Zwaagdijk. Ø 35,3 cm. Inv. nr. 11129-11

5.19 Deel van een vuurklok met haan, gevonden in Alkmaar. Coll. S.V.

5.17 Bord met haan en 2 vuurslagen, gevonden in Bolsward. Coll. Gemeente Bolsward

5.20 Deel van een vuurklok met het wapen van Medemblik, gevonden in Alkmaar. Coll. S.V.

Kortom, zowel X als Y zijn in een bepaalde periode actief als decorateurs in Alkmaar. We hebben het hier alleen over afbeeldingen van duiven en hanen gehad, de meest voorkomende voorstellingen. Echter, deze decorateurs hebben een rijker repertoire tot hun beschikking gehad. De mannenbuste bijvoorbeeld.

Op een fragment gevonden in Enkhuizen (afb. 5.25) staan secundaire motieven die vergelijkbaar zijn met die op de schotel met een haan uit Zwaagdijk (afb. 5.16, decorateur X). Dezelfde buste is te zien op een fragment dat gevonden is in Hoorn (afb. 5.26). Op de rand staan deels groene randstreepjes en die komen alleen voor op Hoornse producten. Op het bordje uit Graft (afb. 5.10) staat dezelfde buste, dat op grond van de randversiering wordt gezien als een Hoornse product en dat dateert van kort na 1550.

Alles overziend, ga ik ervan uit dat X en Y allebei in Alkmaar hebben gewerkt, maar omdat van decorateur X (afb. 5.5, 5.6 en 5.27) de vroegste voorbeelden uit De Streek komen, sluit ik niet uit dat de bakermat in Hoorn ligt.

5.21 Scherf van een vuurklok met duif, gevonden in Alkmaar. Coll. S.V.

5.22 Schotel met grote bloem, gevonden in Bovenkarspel. Ø 40,0 cm.

Inv. nr. 11129-32

5.23 Fragment met een koningskop, gevonden in Alkmaar. Coll. S.V.

5.24 Fragment met 3 gekruiste vissen, gevonden in Enkhuizen. Coll. S.V.

Een saillant detail is dat de grote s-motieven op de spiegel van afb. 5.24 een imitatie zijn van het 1573 gedateerde fragment van afb. 3.1 met dien verstande dat de s-motieven niet de voor Enkhuizen typerende verdikking in het midden hebben.

Van de 'uil-leeuw groep' (zie Hoorn, p. 60) is niet hard te maken waar ze zijn gemaakt, maar Hoorn lijkt de eerste kandidaat. Van decorateur X is zeker dat een deel van zijn werk in Alkmaar is gemaakt - twee misbaksels - en van decorateur Y is dat zeer aannemelijk, vanwege het wapen van Alkmaar midden op de vuurklok. De vindplaatsen van objecten van de decorateur van de 'uil-leeuw groep' en van de decorateurs X en Y zijn verspreid over een groot gebied en de regio Hoorn kent de meeste vondsten. Dat gevoegd bij het feit dat er kleine verschillen bestaan binnen de producten van deze drie decorateurs als het gaat om hetzij Hoornse hetzij Alkmaarse vondsten, kunnen we vooralsnog maar beter de gulden middenweg bewandelen en stellen dat er sprake is geweest van ambulante decorateurs; hun vaardigheden werden in beide steden op prijs gesteld. De gehele periode waarin deze drie decorateurs werkzaam waren, beslaat tenslotte maar twee tot drie decennia. Het fenomeen van een decorateur die deels in de ene werkplaats actief was en deels in een andere is bekend uit Duitsland in 1615 (Clevis & Van Gangelen 2009).

5.25 Fragment van een schotel met mannenbuste, gevonden in Enkhuizen. Coll. HvH

5.26 Randversiering met typisch Hoornse groene streepjes en mannenbuste, gevonden in Hoorn.

Coll. Archeologie Hoorn

Na het beschrijven van de lastig te determineren eerste drie decorateurs is het een verademing te constateren dat de opvattingen in *Hoorn des Overvloeds* over de Alkmaarse decorateurs A t/m L uit de periode 1585-1670 nog grotendeels valide zijn. Hier betreden we het artistieke terrein van de Alkmaarse slibschool, die gekenmerkt wordt door uitbundige versieringen van hoge kwaliteit. Uit het oorspronkelijke overzicht uit *Hoorn des Overvloeds* zijn twee decorateurs weggevallen, maar er zijn ook twee nieuwe bijgekomen. In het vervolg van mijn opsomming zal ik bij alle decorateurs de specifieke kenmerken benoemen en laten zien welke nieuwe voorbeelden erbij zijn gekomen.

5.3 Decorateur A1, 1585-1602

In de afgelopen 25 jaar, sinds het verschijnen van *Hoorn des Overvloeds*, ben ik er steeds meer van overtuigd geraakt dat A een collega-tijdgenoot heeft gehad. Daarom heet A voortaan A1, en de collega/tijdgenoot A2. De werkzame periode van A1 was van 1585 tot 1602. Hij is niet de meest verfijnde kunstenaar, maar hij is bijzonder vanwege zijn grote productie en variatie aan voorstellingen die hij met de ringeloor heeft vastgelegd.

5.27 Deel van een vuurklok met duiven, gevonden in Alkmaar. Coll. S.V.

Bij de beschouwing van slibproducten uit Hoorn werd al melding gemaakt van de onwaarschijnlijkheid dat decorateur A de directe opvolger zou zijn van de decorateur van de indrukwekkende schotels met uil en leeuw (zie afb. 4.10 en 4.11), ondanks de verwantschap die gebaseerd is op het overeenkomstige motief van de 'bloeiende bol'. Het vuurklokfragment uit Alkmaar (afb. 5.27) is in dit verband wellicht de zogenaamde 'missing link'. Deze vertoont zowel kenmerken van de 'oude' decorateurs als van decorateur A1. Als we de duif rechtsonder vergelijken

5.28 Kommetje met duif, gevonden in Sluis.

met een duif (afb. 5.28) van de decorateur van de 'uil-leeuw groep' dan zijn de uitslaande vleugels op dezelfde manier weergegeven, namelijk met de uiteinden van de veren onderling verbonden. De duif zelf en de duif rechtsboven hebben meer weg van een vermenging van de duiven van de decorateurs X en Y.

5.29 Bovenkant van een vuurklok met bloeiende bol, gevonden in Alkmaar. Coll. S.V.

Bij het vroegste voorbeeld van vuurklokken van decorateur X (afb. 5.8) is het handvat van de klok volledig bevestigd op het bolle gedeelte van de klok, analoog aan de nog vroegere vuurklokken die helemaal rond waren. Bij de wat latere vuurklokken verschuift de achterste bevestiging naar de overgang van de bolle voorzijde naar de achterplaat, zoals ook bij het 'mising link'-fragment. Bij decorateur A1 is die bevestiging horizontaal op de achterplaat aangesloten (afb. 5.38).

Tot slot lijkt het motief van het bolgewas veel meer op dat van de decorateur van de 'uil-leeuw groep' dan op het vergelijkbare motief bij decorateur A1, waar het een bal met een staartje is (afb. 5.29). Vermoedelijk is ook het vuurklokfragment met de afbeelding van een dubbelkoppige adelaar (afb. 5.30) een voorbeeld uit de overgangsfase, aangezien de stilering in meerdere opzichten afwijkt van vergelijkbare afbeeldingen (zie afb. 5.43) van decorateur A1.

5.30 Vuurklokfragment met dubbelkoppige adelaar, gevonden in Alkmaar. Coll. S.V.

Er bestaan van hem meer dan 120 min of meer complete stukken - met de kenmerkende druppelvormige randstreepjes naar linksboven - meer dan van welke andere decorateur ook. Van meerdere afbeeldingen is maar één voorbeeld bekend binnen zijn oeuvre, zoals van de zeilboot, de zeemeermin (zie *Hoorn des Overvloeds* p. 99 en 110), de tuinman (afb. 5.31), een knolraap op een kommetje (afb. 5.32) en van twee hanen die een granaatappel tussen hen in betwisten (afb. 5.33).

5.31 Bord met tuinman, gevonden in Nieuwe Niedorp. Voormalige coll. A. Wit

5.32 Kommetje met knolraap. Part. coll.

5.33 Bord met 2 hanen en een granaatappel, gevonden in Graft. Ø 34,4 cm. Inv. nr. 11129-44

Van decorateur A1 is ook een bordfragment met de voorstelling van een jager met over zijn schouder een stok waaraan twee konijnen hangen, vergezeld van twee honden. De reconstructie van de voorstelling is te zien op afb. 5.34.

5.34 Deel van een bord en reconstructie met een jager met over zijn schouder een stok waaraan 2 konijnen hangen, vergezeld van 2 honden, gevonden in West-Grafdijk.

Coll. S.V.

Uit Alkmaar is een vuurklokfragment in sgraffito-techniek bekend waarop dezelfde voorstelling staat, maar in dit geval resteert rechtsonder alleen maar een hond (afb. 5.35).

Tot dit overzicht van het oeuvre van A1 behoren ook een vaandeldrager (afb. 5.36) en een Adam en Eva (afb. 5.37). Eva wordt hier niet verleid door een slang, maar door een duiveltje. De opletende kijker zal het opvallen dat Adam qua postuur minimaal uit de verf komt. De oorzaak ligt bij de restaurateur, die het bovenste deel van de schotel niet goed heeft gepositioneerd ten opzichte van het onderste gedeelte. De twee delen hadden namelijk geen raakvlak en een verschuiving van een halve centimeter heeft gevolgen voor beider lichaamslengte.

5.35 Vuurklokfragment in sgraffito-techniek, met rechtsonder een hond, gevonden in Alkmaar.

Coll. Archeologisch Centrum Alkmaar

Van geen enkele andere decorateur zijn zoveel vuurklokken bekend. De vuurklok met vrouwenbuste (afb. 5.38) is een equivalent van een vuurklok in Museum Boijmans van Beuningen (Inv. nr. F4851) waarop een mannenbuste is afgebeeld, beide gedateerd in 1596.

In het Museum In 't Houten Huis in De Rijp staat een vuurklok met op het front een schaakbordmotief (afb. 5.39).

5.36 Schotel met een vaandeldrager, 1588, en precies dezelfde duif als op afb. 5.31. Ø 43,5 cm. Inv. nr. 11129-29

5.37 Schotel met Adam en Eva en de slang als klein duiveltje, 1589, gevonden in Graft. Ø 44,0 cm. Inv. nr. 11129-22

5.38 Vuurklok met een vrouwenbuste en 2 duiven, (15)96, gevonden in Noordeinde. Coll. S.V.

5.39 Vuurklok met bordpatroon, gevonden in Graft.
Coll. Museum in 't Houten Huis

Dit laatste motief komt op meerdere schotels en papkommen voor (afb. 5.40), naast andere non-figuratieve voorstellingen, zoals die van afb. 5.41, overigens enig in z'n soort. Een aparte categorie binnen het oeuvre van A1 zijn de voorstellingen die hij in spaartechniek heeft uitgevoerd. Dat betekent dat de centrale voorstelling is uitgespaard binnen een groene cirkel (afb. 5.42).

5.40 Kommetje met schaakbordpatroon, gevonden in Graft.
Inv. nr. 11130-23

5.41 Bord met abstracte versiering, gevonden in Schermerhorn.
Coll. J. Roos

5.42 Kom met roos, gevonden op het Schermereiland.
Inv. nr. 11130-39

5.43 Bord met dubbelkoppige adelaar onder een kroon van decorateur A1, gevonden in Noordeinde. Ø 36,5 cm
Coll. Museum in 't Houten Huis

Al deze voorbeelden (zie ook afb. 5.43) suggereren dat A1 uitsluitend voorwerpen maakte in de A-categorie, maar voor mensen met een kleinere beurs was er een ruime keuze in schotelgoed met een gele of groene ziel, maar wel met een versierde vlag. Voor deze klanten werden dan borden met een wat bredere vlag gefabriceerd die een uitbundige decoratie mogelijk maakte. Om deze hypothese te ondersteunen vergelijken we de schotel van afb. 5.44, met een smalle vlag, met die van afb. 5.45, die op de brede vlag eenzelfde druivenrank draagt.

5.44 Schotel met uil en vuurslag. Ø 40,5 cm.
Coll. Museum in 't Houten Huis

5.45 Bord met groene spiegel en een druivenrank op de vlag, gevonden in Graft. Ø 34,0 cm. Inv. nr. 11129-36

Tot slot voorbeelden van een afwijkende techniek en van een bijzonder model. Op p.31 in *Hoorn des Overvloeds* staan links- onder een paar fragmenten afgebeeld van een schotel die helemaal met slib bedekt is en een afbeelding heeft van een vaas met bloemen die getekend is met rood en groen slib. Er bestaan maar vijf soortgelijke stukken. De fragmenten die in *Hoorn des Overvloeds* zijn afgebeeld, zijn samengevoegd te zien bij afb. 5.46. Het bordje van afb. 5.47 heeft een aparte vorm in die zin dat de vlag uit twee delen bestaat. Deze vorm is uit meerdere pottenbakkerijen bekend en doet een bepaalde functie veronderstellen, waarvan we nog niet weten wat die is.

5.46 Bord met bloemenvaas, gevonden Graft. Inv. nr. 11129-52

5.47 Bordje met tweedelige vlag, gevonden in Graft. Ø 20,7 cm. Inv. nr. 11129-59

5.4 Decorateur A2, circa 1585-1607

Van decorateur A2 waren bij het verschijnen van *Hoorn des Overvloeds* in 1997 al meerdere stukken bekend, maar ze konden nog niet in samenhang gezien worden. Dat had onder andere te maken met het feit dat hij naast gangbare slib- en slib-kras producten een techniek herintroduceerde die in de eerste helft van de 16de eeuw populair was in de Zuidelijke Nederlanden. Deze techniek is een variant op de sgraffito-techniek en houdt in dat een roodbakkend stuk aardewerk werd voorzien van een engobe laag - zoals bij de sgraffito-techniek - en dat de afbeelding niet alleen werd ingekrast, maar ook uitgespaard door de omliggende engobelaag weg te schrapen. Een prachtig voorbeeld van een vroeg-16de-eeuwse schotel is een vondst uit Zeeland met de afbeelding van Sint Joris (afb. 5.52).

5.48 Deel van een bord met opschrift Maria, gevonden in Zeeland. Coll. Museum Boijmans van Beuningen

Dezelfde techniek is te zien op het fragment waarop de buste van Maria te zien is en haar naam te lezen is (afb. 5.48). Eigenaardig aan deze borden uit de eerste helft van de 16de eeuw uit de Zuidelijke Nederlanden is dat ze meestal niet drie, maar vier of vijf uitgeknepen schelpvoetjes hebben. Achteraf blijken het kommetje en komfragment van p. 12 uit *Hoorn des Overvloeds* niet uit de periode 1560-1580 te zijn, maar te dateren tussen 1580 en 1600 (afb. 5.49 en 5.50). Datzelfde geldt voor een vuurklokfragment uit Egmond (afb. 5.51). Bij deze drie objecten is de overeenkomst in bladvorm en de krasjes erop evident.

5.49 Kommetje met bloem, gevonden in Noordeinde. Coll. Museum Boijmans van Beuningen

5.50 Scherf met man met hoed, gevonden in Noordeinde. Part. coll.

5.51 Deel van een vuurklok met een man met hoed, gevonden in Egmond-Binnen.

Inv. nr. 8246-01

5.52 Bord met Sint Joris en randtekst MATER O... O MARIA , gevonden in Zeeland. Part. coll.

Dat A2 zijn inspiratie ook ontleende aan majolica schotels laten de fragmenten met afbeeldingen van fruit van afb. 5.53 zien. Van dezelfde vindplaats in Alkmaar en dus ook van A2 is het fragment met de afbeelding van een mannen-/jongensbuste met een krullenkop (afb. 5.54). In dezelfde techniek is het vrouwenkopje van afb. 5.55 weergegeven. Een slibvariant hiervan is te zien op afb. 5.56. Een mannelijke uitvoering staat op afb. 5.57. Vergelijk van de laatste twee het model hoed en de krassen erin.

5.53 Deel van een bord met granaatappels, gevonden in Alkmaar. Coll. S.V.

De randstreepjes van het kommetje van afb. 5.57 liggen elkaars verlengde, omdat de rand erg smal is. Is die breder dan komen de randstreepjes iets schuiner ten opzichte van elkaar, een opvallend kenmerk van decorateur A2.

De schotel met granaatappels (afb. 5.58) heeft nog een typisch kenmerk: naast schraper was A2 ook een fervent krasser; ieder slibdetail werd geaccentueerd, behalve de streepjes op de rand.

5.54 Randscherf met man, gevonden in Alkmaar. Coll. S.V.

5.55 Scherf met vrouw met haarnet in sgraffito-techniek, gevonden in Schagen. Part. coll.

5.56 Deel van een kommetje met vrouw met hoed. Coll. Museum Boijmans van Beuningen

5.57 Kommetje met man met hoed, gevonden in Warmenhuizen. Part. coll.

5.58 Schotel met granaatappels, gevonden in Graft. Ø 35 cm. Coll. Sjaak Roelofse

5.59 Bord met een vrouw en granaatappels, gevonden in Grosthuisen. Part. coll.

Vergelijkbare granaatappels staan op een wat later bord waar een vrouwelijke halffiguur op staat (afb. 5.59) en die inmiddels de gangbare parallelle randstreepjes heeft. De vrouw in kwestie is te vergelijken met de in 1607 gedateerde schotel op p. 163 in *Hoorn des Overvloeds*. Het kommetje met haan (afb. 5.60) is ook van A2: vergelijk de randstreepjes van afb. 5.59 met die van afb. 5.61. De hanen van afb. 5.61 en afb. 5.60 zijn hetzelfde. Zeer waarschijnlijk is ook het komfragment van afb. 5.62 van zijn hand. Als dat zo is dan heeft decorateur A2 voorlopig de primeur van een afbeelding van een kraanvogel.

5.60 Kommetje met haan. Inv. nr. 11130-14

5.61 Bord met haan. Ø 32 cm.
Coll. Smit, Alkmaar

5.62 Kommetje met granaatappel en kraanvogel, gevonden in Graft.
Coll. S.V.

5.63 Bord met roos, gevonden in Alkmaar. Ø 37,5 cm.
Inv. nr. 11129-01

5.5 Decorateur B1, 1604-1608

Als A1 er in 1602 mee lijkt op te houden wordt hij opgevolgd door B1. Decorateur B1 kopieert het repertoire van zijn voorganger bijna letterlijk, maar heeft wel zijn eigen 'handschrift'. Een goed voorbeeld daarvan is het non-figuratieve bord met een roos in spaartechniek. Op afb. 5.63 de creatie van A1, eronder (afb. 5.64) die van B1. Veel van zijn stukken zijn gedateerd en dat maakt het eenvoudig om hem te herkennen: de 1 van het jaartal is bij decorateur B1 bijvoorbeeld langer dan de 6 ernaast. Er is al een randfragment uit 1603 van hem bekend, maar 1607 is zijn meest productieve jaar.

5.64 Bord met roos. Ø 28,5 cm.
Inv. nr. 11129-04

5.65 Vuurklok met adelaar, gevonden in Grootchermer.
Coll. J. Roos

Als enige decorateur in heel Noord-Holland heeft B1 de beeltenis van de dubbelkoppige adelaar teruggebracht tot één kop (afb. 5.65). Eigenzinnigheid kan daaraan ten grondslag liggen, maar misschien ook wel een politieke of maatschappelijke opvatting. De dubbelkoppige adelaar staat van oudsher voor de geografische en religieuze heerschappij van de Habsburgse dynastie en Nederland was nog niet verlost van het Spaanse juk. Maar de dubbelkoppige adelaar stond ook voor de tweeenheid van man en vrouw in het huwelijk en mogelijk vond B1 dat een huishouden maar een hoofd had. Hij decoreerde ook een alternatief voor de gangbare 'huwelijkschotel' met twee duifjes die niet bepaald verliefd overkomen (afb. 5.66).

5.66 Bord met 2 duiven, 1607.
Coll. Keramiekstichting Smeele Van der Meulen

Kommetjes met een zonmotief komen weinig voor, maar van B1 kennen we wel de zon van afb. 5.67. Producten met een uil daarentegen zijn bekend van veel decorateurs; B1 maakte het kommetje van afb. 5.68. Non-figuratieve stukken zijn nooit gedateerd en dat geldt ook voor de schaal van afb. 5.69. In *Hoorn des Overvloeds* (p. 45 en p. 64) wordt beweerd dat het laatst bekende werk van decorateur B1 uit 1610 dateert, maar het bewijs daarvan is zoekgeraakt, er bestaat wel nog een fragment met het jaartal 1608.

5.67 Kommetje met zon, gevonden in Grootchermer. Coll. J. Roos

5.68 Kommetje met uil, 1606, gevonden in De Rijp.
Coll. In 't Houten Huis

5.69 Non-figuratieve schaal, gevonden in Schermerhorn.
Ø 26,2 cm. Inv. nr. 11130-42

5.6 Decorateur B2, 1603-1630

Decorateur B2 komt waarschijnlijk van elders, want hij conformeert zich veel minder aan de traditie van A1 en B1. Hij introduceert allerlei voorstellingen en motieven die gangbaar waren in andere productiesteden, zoals het wybert-motief en een typisch Franse lelie-motief uit Enkhuizen (afb. 5.70).

5.70 Bord met Franse lelie, gevonden in Graft.
Coll. Hetjens Museum, Düsseldorf

Twee objecten staan aan de wieg van zijn afbeeldingen van mannen en vrouwen. Het zijn de schotel op p. 99 in *Hoorn des Overvloeds* met de afbeelding van een man met een lans en een half bord met de voorstelling van een vrouw met een roos in de hand (afb. 5.71), maar helaas is haar hoofd nooit teruggevonden.

5.71 Bord met vrouw, gevonden in Graft. Coll. S.V.

Dat is spijtig want haar hoofddeksel c.q. hoofdtooi zou iets kunnen zeggen over haar afkomst. Het is onduidelijk of deze twee borden, die rond 1600 zijn gemaakt, een product zijn van B2 zelf of dat hij deze als voorbeeld heeft gebruikt. Hoe dan ook, allerlei details in de kleding van de man en de vrouw zijn ook te zien in het oeuvre van B2, zoals de plooien in de rok van de vrouw (afb. 5.72), die ook een roos in haar hand heeft.

5.72 Bord met vrouw, 1618, gevonden in Graft. Ø 30,5 cm.
Inv. nr. 11129-27

Op een klein fragment staat een wat vreemd detail. Een lans-knecht verbeeldt in de 17de eeuw een persoon met verschillende eigenschappen. Een daarvan is de associatie met seksuele potentie, waarbij de lans als een fallussymbool wordt gezien (*Hoorn des Overvloeds*, p. 113). Decorateur B2 lijkt een 'spotprent' te hebben afgebeeld door de lans van een slappe punt te hebben voorzien (afb. 5.74). Mocht deze schotel ooit als gelegenhedskeramiek geschenken zijn dan moet de beoogde slappjanus wel gevoel voor humor hebben gehad.

Eveneens een uitzonderlijk fragment is dat met de gedeeltelijke voorstelling van de onthoofding van generaal Holofernes door Judith, een apocrief Bijbelverhaal (afb. 5.73) dat zelden wordt afgebeeld.

5.73 Scherf met Judith met zwaard en het hoofd van Holofernes, gevonden in Hoorn. Part. coll.

5.74 Scherf met blad, gevonden in Schagen. Coll. S.V.

Er bestaat één 1603 gedateerd stuk, meerdere uit 1604 en zijn laatste proeve van bekwaamheid is een schotel met het jaartal 1630. Decorateur B2 is hiermee de langst producerende decorateur van slibdecoraties. Hoe oud hij is geworden weten we niet, maar het is goed voorstelbaar dat een werknemer in een pottenbakkerij een lage levensverwachting had als gevolg van het voortdurend in aanraking komen met zware metalen.

5.75 Bord met bloemenvaas, 1604, gevonden in Graft. Ø 35,8 cm. Inv. nr. 11129-41

In navolging van zijn voorgangers A1 en A2 maakt ook hij moderne sgraffito-schotels, zoals een halve schotel met een vaas met bloemen (afb. 5.94). Vergelijkbaar hiermee is het 1604 gedateerde bord met een ernstig verweerd oppervlak (afb. 5.75). Een grote, diepe schotel met een centraal floraal motief is 1628 gedateerd (afb. 5.76).

Het ornamentale motief op de spiegel is bij afb. 5.77 te zien als decoratie van de vlag van een schotel met een geel fond.

5.76 Schotel met granaatappels, 1628, gevonden in Amsterdam. Ø 42,0 cm. Inv. nr. 11129-20

5.77 Bord met gele spiegel, gevonden in Graft. Ø 38,0 cm. Inv. nr. 11129-28

5.78 Kommetje met gestileerd bloemmotief met tulpen, gevonden in Schermerhorn. Inv. nr. 11130-07

Van de hand van B2 zijn veertien kommetjes bekend, waarvan de helft is voorzien van een of twee klaveroortjes (afb. 5.78 en 5.79). De duif op het laatste kommetje is uitgevoerd in slibkrastechniek, die op het kommetje afb. 5.80 in slib: verschillende modellen, verschillende secundaire motieven en toch van de hand van dezelfde decorateur. Andere aparte voorstellingen staan op de kommetjes van de afb. 5.82 en 5.83 met typerende kruisjes die als opvulling dienen.

5.79 Kommetje met duif, gevonden in Schermerhorn.
Inv. nr. 11130-17

5.80 Kommetje met duif. Inv. nr. 11130-11

5.81 Kommetje met granaatappels, gevonden in Schermerhorn.
Coll. J. Roos

5.82 Kommetje met fruitschaal, 1603, gevonden in Graft.

5.83 Kommetje met hoorn, gevonden in Graft. Coll. P. Kersloot

5.84 Vuurklok met Adam en Eva en de Boom van Kennis, 1609. Coll. In 't Houten Huis

5.7 Decorateur C, 1609-1612

Chronologisch gezien is decorateur C de opvolger van B1 van wie, zoals gezegd, nog een 1608 gedateerd fragment bekend is. Decorateur C maakt in 1609 een vuurklok met de voorstelling van Adam en Eva (afb. 5.84). Als beginnening heeft hij de scène wat klungelig weergegeven: met haar mond vol raadt Eva Adam aan ook een appel te eten, terwijl hij net z'n mond volpropt. Dat beiden hetzelfde kapsel hebben is ongebruikelijk, evenals de wijze waarop het jaartal ertussen gefrommeld is. Dat C de slang niet om de boom heen laat kronkelen is een eigenaardigheid die hij tijdens zijn verdere carrière blijft volhouden.

In drie jaar tijd produceert C talloze schotels, vuurklokken en kommetjes. Zolang hij kleine objecten of eenvoudige voorstellingen decoreert, is er niets aan de hand, maar bij gecompliceerde scènes heeft hij problemen met het inschatten van de beschikbare ruimte. Op de schotel van afb. 5.89 begint hij enthousiast aan de rechterkant - hij is waarschijnlijk linkshandig - met het voorste gedeelte van het paard, maar komt in de problemen met de achterhand. Dezelfde onvolkomenheid doet zich voor bij een uitgebreide scène op de vuurklok van afb. 5.90: de rechter figuur is groot van gestalte, de ruiter moet het al met minder ruimte doen en het mannetje met drinkglas is weggedrukt in de marge. Kenmerkend voor C is dat de ogen van zijn afgebeelde personen geen wenkbrauwen hebben en dat de schouderstukken ovaal van vorm zijn. Decorateur C maakt veel schotels en kommetjes met duiven (afb. 5.85) en is de enige decorateur van wie bekend is dat hij de abstracte, vervlochten motieven tekent, zoals op het bord en het kommetje van de afb. 5.86 en 5.87. Het vier-orig kommetje van afb. 5.88 heeft dezelfde versierde band als afb. 5.89 rond de voorstelling van een boeket, een zeer populair thema in die periode.

5.85 Schotel met duiven, 1610, gevonden in Graft. Ø 41,5 cm.

Inv. nr. 11129-23

Of zijn gebrek aan ruimtelijk inzicht een reden voor vertrek is geweest zullen we nooit weten, maar na 1612 zit zijn loopbaan in Alkmaar erop. We zullen zien dat hij later opduikt in Leiden.

5.86 Bord met geometrisch motief, gevonden in Graft.

Ø 33,0 cm. Inv. nr. 11129-34

5.87 Kommetje met geometrisch motief, gevonden in Graft.

Inv. nr. 11130-25

5.88 Kommetje met boeket, gevonden in Enkhuizen.

Inv. nr. 11130-18

5.89 Schotel met ruiter, 1610, gevonden in Zwaagdijk. Kenmerkend voor decorateur C is het vlaggetje aan het cijfer 6 (zie ook afb. 5.85 en 5.90). Ø 42,3 cm. Inv. nr. 11129-14

5.90 Vuurklok met ruiter. Opvallend is het verschil in grootte van de figuren rechts en links op de voorstelling, 1611.
Coll. P. van Graafeiland

5.8 Decorateur D, 1609-1613

Bij het verschijnen van *Hoorn des Overvloeds* in 1997 was het eigenlijk nog volstrekt onduidelijk wat tot het oeuvre van decorateur D behoort en werd ervan uitgegaan dat hij alleen in de jaren 1612 en 1613 sporen had nagelaten. Inmiddels is er een vuurklok met een vaandeldrager uit 1609 bekend (afb. 5.91) en dat betekent dat hij gelijktijdig met decorateur C is gestart en dan ook eigenlijk C2 had moeten heten. Een leuk aspect van deze vuurklok is dat hij ooit gebroken is, maar met krammen hersteld. De gaten van die krammen zijn nog zichtbaar.

5.91 Vuurklok met vaandeldrager, 1609, gevonden in Schermerhorn. Coll. P. Kersloot

Het mooiste werk van D is een schotel met uil uit 1613 (afb. 5.95) en op dat bord is ook het best zijn visitekaartje te zien: zowel de eerste 1 als de 6 zijn voorzien van een dwarsstreepje. Inmiddels zijn acht producten met dat kenmerk bekend, onder andere op de indrukwekkende grote schotel met Adam en Eva (afb. 5.92). Decorateur D wijkt hier van de gebruikelijke opvatting af door met manchetten en strepen op het lichaam te suggereren dat Adam en Eva niet helemaal naakt waren. Bovendien plaatst hij ze anders bij de boom: Eva hoort voor de kijker aan de rechterkant te staan, maar staat links. D wijkt wel op meerdere punten af, want hij tekent granaatappels als onderdeel van de vlagdecoratie ondersteboven op een sgraffito-schotel (afb. 5.93). Als voorbeeld zou het bord van B2 gediend kunnen hebben (afb. 5.94).

5.92 Schotel met Adam en Eva, 1611, gevonden in Hoogwoud. Ø 42,0 cm. Coll. C. de Rijcke

5.93 Scherf met granaatappels, gevonden in Grootchermer. Coll. Provinciaal depot voor archeologie, Noord-Holland

5.94 Deel van een bord met bloemenvaas, gevonden in Schermerhorn.

Coll. Provinciaal depot voor archeologie, Noord-Holland

5.95 Schotel met uil, 1613, gevonden in Noordeinde. Coll. Museum In 't Houten Huis

5.96 Bord met geselscene, 1613, en opschrift El (?). Part. coll.

Degene die de straf voltrekt, heeft een zgn. negenstaart – een zweep met 9 riemen – in de hand. De gestrafte heeft striemen op de rug.

5.9 Decorateur E, 1613

Ook na 25 jaar inventariseren blijkt nog steeds dat decorateur E alleen in 1613 heeft bijgedragen aan de productie van slibaardewerk. Er is weliswaar een nieuw bord bijgekomen met de voorstelling van een geseling (afb. 5.96), maar of hier een specifieke gebeurtenis model heeft gestaan of dat er een moraliserende boodschap aan ten grondslag ligt, iconografiedeskundigen zijn er nog niet uit. Er lijken rechtsonder initialen te staan en ook het motiefje boven de granaatappel is nog niet verklaard. Al met al een raadselachtige decoratie, alleen het jaartal spreekt boekdelen. Een fragmentarische schotel met een man met hoed illustreert wederom zijn knullige techniek (afb. 5.97). Dat geldt ook voor het bord met een mannelijke halffiguur (afb. 5.98).

5.97 Scherf met man met hoed, gevonden in Graft. Coll. S.V.

5.98 Bord met man (halffiguur), 1613, gevonden in Graft. Coll. P. Kersloot

5.99 Bord met non-figuratieve versiering, gevonden in Graft. Coll. P. Kersloot

Het non-figuratieve bord van afb. 5.99 zou ook van decorateur E kunnen zijn, gezien de randstreepjes en de weergave van de granaatappels in combinatie met de blaadjes. Hij heeft een jaar de tijd gehad om zijn techniek te verbeteren, maar in dat jaar heeft hij de pijp aan Maarten gegeven en z'n ringeloor in de wilgen gehangen.

5.10 Decorateurs F1 en F2, 1613-1615

Door een gebrek aan kennis werd er in *Hoorn des Overvloeds* nog vanuit gegaan dat al het schotelgoed dat uitbundig is gedecoreerd in de slib-kras techniek uit Alkmaar kwam. Inmiddels heeft vondstmateriaal uit Enkhuizen - de scherven met de afbeelding van Adam en Eva (afb. 3.81) - en Leiden duidelijk gemaakt dat dat wat genuanceerder ligt. De schotels die werden toegeschreven aan de Alkmaarder F1 wijken dermate veel af van wat in Alkmaar de standaard was dat een andere productieplaats eerder voor de hand ligt. Monnickendam zou een goede kandidaat kunnen zijn en F1 wordt daar dan ook besproken.

Ook voor F2 is een andere werkplek gevonden en hij wordt behandeld bij de slibproductie in Leiden.

5.11 Decorateur G1, 1616-1617

In *Hoorn des Overvloeds* is sprake van vier decorateurs G, omdat in 1997 van alle vier producten bekend waren met als vroegste datering 1616 en er derhalve van werd uitgegaan dat ze in dat jaar gelijktijdig waren gaan produceren. Inmiddels is gebleken dat G2, G3 en G4 al in 1614 zijn gestart. Zij kunnen in de opsomming als zodanig gehandhaafd blijven als opvolgers van decorateur E die alleen in 1613 zijn visitekaartje heeft afgegeven, maar omdat van G1 alleen stukken bekend zijn uit 1616 en 1617 zou hem eigenlijk een latere letter ten deel moeten vallen. Desondanks handhaaf ik voor de overzichtelijkheid de oude volgorde. Er zijn zeventien min of meer complete stukken van G1 bekend, waarvan er twee een datering hebben in de jaren 1616 en een uit 1617.

5.100 en 5.101 Fragmenten gevonden in Hoogwoud.

Coll. S.V.

Op vier fragmenten staat een tamelijk opvallend detail. De eikel wordt in de iconografie in verband gebracht met het mannelijke geslachtsdeel, de roos wordt vaak geassocieerd met dat van de vrouw, maar G1 lijkt voor de vrouw een alternatief bedacht te hebben door de eikel te voorzien van een verticale streep, waardoor die meer op een vagina lijkt. Dit verschil lijkt bewust te zijn aangebracht, want op het komfragment uit 1616 heeft de afgebeelde man in zijn rechterhand een standaardeikel en in zijn linker de aangepaste versie (afb. 5.102).

5.102 Scherf met man met eikels, gevonden in Hoogwoud.

Coll. Co de Rijcke

Op zijn stukken waar zowel mannen als vrouwen op staan staat naast de man een orthodoxe eikel en naast de vrouw de alternatieve variant. Dit onderscheid doet zich alleen voor bij G1. Decorateur C beeldt weliswaar ook eikels af met een verticale streep, maar dat lijkt zijn 'normale' eikel. Bij latere decorateurs is de eikel met spleet de standaard en wordt door mannen als een trofee omhooggehouden (afb. 5.139). Verder strooit G1 scheutig met kleine driespruiten als vulling tussen de deco-

5.103 Vuurklok met duif, 1616, gevonden in Graft. Inv. nr. 11131-02

raties. Die zijn te zien op de vuurklok met een duif uit 1616 (afb. 5.103) en op fragmenten van een vuurklok met een bijzondere voorstelling waarvan niet met zekerheid is vast te stellen dat het werk van G1 betreft (afb. 5.104). Op het grote fragment staat een boogschutter en op het kleine de onderkant van twee benen, waarvan het rechterbeen is vastgeketend. De scène is waarschijnlijk de verbeelding van de christelijke martelaar Sint Sebastiaan, in het jaar 288 in Rome gestorven.

5.104 Scherf met boogschutter, gevonden in Schermerhorn.

Coll. S.V.

5.105 Prent met een embleem van het schuttersgilde.
Stadsarchief Alkmaar

Sint Sebastiaan werd in 1618 schutspatroon van het schuttersgilde in Alkmaar. Er bestaan meerdere prenten van het embleem dat naar aanleiding van deze gebeurtenis is ontworpen (afb. 5.105). De afbeelding op de Alkmaarse vuurklok zou kunnen slaan op dit historische feit, wat zou betekenen dat G1 ook nog in 1618 produceerde.

5.12 Decorateur G2, 1614-1638

Hoewel van G2 geen werk uit 1613 bekend is, doet zijn decoratiestijl dermate veel denken aan die van C dat het er sterk op lijkt dat C in G2 zijn opvolger had. Hij is waarschijnlijk jong begonnen, want hij heeft het in het pottenbakkersbedrijf 25 jaar volgehouden, iets minder lang dan B2 die met 27 jaar absoluut recordhouder is. In zijn beginjaren kopieert G2 de licht naar rechts neigende randstreepjes op de schotels van zijn voorganger C, later wisselt hij die af met naar links gewende s-jes.

Vanaf 1613 worden vrouwen op Alkmaars slibaardewerk ook afgebeeld met een ander hoofddeksel dan met de tot dan toe gangbare hoed met een brede rand met aan de achterkant een strik. Alleen decorateur C blijft nog tot 1640 met zijn decoraties volharden in het oude modebeeld. Hij doet dat echter vanuit zijn nieuwe werkplaats in Leiden, waar hij in 1616 neerstrijkt. De nieuwe hoofdbedekking is een soort kapje dat is te zien op afb. 5.106, een detail

5.106 Detail van een bord met een paar, de vrouw draagt een kapje, gevonden in Graft.

Coll. erven J. de Jong

5.107 Bord met man met lans, gevonden in Graft. Ø 36,0 cm.
Inv. nr. 11129-49

5.108 Schotel met man en vrouw, gevonden in Graft. Ø 46,0 cm.
Inv. nr. 11129-30

van de schotel die in *Hoorn des Overvloeds* is opgenomen als afb. 111. De afgebeelde scène kan gezien worden als de derde in een stripverhaal, waarin een man indruk maakt met zijn lans (afb. 5.107 en het commentaar bij afb. 5.74), vervolgens de vrouw van zijn dromen een anjer aanbiedt (afb. 5.108) en zij ten slotte verenigd zijn (5.106).

5.109 Bord met 2 duiven, 1614, gevonden in Graft. Ø 33,5 cm.
Inv. nr. 11129-74

5.110 Schotel met 2 duiven, 1614, gevonden in Hoogwoud. Coll. Co de Rijcke

Twee schotels met twee duiven vragen om extra aandacht, omdat hier eenzelfde voorstelling is weergegeven in twee verschillende technieken, waarschijnlijk bedoeld voor beurzen met verschillende inhoud. De eerste is een kolossale schotel in slib-kras uitvoering (afb. 5.110), de tweede een bescheiden formaat in slibdecoratie (afb. 5.109), beide 1614 gedateerd, maar met verschillende randstreepjes. Een schotel met hetzelfde thema uit 1631 is te zien op afb. 5.116. Een identieke vlagversiering staat op het bord van afb. 5.119 en op die van p. 86 in *Hoorn des Overvloeds*. Van bijna alle Alkmaarse decorateurs zijn voorbeelden van het wapen van Alkmaar bekend, van G2 maar liefst zes. Uit het begin van zijn loopbaan - de randstreepjes lopen nog in de maat met die van zijn voorganger C - komt het fragment van afb. 5.111, aan het eind van zijn werkzame periode decoreert hij een uitgebreide versie met klimmende leeuwen (afb. 5.112), gedekt door een kroon. De officiële variant met een lauwerkrans staat op het vuurklokfragment van afb. 5.113.

5.113 Deel van een vuurklok met het wapen van Alkmaar, gevonden in Noordeinde. Part. coll.

5.111 Bord met het wapen van Alkmaar, gevonden in de regio Enkhuizen. Ø 33,7 cm. Inv. nr. 11129-84

5.112 Bord met het wapen van Alkmaar en 2 klimmende leeuwen, 1637, gevonden in Graft. Ø 35,3 cm. Inv. nr. 11129-43

5.114 Scherf met het wapen van Haarlem, gevonden in Alkmaar. Coll. S.V.

5.115 Scherf met het wapen van Gouda, gevonden in Graft. Coll. S.V.

Van decorateur G2 zijn ook borden bekend met het wapen van Haarlem (afb. 5.114) en een met kenmerken van het wapen van Gouda (afb. 5.115). Hetzelfde type kroon gebruikt G2 ook bij de afbeelding van twee duiven op een schotel die waarschijnlijk als huwelijksgift is geschonken en waarbij de kroon de verheven status van dat instituut symboliseert (afb. 5.116).

5.116 Schotel met 2 duiven, gevonden in Graft. Ø 40,5 cm.
Inv. nr. 11129-79

Van zijn hand zijn ook een bord met een pauw (afb. 5.117) en veel borden met een haan bekend (afb. 5.120). Niet alleen de leeuw - als schildhouder -, ook het leeuw hondje komt een paar keer in het oeuvre van G2 voor (afb. 5.118).

5.117 Bord met pauw, 1615, gevonden in Noordeinde. Ø 30,7 cm.
Inv. nr. 11129-73

Het betreft een hondenras dat al bekend was in de Vroege Middeleeuwen en later zeer populair was bij hofdames in Zuid-Europa.

In de 17de eeuw symboliseerde het leeuw hondje waarschijnlijk de begrippen trouw en huiselijkheid (afb. 5.119).

5.118 Kommetje met leeuw hondje, gevonden in Graft.
Inv. nr. 11130-13

5.119 Bord met 2 leeuw hondjes, 1624.

5.120 Bord met haan, 1627, gevonden in Schermerhorn. Ø 35,2 cm. Inv. nr. 11129-50

5.121 Vuurklok met duiven, 1623, gevonden in Graft. Part. coll.

5.122 Bord met gele spiegel en bladmotieven op de vlag, gevonden in Graft. Ø 35,5 cm. Inv. nr. 11129-38

Op veel producten van G2 staan bladmotieven met aan een zijde diep ingesneden lobben (afb. 5.121). Diezelfde motieven staan op de vlag van het bord met geel fond (afb. 5.122). Heel soms zijn borden van G2 met een geel of groen fond gedateerd, zoals te zien op afb. 5.123.

5.123 Bord met gele spiegel, 1627, gevonden in Graft. Part. coll.

5.13 Decorateur G3, 1612-1621

Alle producten van G3 zijn gevonden op het Schermereiland en dat maakt het aannemelijk dat Alkmaar de productieplaats is. Toch is het wonderlijk dat een paar vroege stukken overduidelijk kenmerken hebben die in Enkhuizen gangbaar waren, zoals het bord van afb. 5.130 met drie concentrische, smalle cirkels - typisch voor Enkhuizen - en bladmotieven met dubbel gearceerde onderdelen, ook kenmerkend voor Enkhuizen.

5.124 Bord met het wapen van Haarlem en granaatappels, gevonden op het Schermereiland. Coll. Hannemahuis

De borden uit Enkhuizen hebben echter altijd een 'grondje', en dat ontbreekt bij afb. 5.130. Ook de verdikte cijfers '1' zijn tot dan toe onbekend in Alkmaar. Zoals wel vaker hebben de eerste producten kenmerken van de leermeester, later ontwikkelt G3 een compleet Alkmaars product met hier en daar kleine herinneringen aan Enkhuizen. Het bord met het wapen van Haarlem (afb. 5.124) heeft ook drie smalle cirkels en bovendien een kroon boven het wapenschild dat in vrijwel exact dezelfde uitvoering voorkomt bij een wapenschild op een bord uit Harlingen. Maar het is ontegenzeggelijk van Enkhuizer makelij (afb. 5.125), vanwege de typische Enkhuizer randstreepjes, afwisselend streepjes en s-jes met tussenruimtes, en de aanwezigheid van een chatelaine die alleen voorkomt bij vrouwen op Enkhuizer producten. Het is derhalve heel goed mogelijk dat G3 uit de regio Enkhuizen afkomstig is en daar zijn opleiding heeft genoten. Er zijn van hem een paar objecten bekend uit 1612 en 1613 - met Enkhuizer kenmerken - , uit 1614 en 1615 ontbreekt ieder spoor, maar tussen 1616 en 1618 kennen we twaalf voorbeelden van hem.

5.125 Randscherf met vrouw, gevonden in Harlingen. Coll. Hannemahuis

Een opvallend detail dat alleen bij G3 voorkomt, is de duif met een kuif (afb. 5.126). Deze kan op pure fantasie berusten, maar het kan ook zijn dat hij daarmee een bepaald duivenras voor

ogen had. In de 17de eeuw werd er al volop gefokt met gedomesticeerde duiven, afstammelingen van de wilde Rotsduif; de oud-Hollandse Kapucijner is daarvan een bekend voorbeeld (afb. 5.127). Op deze gravure van Adriaen Collaert uit het laatste kwart van de 16de eeuw wordt de duif de 'versierde verenpoot' genoemd. Trekken we deze hypothese door dan zijn wat G3 betreft in ieder geval niet tortelduiven het toonbeeld van verliefde partners, want die hebben nooit een kuifje. G3 wijkt wel vaker af van wat gebruikelijk was onder zijn collega's, want niemand anders beeldt een vogel af, zoals die van afb. 5.128: alles is lang aan deze fantasievogel, de staart, de poten en de nek. Als we naar zijn creaties van Adam en Eva kijken dan blijkt hij anatomisch matig onderlegd (afb. 5.129 en afb. 5.132).

5.126 Scherf met landende duif. Coll. S.V.

5.127 Gravure van Adriaen Collaert met Kapucijner duif.

Afb. uit *Avium vivae Icones*

5.128 Deel van een bord met fantasievogel, gevonden in Grootschermer. Coll. S.V.

5.129 Deel van een vuurklok met Adam en Eva, gevonden in Schermerhorn.

Inv. nr. 11131-08

Het afbeelden van niet-complete menselijke figuren was bij alle decorateurs gebruikelijk, maar dan wel op kommetjes die een beperkt oppervlak hebben. Het enige voorbeeld van een schotel met halffiguren is afb. 5.131. In tegenstelling tot zijn collega G2 tooit G3 vrouwen met een variant van de ouderwetse huikhoed met strik. Het echtpaar kijkt verwachtingsvol op naar hun gemeenschappelijke granaatappel in een entourage van een roos en vijf anjers. Op deze schotel - met dezelfde randstreepjes als afb. 5.130 - staan geen 'Enkhuizer kenmerken' meer.

5.130 Bord met vliegende duif, 1612, met enkele kenmerken die bij Enkhuizen horen, zoals de gearceerde bladmotieven en de smalle concentrische cirkels. Part. coll.

5.131 Schotel met een man en een vrouw met een ouderwets huikhoedje, een granaatappel en 5 anjers, 1616, gevonden in Grootchermer. De randstreepjes zijn dezelfde als op afb. 5.130. Coll. Klinkhamer

5.132 Scherv met Eva, gevonden in Grootchermer.
Coll. S.V.

Van G3 is ook een leeuwondje bekend en wel uit 1617 (afb. 5.133). De kop ziet er wat wonderlijk uit met een soort muilkorf en rare grote oren. Omdat het het enige voorbeeld van twee uilen is in heel Noord-Holland is dit vuurklokfragment afgebeeld (afb. 5.134).

5.133 Kommetje met leeuwondje, 1617, gevonden in Hoogwoud. Coll. Co de Rijcke

5.134 Scherv met 2 uilen, gevonden op het Schermereiland.
Part. coll.

Tot slot is er nog een raadselachtig bordje in de sinds circa 1590 opnieuw geïntroduceerde sgraffito-techniek (afb. 5.135). Gezien de elementen op de vlag moet het wel een product van G3 zijn. Het tot dan toe laatste voorbeeld van schotelgoed in deze techniek was een kommetje uit 1608 en dit bordje stamt op z'n vroegst uit 1614, het eerste productiejaar van G3.

5.135 Bord met bloem, gevonden in Hoogwoud.
Coll. Co de Rijcke

5.14 Decorateur G4, 1615-1621

Het is lastig om van decorateur G4 een goed beeld te krijgen. Dat komt omdat de stukken in slib-kras techniek naast duidelijke overeenkomsten ook grote verschillen laten zien. In de jaren 1615 tot 1617 tekent hij bijvoorbeeld totaal andere granaatappels dan erna. Uit de eerste periode komen de in de breedte langgerekte en verticaal geopende granaatappels (afb. 5.136) en uit de tweede periode de peervormige en horizontaal geopende exemplaren (afb. 5.141). Er bestaat eveneens een opvallend verschil in het weergeven van het eerste cijfer '1' van jaartallen: alleen bij stukken in de slib-kras techniek zijn deze voorzien van een dwarsstreepje halverwege, soms zonder sierpuntjes, soms met vier puntjes, soms ook nog met een dwarsstreepje met punten. Zijn voorstellingen van duiven en uilen zijn duidelijk herkenbaar aan de poten, die zijn geplaatst op de overgang van lijf naar staart.

5.136 Deel van een bord met uil, 1616. VKSN Collectie

5.137 Bord met de Verspieters van Kanaän.

De ornamentale rand rond de duif van afb. 5.142 is ook te zien op de schotel met geel fōnd van afb. 5.138. Op grond van de overeenkomst in stilering kan het papkometje met de driekwart afbeelding van een man ook aan G4 worden toegeschreven (afb. 5.139). Let hier op de verticaal gespleten reuzeneikel in zijn rechterhand (zie bij G1).

Als laatste voorbeeld kan het bord met het stadswapen van Alkmaar vermeld worden (afb. 5.140). Voor de leek niet direct als product van G4 herkenbaar, maar als de randstreepjes van de schotel van afb. 5.142 met de sierrand op afb. 5.141 gecombineerd worden, is het resultaat ongeveer de omlijsting van het stadswapen van de stad waar het bord is gemaakt. Bijna alle borden van G4 hebben om het hoofdmotief eerst een brede groene cirkel en daarna een smalle gele.

5.138 Schotel met gele spiegel, gevonden in Graft. Ø 40,5 cm. Inv. nr. 11129-19

5.139 Papkometje met man, 1620, gevonden in Warmenhuizen. Coll. Roel Zutt

5.140 Bord met de burcht van het wapen van Alkmaar gevonden in Grosthuizen. Part. coll.

5.141 Bord met duif, 1619, gevonden in Amsterdam. Ø 34,5 cm. Part. coll.

5.142 Schotel met duif, 1621, gevonden in Graft. Ø 40,0 cm. Part. coll.

5.143 Bord met Adam en Eva, gevonden in Alkmaar. Coll. Wil Snip

5.15 Decorateur GH, 1629-1638

In navolging van de opsomming van decorateurs in *Hoorn des Overvloeds* zou H aan de beurt moeten zijn, maar er heeft zich een decorateur tussen genesteld; we noemen hem GH. Hij kan als opvolger van B2 beschouwd worden, van wie het laatste product dateert uit 1630. Afbeeldingen van GH van Adam en Eva zijn kopieën van die van B2, gelet op de haardracht en de geprononceerde navel (afb. 5.143). De dubbele olijfbladen die Adam en Eva gebruiken als bedekking zijn daarentegen weer ontleend aan C en G2. Zoals we ook bij de Adam en Eva van G1 gezien hebben, wordt ook de naaktheid van onze Bijbelse voorouders bij GH minimaal gecamoufleerd door manchetten.

5.144 Kommetje met man (halffiguur), 1629, gevonden in Schermerhorn.

Inv. nr. 11130-01

Er zijn zes gedateerde objecten van GH bekend, waaronder drie kommetjes met de afbeelding van een mannelijk halffiguur met twee keer het jaartal 1629 (afb. 5.144) en een keer 1631. Verder een schotel met een boot zonder roerganger uit 1629 (afb. 5.149), een vuurklokfragment met de Verspieders uit 1637 (afb. 5.145) en een bord met een duif uit 1638 (afb. 5.150) met dezelfde streepjes op de vlag als afb. 5.149.

Op grond van secundaire motieven, zoals de plant met gestippelde bloem op de vuurklok uit 1637, mag ervan uitgegaan worden dat het platte kommetje met vruchten en bloemen ook een product van GH is

5.145 Detail van een vuurklok met de Verspieders van Kanaän, 1637.

5.146 Kommetje met granaatappels.

Inv. nr. 11130-16

(afb. 5.146). Het bovenste motief in slib-kras heeft een slibvariant op het kommetje met springend beest (afb. 5.147) en op het komfragment waarop een vogel staat afgebeeld die als een dansende kraanvogel kan worden gedetermineerd (afb. 5.148).

5.147 Kommetje met een springend dier, gevonden in Noordeinde.

Coll. Museum

In 't Houten Huis

5.148 Halve kom met kraanvogel, gevonden in Graft.

Coll. S.V.

5.149 Een schotel met een platbodemschip - te herkennen aan het zijzwaard. Het afgebeelde schip is mogelijk een beurtvaarder, gezien de halfronde opbouw als beschutting voor passagiers, 1629, gevonden in Grootchermer. Coll. Joop Roos. Zie ook afb. 5.155.

5.150 Bord met duif, 1638, gevonden in Grootchermer. Coll. A. Pilkes

5.16 Decorateur H, 1632-1669

In arren moede heb ik, geheel tegen mijn voornemens in, besloten om vrijwel alle objecten met specifieke kenmerken tussen 1632 en 1669 op een grote hoop te gooien. De periode is te lang voor één decorateur en het is waarschijnlijk dat er twee of drie personen deels synchroon werkzaam zijn geweest, maar de onderlinge verschillen zijn dermate klein dat een afbakening gepaard zou gaan met het aanstippen van minuscule details. Deze groep decorateurs noem ik hier voor het gemak decorateur H. Van deze groep decorateurs zijn op dit moment meer dan zestig substantiële stukken bekend en een veelvoud aan fragmenten. Het oeuvre bevat prachtige vuurklokken in de slibrkras techniek en een grote variatie aan voorstellingen.

5.151 Bord met pauw, 1643, gevonden in Graft. Inv. nr. 11129-61

5.152 Bord met olifant, 1642, gevonden in Graft. Part. coll.

5.153 Bord met bloem, gevonden in Schermerhorn. Ø 22,8 cm.
Inv. nr. 11129-81

5.154 Bord met bloemen, gevonden in Schermerhorn.
Ø 25,4 cm. Inv. nr. 11129-78

Van de vuurklokken meld ik die met de voorstelling van een boot en een bovenkant met een zeemeermin en zeemeerman (afb. 5.155). Andere zijn te vinden op p. 70 en p. 170 in *Hoorn des Overvloeds*.

Zoals gebruikelijk bestaat het grootste deel uit voorwerpen met duiven, hanen en pauwen (afb. 5.151), maar uitzonderlijk zijn bordjes met een olifant (afb. 5.152) en met bloemen die niet in een vaas, maar als losse tak of stengel zijn afgebeeld (afb. 5.153 en 5.154). Bij deze bordjes valt op dat ze een relatief brede vlag hebben die zich goed leent voor een uitgebreide versiering. Eigenlijk is dit model tot dan toe voorbehouden aan schotels met een geel of groen fond, maar deze decorateurs zijn van dat principe afgestapt. Een vreemde eend in de bijt is het bordje met

5.155 Vuurklok met een platbodemschip - te herkennen aan het zijzwaard. Het afgebeelde schip is mogelijk een beurtvaarder, gezien de halfronde opbouw als beschutting voor passagiers (zie afb. 5.149). Coll. C. Thaut

IHS-monogram uit 1638 (afb. 5.156); op slibaardewerk zijn verder alleen uit Leiden kommetjes bekend met dit religieuze symbool.

Reigerachtige vogels met relatief korte poten zouden volgens de huidige ornithologische kennis betrekking kunnen hebben op een Ralreiger, een Roerdomp of een Woudaapje (afb. 5.157). Dat er sprake is van watervogels lijkt wel zeker, want een van de vogels heeft een paling in de snavel (afb. 5.158).

5.156 Bord met monogram IHS (Jezus of In Hoc Signo), 1638.
Coll. S. Meyers

5.157 Bord met reigerachtige vogel, gevonden in Grootschermer. Coll. A. Pilkes

5.158 Kommetje met watervogel, 1642, gevonden in Schermerhorn. Part. coll.

5.159 Bord met het wapen van Alkmaar, 1637, gevonden in Ouddorp. Part. coll.

De bordjes van de afb. 5.159 en 5.160 laten goed het verschil zien tussen een traditionele rand en een brede, versierde; in beide gevallen getooid met het wapen van Alkmaar, de eerste wat ouder dan de tweede.

5.160 Bord met het wapen van Alkmaar, 1641, gevonden in Obdam. Ø 24,0 cm. Inv. nr. 10394-03

5.161 Bord met tekst 'marij jansdochter', gevonden in Schermerhorn. Coll. Joop Roos

De vlagdecoratie van het bordje van afb. 5.161 is identiek aan die op het bordje van afb. 5.153. Het handschrift van de tekst 'marij jansdochter' is hetzelfde als dat op het bordje van afb. 5.162 met de tekst 'trijn jansdochter' en het jaartal 1662. Ook op de grape uit 1662 van afb. 5.163 is hetzelfde lettertype te zien, wat erop duidt dat deze ook uit dezelfde pottenbakkerij afkomstig is.

Ook in de periode van decorateur H worden er nog platte kommetjes met een klaveroortje gemaakt (afb. 5.164); vooralsnog is dit de laatste die we kennen.

Zeer algemeen in dit tijdvak zijn de borden met een geel of groen fond, regelmatig ook voorzien van een jaartal (afb. 5.165). Nu voormalig decorateur K (zie *Hoorn des Overvloeds* p. 63) is ondergebracht bij decorateur H kunnen de laatste twee decorateurs uit Alkmaar behandeld worden.

5.162 Bord met tekst 'trijn jansdochter', gevonden in De Rijp. Part. coll.

5.163 Grape, 1662.

5.164 Kommetje met vrouw, gevonden in Noordeinde. Inv. nr. 11130-15

5.165 Bord met gele spiegel, 1656, gevonden in Graft. Ø 31,5 cm. Inv. nr. 11129-68

5.166 Detail van een vuurklok met de Verspieders van Kanaän, gevonden in Noordeinde. Coll. S.V.

5.17 Decorateurs L en M

Van decorateur L, van wie in *Hoorn des Overvloeds* een paar voorbeelden tussen 1642 en 1655 zijn beschreven, is sinds 1997 één nieuw stuk opgedoken (afb. 5.166). Let op het merkwaardige hoofddeksel dat we bij geen enkele andere decorateur tegenkomen. Van decorateur M is een schaalteje op standring, gevonden in Alkmaar, met glazuur op één van de breukvlakken, dat dus als misbaksel beschouwd kan worden (afb. 5.167). Het is het enige in de slib-kras techniek van deze decorateur. Thans zijn er van M nog vier in de eenvoudige slibuitvoering bekend, alle met

5.167 Bord met granaatappel, gevonden in Alkmaar. Coll. Archeologisch Centrum Alkmaar

dezelfde kenmerken, zoals een floraal motief aan een stengel, een standring, dwarsstreepjes op de bolle buitenrand en een spiraal rond het centrale thema van vier tot zeven windingen (afb. 5.168). Op een van die schaaltejes staat in het midden het jaartal 1652. De schotel van afb. 5.169 is waarschijnlijk ook van decorateur M.

5.168 Bordje met granaatappel, gevonden in Schermerhorn.

5.169 Bord met tulp, gevonden in Noordeinde.

Coll. Museum Boijmans van Beuningen

5.18 Decorateur I

De I staat voor 'imitator', want deze decorateur had er om wat voor reden dan ook aardigheid in om tussen 1635 en 1640 producten op de markt te brengen die exacte kopieën waren van de werken van decorateur G1 (1616-1617). Dat betekent onder andere dat hij vrouwen afbeeldde met hoeden die in de jaren 30 van de 17de eeuw al lang uit de mode waren (afb. 5.170 en 5.171). Ook de door G1 geïntroduceerde 'eikel met spleet' gebruikt hij als secundair motief en is te zien op de eerste afbeelding rechtsonder.

5.170 Detail van een vuurklok met vrouw met ouderwetse hoed, 1635.

5.171 Scherf met vrouw van decorateur G1, 161. [?]

5.19 Andere vormen

Bij decorateur H werd al melding gemaakt van een grape uit 1662 (afb. 5.162) waarop hetzelfde handschrift staat als op bordjes uit diezelfde tijd. Tussen ongeveer 1600 en 1650 worden grappen en roompotten voorzien van religieuze en moraliserende teksten, zoals 'onderhoud godts gebot', 'niet sonder godt', acht uuuu-uuuu godt (acht uwen godt), 'eert vader en moeder', maar ook 'ick hoop door genade'. 'Eendracht maect macht' is populair, evenals 'soete waeij smaect fraeij'.

Vanaf 1650 tot in ieder geval 1724 komen er enorme hoeveelheden grappen op de markt waarop een dochter en haar vader vermeld worden in combinatie met een jaartal. Ze zullen tot de categorie gelegenhedskeramiek behoren, maar of het een verloving of een huwelijk betreft, is nog niet onomstotelijk aangetoond. Voorbeelden gevonden op het Schermereiland zijn onder andere de roompot met 'breghtje ysbrandts 1651' (afb. 5.172) - op de onderkant staan de initialen sh - en het minipotje met 'breghtie jans 1701' (afb. 5.173).

5.172 Grape met tekst 'breghtje ysbrans', 1651, gevonden in Schermerhorn. Inv. nr. 11132-02

5.173 Grape met tekst 'breghtie jans, 1701'. Coll. S.V.

De meeste zijn met kleine letters geschreven, maar er is ook een categorie met kapitalen, zoals de grape met 'NEELTIE GARBRANS 52' (afb. 5.174). Een enkele keer is een vuurtest versierd met een dochter-vader notitie - 'NEEL PIETTERS 1666' -, zoals afb. 5.175 laat zien.

5.174 Grape met tekst 'NEELTIE GARBRANS 52', gevonden in Schermerhorn. Inv. nr. 11132-05

5.175 Vuurtest met tekst 'NEEL PIETTERS 1666', gevonden in De Rijp. Inv. nr. 11132-09

Na ongeveer 1670 wordt de dochter-vader combinatie vervangen door vermeldingen die de dochter en haar aanstaande aangaan, zoals '.....en haer lief', later door '.... met haer lief' en nog later, in de 18de eeuw door '.... metter lief'. Nog zeldzamer zijn objecten met een zoon-vermelding, zoals '.... en sijn lief' (afb. 5.176). De laatste groep is alleen van vuurtesten bekend.

5.176 Twee vuurtestfragmenten, een met Claes en een met sijn lief, gevonden in Noordeinde. Coll. S.V.

Uit de jaren 90 van de 17de eeuw zijn grapes en 2-orige hengsel-potten bekend met een dochter-vader vermelding, soms op drie pootjes - 'LISEBET CLAES 1694' - (afb. 5.177), soms op een stand-ring - 'LISEBET MAERTENS 1695' - (afb. 5.178).

5.177 Grape met tekst 'LISEBET CLAES 1694', gevonden in Enkhuizen. Inv. nr. 11132-03

5.178 Hengselpot met tekst 'LISEBET MAERTENS 1695', gevonden in Enkhuizen. Inv. nr. 11132-01

Het meest voorkomende model slibversierd aardewerk is het (olie)kannetje. De versiering erop is doorgaans simpel van aard met abstracte en florale decoraties. Soms zijn ze voorzien van een tekst in de trant van de teksten op grappen, zoals 'Hilligont Pieters' (afb. 5.179).

5.179 Kannetje met tekst Hilligont Pieters, gevonden in Schermerhorn. Inv. nr. 11132-11

Er is een kannetje bekend met de (waarschijnlijk) humoristisch bedoelde tekst 'laeffie hendrickx 1696'.

Afwijkend is een categorie met de afbeelding van een buste binnen een kader van verticaal geschakelde cirkeltjes. Er zijn drie exemplaren bekend van dit type en die zien er exact hetzelfde uit (afb. 5.180).

5.180 Kannetje met buste.
Part. coll.

5.181 Kan met cijfers 1 t/m 11. Part. coll.

Van kannetjes die verwijzen naar de inhoud zijn meerdere voorbeelden bekend, zoals 'HAEL TRAEN', 'TRAENKANTIE' en 'DRINCK UIT', maar er bestaan ook leerzame met de cijfers 1 t/m 11 (afb. 5.181) of een deel van het alfabet. Voor een globale datering is er een kannetje met het jaartal 1631 (afb. 5.182).

5.182 Kannetje met jaartal 1631. Part. coll.

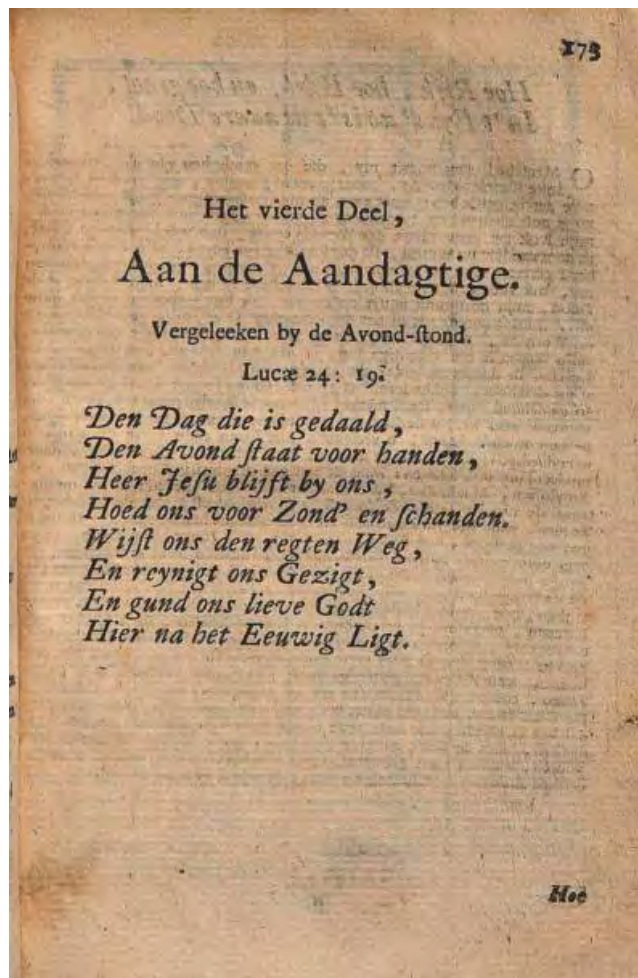

Tot de meest interessante objecten behoren de vuurstolpen met een rondom doorlopende tekst. Er zijn acht min of meer complete voorbeelden bekend, die tussen 1680 en 1696 zijn gemaakt. De strekking van de tekst is in alle gevallen moraliserend en religieus van aard. Twee voorbeelden maken dat duidelijk (afb. 5.183 en 5.184).

5.183 Vuurstolp met de tekst:
die mijn benijdt en niet en geeft
ick wens dat hij in vrede leeft
en dat hij de jonsten dach
met fruehden wel aenschouwen mach 1694,
gevonden in Schermerhorn. Coll. Joop Roos

5.184 Vuurstolp met de tekst:
den dach die is gedaelt den avond staet voor handen
heer jesu blijft bij ons behoet voor sondt en schanden
weijst ons den reghten wegh en reijnicht ons gesicht
en gunt ons liefe godt hiernaet het eeuwich light,
gevonden in Grootchermer. Part. coll.

5.185 Een latere versie van de tekst uit 1748.

Het meest oorspronkelijke voorbeeld van de tekst op de vuurstolp (afb. 5.184) is (nog) niet boven water, maar wel een versie uit 1748 (afb. 5.185). Die bevindt zich in een uitgave met de titel 'VERMAAKELIJKE BRUIJLOFTS-KROON doorvlochten met verscheide leerzame gedigten, vermaakelijke ende aandagtige liedekens, door Jacob Coenraetsz Maayvogel. Deze tekst komt voor op twee stolpen, maar is geschreven met verschillende handschriften; twee producten van twee verschillende decorateurs uit eenzelfde pottenbakkerij. Een qua strekking vergelijkbare tekst staat op een grote pot(scherf) (afb. 5.186).

5.186 Een vergelijkbare tekst op een grote potscherf, 1691, gevonden in Grootchermer. Coll. S.V.

6.1 Bord met duif, gevonden in Amsterdam. Ø 26,8 cm. Inv. nr. 11129-56

6 | Monnickendam

Monnickendam wedijvert met Enkhuizen om als productieplaats aangemerkt te worden van veel stukken die vanaf 1550 op de markt kwamen en gekenmerkt worden door borden met randen met kegelvormige streepjes.

Stukken met een datering zijn vrijwel zonder uitzondering te herkennen aan de eerste '1' van het jaartal die lijkt op een 'J'.

Er komen veel vuurklokken uit Monnickendam die vaak bovenop de kap een soort strik hebben.

Afbeeldingen van personen zijn uiterst zeldzaam: alleen het duo van afb. 6.9 en 6.10 is thans bekend.

In Monnickendam werd in 1998 op een perceel in het centrum pottenbakkersafval gevonden. Het schervenmateriaal besloeg een periode van een kleine driehonderd jaar, en het leek daar als ophogingslaag te zijn uitgestrooid. Het oudste materiaal bestaat uit fragmenten van sgraffito- en slibboogjes misbakfels - dat daar tot ongeveer 1550 is gemaakt, het meest recente bestond uit loodwitpotten van een loodwitmakerij die daar in 1765 is opgericht.

Uit niet-gepubliceerd archiefonderzoek van Leendert Appel blijkt dat er in 1572 voor het eerst sprake is van een pottenbakkerij op de afvallocatie en dat in 1723 de laatste pottenbakker zijn bedrijf heeft verkocht. Er zijn op deze locatie ook misbakfels van slibaardewerk gevonden, maar zo fragmentarisch of verbrand dat het nauwelijks bruikbaar is voor determinatie, bovendien zaten er tussen het misbakfelmateriaal ook fragmenten van gebruikt materiaal dat onmiskenbaar afkomstig is van pottenbakkerijen uit Hoorn en Alkmaar. Het meest duidelijke misbakfelmateriaal is relatief laat, namelijk van rond 1650. Een misbakfel wordt als zodanig gekwalificeerd als het de kenmerken vertoont van een product dat verbrand of kromgetrokken is wegens oververhitting of als er op de breukvlakken van scherven glazuurresten zitten.

6.2 Randfragment met kegelvormige streepjes, gevonden in Edam. Coll. S.V.

6.3 Bord met dubbelkoppige adelaar, gevonden in Edam.

In de buurt van Monnickendam en dan met name in Edam is veel schotelgoed gevonden met kenmerken die ook op randscherven van het afval van bovengenoemde pottenbakkerij te zien zijn. Het gaat om slibstreepjes op de rand met de vorm van een kegel die vrijwel rechtop staan (afb. 6.2). Het lijkt een totaal irrelevant detail, maar het is gebleken dat randstreepjes in deze uitvoering maar bij een en dezelfde decorateur voorkomen. In De Streek, waar je per definitie relatief meer slibaardewerkvondsten kan verwachten van lokale pottenbakkersbedrijven, zijn ook veel voorbeelden van dit type randversiering gevonden en dan vooral uit de vroege periode van deze decorateur. Het betreft helaas bijna zonder uitzondering randfragmenten. Een duidelijk voorbeeld van zijn kegelvormige randstreepjes zien we op het bord met een dubbelkoppige adelaar (afb. 6.3), gevonden in Edam. Het bord van afb. 6.4, gevonden in Bovenkarspel, is van dezelfde decorateur, hoewel deze niet de kegeltjes-rand-

6.4 Incompleet bord met dubbelkoppige adelaar, gevonden in Bovenkarspel. Inv. nr. 9061-04

versiering heeft, maar nog een soort sgraffito-guirlande. Een afwijking als deze komt vaker voor bij producten uit de overgangsfase van sgraffito naar slib. Ook het gegeven dat de kop van de adelaar nog niet is 'opgevuld' met slib wijst op een zeer vroeg voorbeeld. De constructie van de vleugels van de dubbelkoppige adelaars wijst ontegenzeggelijk op eenzelfde decorateur.

Van deze decorateur is ook het bordje met een duif (afb. 6.1), gevonden in Amsterdam (vergelijk afb. 11.1 - de kom uit Huissen - uit het hoofdstuk Toegift). Het heeft een sgraffito-equivalent in een kom gevonden in Leiden (afb. 2.2), wat betekent dat het kort na 1550 gemaakt moet zijn.

Het bord met hert (afb. 6.5), gevonden in Edam, kent ook meerdere parallellen uit de regio Enkhuizen. Het feit dat er iets meer voorbeelden komen uit de omgeving van Monnickendam zegt niets, omdat dat samenhangt met het aantal opgravingen en omdat bewijs in de vorm van misbaksels ontbreekt. Een Salomonsoordeel ligt dan momenteel het meest voor de hand: de desbetreffende decorateur werkte eerst in Enkhuizen en later in Monnickendam of pendelde tussen deze twee steden.

6.5 Bord met hert, gevonden in Edam. Ø 33,0 cm. Inv. nr. 11129-51

Een tweede 16de-eeuwse decorateur uit Monnickendam wordt onder andere gekenmerkt door de manier waarop hij in de meeste gevallen de eerste 't' van het jaartal schrijft; die lijkt meer op een hoofdletter 'J'. Het vroegste voorbeeld uit 1579, gevonden in Enkhuizen, met een voorstelling die mogelijk betrekking heeft op een (eenkoppige) adelaar heeft trouwens een normale 't' (afb. 6.6), maar een bordje met duif uit 1584, gevonden in Sluis, heeft die 'J' wel (afb. 6.7) en heeft dezelfde randversiering als afb. 6.6. Afgezien van deze twee oudste voorbeelden met randversiering in de vorm van gestileerde

6.6 Fragment van een bord, 1579, met eenkoppige adelaar, gevonden in Enkhuizen.

bladmotieven worden schotels van deze decorateur gekenmerkt door randstreepjes die beurtelings uit rechte streepjes en 's'-jes bestaan (afb. 6.8 en 6.13). Kommetjes zijn ook talrijk en de voorstellingen erin hebben ook hier voornamelijk betrekking op vogels met als laatste vermelding het jaartal 1612.

6.7 Bord met duif, 1584, gevonden in Sluis. Ø 26,7 cm. Part. coll.

6.8 Schotel met hert, 1596?, gevonden in Edam.

Van de hand van deze decorateur zijn ook vier borden met een hert, waarvan er drie zeer incompleet zijn. De vroegste is weliswaar compleet, maar wijkt af qua randdecoratie (zie voor dit fenomeen bij de beschrijving van de dubbelkoppige adelaars hierboven). De herten op deze borden hebben een merkwaardige 'paardenkop' gemeen, maar zijn alle vier in een andere plaats gevonden: Alkmaar, Hoorn, Edam en Amsterdam. Het bord uit Edam is waarschijnlijk 1596 gedateerd, wat met enige moeite nog te zien is aan de zichtbare cijfers onderaan het bord (afb. 6.8).

Het curieuze is dat de afbeelding van het hert op het bordje uit Alkmaar overeenkomsten heeft met een hert op een bord uit Zwolle dat qua stilering weer aan de basis staat van afbeeldingen van herten en eenhoorns, zoals op de schotel van afb. 3.46. Belangrijkste detail zijn de gespleten hoeven, die bij de achterpoten op de rand terecht zijn gekomen (afb. 6.12). Ik denk dat de herten uit Zwolle (afb. 3.43) en Alkmaar (afb. 6.12) een gemeenschappelijk, tot nu toe onbekend 'oerhert' in Enkhuizen hebben gehad, waarbij de paardenkopvariant in Monnickendam is geëvolueerd tot een penisloze soort.

Van dezelfde Monnickendamse decorateur met de typische 'J' zijn ook twee schotels die in Alkmaar op dezelfde locatie gevonden zijn. De ene is bijna compleet met de afbeelding van een vrouw in een rijke jurk, de andere is zeer fragmentarisch met de afbeelding van een man (afb. 6.9 en 6.10). Beide zijn 1592 gedateerd en ongetwijfeld gemaakt ter gelegenheid van een speciale gebeurtenis, gezien het feit dat zowel de vrouw als de man een klaverblad als vruchtbaarheidsmotief in de hand houden. Ook kenmerkend voor de producten van deze decorateur zijn de groot uitgevoerde ranken met druiventrossen. Dezelfde reusachtige trossen staan ook op een hengselpot uit de omge-

6.9 Bord met vrouw in rijke jurk, 1592, gevonden in Alkmaar. Ø 37,0 cm. Coll. Archeologisch Centrum Alkmaar

6.10 Aangevuld bord met man, 1592, gevonden in Alkmaar. Ø 37,0 cm. Coll. Archeologisch Centrum Alkmaar

ving van Uitdam (afb. 6.11), op een vuurklokfragment met haan (afb. 6.16) die achterom kijkt (afb. 6.13) en op een kommetje met een Franse lelie van een type dat een Enkhuizer inspiratiebron ver-raadt (afb. 6.14), te zien aan de blaadjes met opgekruld uiteinde.

Van deze decorateur zijn ook vijf min of meer complete vuurklokken bekend. Op afb. 6.15 staat rechts een fragment van een ongebruikt exemplaar dat zich bevond tussen het pottenbakkersafval in Monnickendam en links een fragment van een vergelijkbaar deel van een dergelijke klok van elders. De verdeling van de motieven is identiek. Kenmerkend voor alle vuurklokken van deze decorateur uit Monnickendam zijn de relatief brede gele of groene slijbanen aan de randen.

6.11 Hengselpot met reusachtige druiventrossen, gevonden bij Uitdam. Coll. Bureau Monumenten en Archeologie Amsterdam

6.12 Bord met hert met gespleten hoeven die bij de achterpoten op de rand zitten, gevonden in Alkmaar. Ø 27,0 cm.
Coll. M. Corbié

6.13 Bord met haan, gevonden in Nieuwe Niedorp. Ø 38 cm.
Coll. Smit Alkmaar

Een vergelijkbare haan als van afb. 6.13 staat pontificaal op een vuurklok die dieper is dan gewoonlijk (afb. 6.16); normaal is bij dit type vuurklok het volume de helft van een volledige, ronde klok, maar bij deze is dat meer dan de helft.

6.14 Kommetje met Franse lelie, gevonden in Dordrecht.
Coll. Archeologie Dordrecht

De spitse driehoek voor de haan is niet te verklaren; een torenspits lijkt vergezocht. Opvallend detail is de achterpoot van de haan die over de onderrand heen is aangebracht. Op een vuurklok gevonden in Bovenkarspel (afb. 6.17) staat een duif die net zo grof is aangebracht als de hanen van afb. 6.13 en 6.16, met de voor deze decorateur kenmerkende druiventrossen aan de ranken.

6.15 Rechts, deel van een vuurklok uit pottenbakkersafval, gevonden in Monnickendam. Links, een deel van eenzelfde vuurklok van elders. Coll. S.V.

6.16 Deel van een vuurklok met dezelfde soort haan als van afb. 6.13, gevonden in Haarlem. Inv. nr. 11131-04

Een vuurklok uit 1609 (afb. 6.18) - let op de voor Monnickendam kenmerkende 'j' - heeft als centrale voorstelling een adelaar. Deze heeft dezelfde vleugelconstructie als de dubbelkoppige adelaar op een bord gevonden in Alphen aan den Rijn (afb. 6.19).

6.17 Vuurklok met duif, gevonden in Bovenkarspel.
Inv. nr. 9951-01

Dit bord wordt gedateerd in het eerste kwart van de 17de eeuw, mede omdat in het vondstcomplex waartoe dit bord behoort ook een Werra-schotel zat met het jaartal 1614. Een in Haarlem gevonden schaalfragment met een gestileerd bloemmotief (afb. 6.20) vertoont vanwege overeenkomstige randstreepjes en vergelijkbare bladmotieven parallellen met het bord uit Alphen aan den Rijn (afb. 6.19).

6.18 Vuurklok met adelaar, 1609, gevonden in Edam. Part. coll.

6.19 Bord met dubbelkoppige adelaar, gevonden in Alphen aan den Rijn. Coll. Provinciaal Archeologisch Depot Zuid-Holland

6.20 Deel van een bord met bloemmotief, gevonden in Haarlem. Coll. Bureau Archeologie gemeente Haarlem

In dezelfde categorie past vanwege de vleugelconstructie ook het kommetje met duif van afb. 6.21 en vanwege de cijfers de kom met het wapen van Amsterdam (afb. 6.22).

6.21 Kometje met duif, gevonden in Amsterdam. Inv. nr. 11130-20

6.22 Kometje met het wapen van Amsterdam, gevonden in Dordrecht. Coll. Museum Boijmans van Beuningen

Op basis van stilistische overeenkomsten ben ik van mening dat een derde decorateur ook uit Monnickendam zou kunnen komen, maar het is ook goed mogelijk dat het om een tot nu toe onbekende pottenbakkerij in een andere stad gaat. De producten van deze decorateur vallen op door hun verspreiding en bestaan voornamelijk uit kommen en schalen met afbeeldingen van duiven en herten. De verspreiding is in die zin bijzonder dat de producten van deze derde decorateur door hun uitstraling typisch Noord-Hollands zijn, maar dat een flink aantal vondsten uit Rotterdam en Zeeland komt, terwijl de producten uit Alkmaar bijvoorbeeld maar twee vertegenwoordigers ten zuiden van Amsterdam hebben.

Het vroegste voorbeeld van deze decorateur is een schaaltje met de voorstelling van een overduidelijk mannelijke leeuw, gevonden in Haarlem, uit het midden van het vierde kwart van de 16de eeuw (afb. 6.23).

6.23 Schaaltje met leeuw, gevonden in Haarlem.

Coll. Bureau Archeologie gemeente Haarlem

Het is opvallend dat op producten van deze decorateur bijna geen jaartallen voorkomen, behalve op een paar kommetjes met herten met de jaartallen 1603 (afb. 6.24) en 1605 en op een exemplaar uit 1621 (afb. 6.25), waarbij het bij de laatste de vraag is of het jaartal wel klopt en op een kommetje met een Franse lelie van het Enkhuizer model met opgekrulde blaadjes (afb. 6.26), vergelijkbaar met de Franse lelie van afb. 6.14. Nog vreemder is dat relatief veel objecten van deze decorateur zijn gevonden in Haarlem, een stad waar verder weinig slibaardewerk is gevonden, veel minder dan in andere steden. Tot voor kort werd ervan uitgegaan dat er in Haarlem geen slibaardewerk zou zijn gemaakt.

6.24 Kommetje met hert, 1603, gevonden in Graft.

Inv. nr. 11130-24

6.25 Kommetje met hert, 1621, gevonden in Dordrecht. Inv. nr. 11130-28

6.26 Kommetje met Franse lelie, 1605.

Inv. nr. 11130-27

De vondst van misbaksels uit de jaren 30 van de 17de eeuw - zie hoofdstuk over Haarlem - heeft in die opvatting verandering gebracht. Het is dus heel goed mogelijk dat er ook nog een vroegere productie is geweest. De voorstelling van dieren van deze decorateur worden gekenmerkt door een buitengewoon grote borstpartij in combinatie met een decoratie van een takje met (vaak) generfde blaadjes (afb. 6.27, 6.28 en 6.29).

6.27 Grote kom met duif, gevonden in Middelburg. Part. coll.

6.28 Kommetje met duif.

6.29 Kommetje met haan, gevonden in Amsterdam. Part. coll.

6.30 Grape met guirlande, gevonden in Graft. Coll. S.V.

Een decorateur die louter op basis van stijl- en kledingkenmerken is te dateren in het tweede decennium van de 17de eeuw werd in *Hoorn des Overvloeds* vermeld als F2 uit Alkmaar. Een paar fragmenten, waaronder een van een ongebruikte schaal die tussen het pottenbakkersafval in Monnickendam zat, wijzen echter in de richting van Monnickendam. Op de schotel van afb. 6.33 staat een man die een enorm grote druiventros torst, die qua uitvoering zijn gelijke niet kent. In *Hoorn des Overvloeds* staat een vrouwelijke parallel op p. 59. Kenmerkend voor deze decorateur zijn de tweezijdig sterk ingesneden bladmotieven. Dit motief zien we ook bij het bord van afb. 6.34 en dat is een argument om dit bord ook bij deze Monnickendamse decorateur in te delen. De decoratie, en dan met name de soort guirlandes op de grape van afb. 6.30, doet vermoeden dat ook hier dezelfde decorateur aan het werk is. Het bordje van afb. 6.31 gevonden in Grootchermer is een novum. Het is ge-

6.31 Bord met geel fond, gevonden in Grootchermer. Coll. S.V.

6.32 Randfragment (misbaksel), gevonden in Monnickendam. Coll. S.V.

6.33 Schotel met man met hele grote druiventros, gevonden in Grootshermer. Ø 45,0 cm. Coll. A. Pilkes

6.34 Bord met duif, gevonden in Grootshermer. Ø 33,5 cm. Part. coll.

maakt als een schotel met een verhoogd centrum - zoals van een pannenkoekschotel - en met drie schelpvoetjes. Na de eerste bakbeurt (biscuit) zijn de voetjes eraf gesneden. Het bordje is intensief op open vuur gebruikt, want het heeft een dikke laag roet op de onderzijde. Er zitten bij het pottenbakkersafval in Monnickendam weliswaar twee fragmenten die de hand van deze decorateur verraden, maar het feit dat zijn oeuvre vooral op het Schermereiland is teruggevonden, kan ook betekenen dat hier sprake is van een onbekend pottenbakkerscentrum, misschien wel in Purmerend of een andere plaats.

Pottenbakkersafval maakt iedere twijfel over herkomst overbodig. Het randfragment gevonden in Monnickendam van afb. 6.32 is ontegenzeggelijk een misbaksel, maar een bord met dezelfde kenmerken is verder nergens gevonden. De grote 'harmonie'-motieven wijzen wel in de richting van bordes die zeer waarschijnlijk van dezelfde maker zijn. Die zijn namelijk vergelijkbaar met die op het bord met uil (afb. 6.35). En als de geometrische figuurtjes onder het grondje waarop de uil staat als kenmerk van deze zelfde decorateur beschouwd kunnen worden, dan is de schotel van afb. 6.36 ook van hem. De laatste schotel heeft als jaartal 1650. Ook twee andere fragmenten van deze decorateur hebben dateringen uit het begin van de jaren 50.

6.35 Bord met uil, gevonden op het Schermereiland. Ø 31,0 cm. Inv. nr. 11129-03

Tussen het pottenbakkersafval uit Monnickendam zitten heel veel fragmenten van kleine schaaltes, soms met een geel en soms met een groen fond, met een dubbele versierde vlag, die doorgaans is versierd met een dubbele rij s-motiefjes (afb. 6.37). Dit materiaal kan ik niet aan een van de vijf bovengenoemde decorateurs koppelen, vanwege het ontbreken van parallellen. Dit model kleine schaaltes zagen we al eerder in Alkmaar (afb. 5.47) bij decorateur A1. Een bodenvondst uit de omgeving van Uitdam (afb. 6.38) lijkt sprekend op de misbaksels uit

6.36 Schotel met duif, 1650, gevonden op het Schermereiland. Ø 39 cm. Coll. In 't Houten Huis

Monnickendam. Ook deze schaaltes passen qua datering bij de meeste andere misbaksels uit Monnickendam en zullen rond 1650 gemaakt zijn.

6.37 Fragmenten van schaaltes met dubbele vlag, gevonden in Monnickendam. Coll. S.V.

6.38 Deel van een schaalte, gevonden in Uitdam. Coll. Bureau Monumenten en Archeologie Amsterdam

7.1 Bord met hinde, 1642(oo), gevonden in Amsterdam. Ø 33,5 cm. Inv. nr. 11129-42

7 | Amsterdam

Tussen 1625 en 1670 zijn er massa's kommen, kommetjes met een of twee oren, schaaltjes al dan niet op pootjes en vuurklokken op de markt gebracht die qua afbeeldingen niet zijn te relateren aan de tot nu behandelde productiecentra. Een deel ervan kan toegeschreven worden aan Leiden, waarover later. Overal in Noord-Holland en in iets mindere mate in Zuid-Holland worden deze gevonden. Van sommige decorateurs met bepaalde kenmerken wordt opvallend veel materiaal in Amsterdam en omgeving gevonden en die wil ik dan ook hier bespreken.

Het betreft grote en kleine kommen die bijna allemaal gedecoreerd zijn met voorstellingen van duiven, pauwen, hanen en herten. De onderlinge verschillen zijn minimaal en zijn terug te vinden in details als de lengte van de tenen, het aantal grote en kleine staartveren en de stand van de hanenkam.

7.2 Kom met haan, 1638.

7.3 Kom met haan, 1627, gevonden in Haarlem. Ø 25,5 cm.
Part. coll.

7.4 Kom met hert, gevonden in Haarlem. Ø 25,5 cm.
Coll. Bureau Archeologie Haarlem

Het werk van de vroegste decorateur heeft dateringen van 1627 tot 1646, met als kenmerk bij de hanen dat aan de onderste staartveer een aantal haakjes zit (afb. 7.2 en 7.3). De oren van herten en hinden staan als stokjes recht op de koppen (afb. 7.1 en 7.4). Een tweede decorateur werkt deels gelijktijdig met de eerste en van hem krijgen de hanen een staart mee die afwisselend uit twee dunne, gele en brede, groene veren bestaat (afb. 7.5).

7.5 Kom met haan, 1640.

Bij een derde decorateur zit onder de achterteen een verdikking (afb. 7.6) en zijn twee van de drie klaverblaadjes los van de stengel getekend (afb. 7.7) en zo zijn er meer, niet bijster boeiende verschillen. Een vierde decorateur onderscheidt zich door de drie slihcirkels om het centrale motief, waarvan de middelste een gegolfde is (afb. 7.8). De laatste bekende datering van zijn hand is 1661 (afb. 7.22). De laatste decorateur die ik wil bespreken heeft een zeer divers repertoire, waarvan veel in Amsterdam zelf is gevonden.

7.6 Bord met haan.

7.7 Bord met hert, gevonden in Den Haag. Ø 25 cm. Part. coll.

7.8 Kommetje met duif, 1639, gevonden in Graft. Coll. J. Stoop

7.9 Kommetje met pauw, gevonden in Amsterdam.
Coll. Bureau Monumenten en Archeologie Amsterdam

7.10 Bord met duif, gevonden in Enkhuizen. Ø 27,6 cm.
Inv. nr. 11129-63

Typend voor deze decorateur is de constructie van de onder-snavel bij vogels, die hij weergeeft als een soort onderkin. De aanwezigheid van enkele of dubbele kruisjes is ook een eigenaardigheid van deze decorateur, evenals de grote en langgerekte s-motieven op de vlag (afb. 7.10, 7.11, 7.13, 7.18 en 7.21). Van hem is ook een flink aantal kommen en bordes met een wapenschild dat nog het meest weg heeft van het wapen van Gouda, vanwege de drie sterren aan weerszijden van het middelste vak. Dat vak is nooit een strak vlak, zoals in het originele wapen van Gouda, maar heeft soms een baan met gegolfde randen of is opgevuld met een slingerlijn of onduidelijke slibmotieven. De betekenis hiervan is onduidelijk, maar het is opvallend dat de keuze hiervoor ook al in de sgraffito-periode (1500-1550) is toegepast en ook voorkomt op appliques op vuurklokken van rond 1600 (afb. 7.14).

7.11 Bord met haan, gevonden in Purmer. Ø 29 cm. Coll. P. Kersloot.

7.12 Kom met kenmerken van het wapen van Gouda, gevonden in Hoorn. Ø 25 cm. Part. coll.

7.13 Bord met kenmerken van het wapen van Gouda, gevonden in Amsterdam. Ø 33,5 cm. Coll. Openluchtmuseum Arnhem

7.14 16de- en 17de-eeuwse voorbeelden van wapenschilden met kenmerken van het wapen van Gouda.

Soms zijn aan één kant van het wapenschild de sterren vervangen door kruisjes en ontstaat er een hybride wapenschild (afb. 7.15). Kommetjes met het wapen van Amsterdam (afb. 7.16) zijn niet of nauwelijks te onderscheiden van Leidse producten met een vergelijkbare afbeelding (afb. 9.23 en 9.24). De vindplaats kan dan slechts leidend zijn.

7.15 Kommetje met kenmerken van het wapen van Amsterdam/Gouda, gevonden in Graft. Part.coll.

De wisselende invulling van de schildjes met kenmerken van het wapen van Gouda verwijzen mijns inziens niet zozeer naar het stadswapen, maar is veeleer een verbeelding van adellijke allure en vruchtbaarheid. De sterretjes kunnen namelijk ook als bloemetjes en de kruisjes als vermenigvuldigingstekens geïnterpreteerd worden. Bij het wapenschild van afb. 7.17 met het jaartal (16)45 kan al helemaal geen sprake zijn van een serieus bedoeld stadswapen.

Uit de kluiten gewassen bloemmotieven die doorgaans als anders worden geïnterpreteerd, hebben een dubbele of soms driedubbele rij 'rafels', zoals op het fragment van afb. 7.18 met het jaartal 1665, op een kommetje (afb. 7.19) en op een schaal met een soort pelikaan uit 1647 (afb. 7.20). Tot slot nog een gestileerd bloemmotief op een bord met op de rand de langgerekte s-motieven (afb. 7.21). Deze mogelijk Amsterdamse decorateur gaat door tot minimaal 1668.

7.16 Een kom met het stadswapen van Amsterdam.

7.17 Deel van een bord met wapenschild, (16)45, gevonden in Amsterdam. Coll. Bureau Monumenten en Archeologie Amsterdam

7.18 Bord met 3 bloemen, 1665, gevonden in Heemstede. Ø 32,6 cm. Inv. nr. 4555-01

7.19 Kom met bloem, gevonden in Middelburg. Part. coll.

7.20 Schaal met vogel, 1647, gevonden in Haarlem? Part. coll.

7.21 Bord met gestileerd bloemmotief.

7.22 Schotel met paard, gevonden in Den Haag. Ø 39,0 cm.
Part. coll.

7.23 Bord met groen fond, gevonden in Amsterdam. Ø 34,5 cm.
Vergelijk de vlagdecoratie met die op de onderkant van afb. 7.4.
Inv. nr. 11129-09

8.1 Schotel met hert, ANNO 1634, gevonden in Nieuwveen. Ø 40 cm. Coll. S. Dijkstra

8 | Haarlem

We zetten koers in westelijk richting en belanden in Haarlem. Deze stad kent een lange en interessante pottenbakkershistorie, van 14de-eeuws 'hoogversierd' tot hoogwaardige faience. Dat er slibaardewerk is gemaakt, was bij menigeen onbekend, behalve bij diegenen die als lid van de Archeologische Werkgroep in 1976 in de Zakstraat pottenbakkersafval hadden gevonden. Bij dit pottenbakkersafval zat een aantal randfragmenten met de decoratie van talloze concentrische slibcirkels, die in feite een vanuit het midden van een schotel of kom naar de rand opgetrokken spiraal is. Het materiaal lijkt als twee druppels water op wat later in Leiden is gevonden in de stortlaag op het Parmentierterrein en dat sindsdien te boek staat als Zuid-Hollands slibaardewerk, met één opvallend verschil: de buitenrand van de Leidse stukken is afgerond, terwijl die in Haarlem licht hol zijn.

De Leidse pottenbakker Cornelis Verburch introduceerde vanaf 1616, het jaar waarin hij zich in Leiden vestigde, als eerste de spiraaltechniek (zie p. 160).

De populariteit van deze slibspiraal werd kennelijk ook in Haarlem onderkend. Passen en meten van de weinige misbakselfragmenten leverde uiteindelijk een paar concrete aanwijzingen op voor parallellen met vergelijkbare Leidse producten. Eén daarvan onthulde het gedeeltelijk zichtbare jaartal (16)38 (afb. 8.2).

8.2 Randfragment pottenbakkersafval met een gedeeltelijk zichtbaar jaartal, gevonden in Haarlem.

Coll. Bureau Archeologie gemeente Haarlem

Dat jaartal geeft voeding aan de veronderstelling dat een schotel met de afbeelding van een hert met merkwaardige poten ook wel eens een Haarlemse oorsprong zou kunnen hebben; de plaatsing van en de vorm van de '3' komen op de twee schotels overeen, evenals de spiraal, deels met de kleur groen, iets dat van geen enkel ander voorwerp met een slibdecoratie bekend is (afb. 8.1). Het samenvoegen van enkele andere scherven pottenbakkersafval leverde twee vogelpoten en een gelobd bladmotief op (afb. 8.3), details die tot nu toe

8.3 Deel van een bord met vogelpoten (misbaksel), gevonden in Haarlem. Coll. Bureau Archeologie gemeente Haarlem

werden toegeschreven aan de Leidse productie. Met de huidige kennis blijkt een schotel uit Voorschoten, die tot nu toe als een Leids product werd aangemerkt, van Haarlemse origine te zijn, want daarop zien we precies dezelfde (vogel)poten, gelobd blad en spiraaltechniek (afb. 8.4).

8.4 Bord met duif, gevonden in Voorschoten. Ø 32,5 cm. Coll. F. Laurentius

8.5 Kommetje met duif, gevonden in Delft. Coll. Museum Boijmans van Beuningen

Op een kom met een vogel (afb. 8.5) met identieke poten staat een specifieke granaatappel, die ook op een scherf bij het afval in Haarlem staat (afb. 8.6). Dit misbakselfragment heeft een versiering met een gestileerd motief bestaand uit een combinatie van drie granaatappels en drie takjes. Het is een variatie op een vergelijkbaar thema met vier blaadjes (afb. 8.7). Het lijkt erop dat dit type granaatappel - half groen, half met 'pitten', gescheiden door een horizontale lijn - typerend is voor de Haarlemse productie, wat betekent dat een bord als dat van afb. 8.8 uit 1637 ook Haarlems zou kunnen zijn, ondanks het feit dat het randstreepjes heeft en niet de spiraal heeft die doorloopt tot aan de rand, die alle misbakselfragmenten kenmerkt. De duif op dit bord is vergelijkbaar met die van afb. 8.9, in dit geval in combinatie met het harmoniesymbool van een dubbelspiraal met twee driehoeken dat ook (deels) op het fragment van afb. 8.3 te zien is.

8.6 Randfragment (misbaksel), gevonden in Haarlem.

Coll. Bureau Archeologie gemeente Haarlem

8.7 Kommetje met gestileerd bladmotief, gevonden in Delft.

Coll. Museum Boijmans van Beuningen

8.8 Bord met duif. Ø 29 cm.

Coll. Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem

8.9 Bord met duif, gevonden in Graft. Ø 30,0 cm.

Inv. nr. 11129-16

Ook twee kommetjes met een duif en een granaatappel blijken met bovengenoemde constatering van deze Haarlemse decorateur te zijn (afb. 8.10 en 8.11). Al deze granaatappels lijken op sommige Leidse, met dit verschil dat in Leiden de verhouding tussen het groene en het pittendeel anders is en er sprake is van een gebogen scheidelijne (zie afb. 9.45). Een in Delft gevonden bord met de afbeelding van een haan heeft vanwege de gelobde bladmotieven en de slijpspiraal de kenmerken van een Haarlems product (afb. 8.12). Misschien is zelfs het bord van afb. 8.13 een Haarlemmer, omdat dat vanwege de generfde bladmotieven overeenkomsten vertoont met die op het bord van afb. 8.12. Op basis van de knullige uitvoering vermoed ik dat dit bord een product is uit de nadagen van de desbetreffende decorateur.

8.10 Kommetje met duif, gevonden in Amersfoort.
Inv. nr. 11130-22

8.11 Kommetje met duif, gevonden in Nieuwkoop.
Coll. Museum Nieuwkoop

8.12 Bord met haan, gevonden in Delft. Coll. Archeologie Delft

8.13 Bord met duif, gevonden in Leiden. Coll. Serge Meijers

Als extraatje nog een randscherf met een versmolten deel van een vergiet (afb. 8.14), een bewijs dat verschillende categorieën aardewerk tegelijk werden gebakken. Het is onduidelijk hoe lang deze decorateur heeft gewerkt. De enige aanwijzing is dat alle verwante objecten met een datering in de jaren 30 zijn gemaakt.

8.14 Misbaksel randfragment, gevonden in Haarlem.
Coll. Bureau Archeologie gemeente Haarlem

9.1 Twee kommetjes met vrouw, resp. 1610 en 1623(8?), allebei gevonden in Schermerhorn. Coll. J. Roos

9 | Leiden

In 1993 vond een vluchtig archeologisch onderzoek plaats op het fabrieksterrein 'Parmentier' aan de Lammermarkt in Leiden. Het vondstmateriaal bleek voor een groot deel te bestaan uit pottenbakkersafval dat daar terecht was gekomen als ophogings- c.q. verstevigingslaag van een of meerdere achtererven. Het ligt voor de hand dat het afval afkomstig was van de in de archieven traceerbare pottenbakker Cornelis Jacobsz Verburch, die zich daar in 1616 vlakbij - aan de Langegracht - vestigde.

De producten die gemaakt zijn tussen 1616 - oprichting van de pottenbakkerij - en 1640 worden gekenmerkt door een stijl die beïnvloed is door de Alkmaarse decorateur C, die daar vermoedelijk compagnon is geweest. De producten van een tweede decorateur, die waarschijnlijk werkte tussen 1635 en 1650 - concrete aanwijzingen hiervoor ontbreken - zijn eenvoudig te herkennen aan de aanwezigheid van slingerlijnen en/of een band met een zigzagpatroon, zie ook tekening 9.54.

9.2 Kommetje met zigzagpatroon en duif met kuif, gevonden in Nieuwveen. Coll. Han van Leeuwen

Hieronder zal ik mijn vermoeden uiteenzetten dat decorateur C zich na Alkmaar in Leiden heeft gevestigd, na een mogelijke tussenstop op een onbekende plek.

Bij de bespreking van de pottenbakkers in Alkmaar is decorateur C ter sprake gekomen. Zijn producten zijn gemakkelijk te herkennen aan zijn 'handschrift' en daarom weten we dat hij in Alkmaar werkte van 1609 tot 1612. Hij maakt in die tijd de gangbare producten als schotels, kommetjes en vuurklokken. Na 1612 komen er tot en met 1615 alleen maar kommetjes op de markt die overduidelijk de hand van C verraden, maar desondanks kleine verschillen laten zien met zijn vroegere werk en bovendien een groter verspreidingsgebied hebben, met meerdere vondsten in Zeeland en zelfs een in het Engelse Norwich. Een duidelijk voorbeeld van die kleine verschillen zijn de kommetjes met een buste in de slib-kras techniek. Bij het in 1610 gedateerde

9.3 Kommetje met een man, 1614, gevonden in Graft. Coll. Keramiekstichting Smeele van der Meulen

(afb. 9.1, links) kommetje zijn de schouderstukken van de dame eivormig en bestaat het oog louter uit een cirkeltje. Bij het kommetje uit 1628 zijn de schouderstukken langwerpig en is bij het oog een wenkbrauw aangebracht (afb. 9.1 rechts). Ook worden vanaf 1612 de oogjes tussen de s-motieven in de brede groene cirkel om de afbeelding vervangen door twee korte parallelle streepjes (afb. 9.3). De 6-jes van het jaartal blijven onveranderlijk voorzien van een vlaggetje aan de bovenkant.

9.4 Misbaksselfragment van een vuurklok met een vrouw, gevonden in Leiden. Coll. Erfgoed Leiden e.o.

Tussen de misbaksels in Leiden zat een frontdeel van een vuurklok waarop ooit de afbeelding van een vrouw heeft gestaan (afb. 9.4). De versiering op de rok is bijna identiek aan die van een vrouw op een vuurklok uit 1611, die onmiskenbaar van decorateur C is. Helaas bevindt dit object zich in Engeland en moet hier volstaan worden met een tekening die gemaakt is van een slechte foto (afb. 9.5).

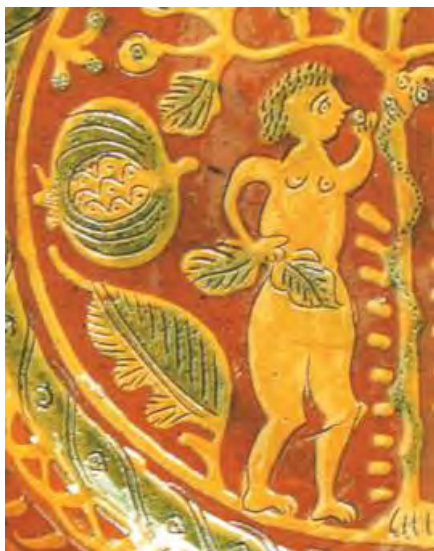
Het gelobde bladmotief naast de rok op het fragment uit Leiden is op unieke wijze ingekrast, en de apart generfde lobben zijn duidelijk hetzelfde als op die van het Adam en Eva-bord van C

9.5 Tekening van een vrouw met een vergelijkbare rok als op afb. 9.4, gebaseerd op een vuurklok uit 1611.

9.6 Detail van een Adam en Eva-bord met gelobde bladeren, gevonden in Graft.

Coll. S. Potma

uit 1612 (afb. 9.6) (*Hoorn des Overvloeds*, afb. 53). We mogen voorzichtig concluderen dat het goed denkbaar is dat C na onduidelijke omzwervingen tussen 1613 en 1615 zich in 1616 in Leiden heeft gevestigd als compagnon van Cornelis Verburch.

9.7 Randscherf van een kommetje, 1617, met een opvallende decoratie aan de binnenzijde, gevonden in Nieuwveen.

Coll. Han van Leeuwen

In Nieuwveen, een dorp circa 20 km ten oosten van Leiden, is een randscherf van een kommetje met het jaartal 1617 en een opvallende decoratie aan de binnenzijde gevonden (afb. 9.7). Deze slibspiraal is op dat moment een noviteit. Tot dusver werd een baan van meerdere cirkels aangebracht door daadwerkelijk om de eerste cirkel een tweede aan te brengen etc. In dit geval is op een draaiende pottenbakkersschijf een spiraal opgetrokken tot aan de rand. Deze kenmerkende spiraal leidt, in combinatie met de niet alledaagse slibstreepjes op de buitenrand van genoemd fragment uit 1617, via vergelijkbare decoraties op de fragmenten van afb. 9.8 en het kommetje met de duif (afb. 9.9) naar de misbakselfragmenten van de pottenbakkerij van Cornelis Verburch, waarop een duif staat afgebeeld (afb. 9.14).

9.8 Scherven van twee kommen met slibstreepjes op de buitenkant en een slibspiraal op de binnenkant, gevonden in Graft. Coll. S.V.

9.9 Kommetje met duif, gevonden in Aalsmeer. Coll. Oud Aalsmeer

Dat geldt nog meer voor het kommetje uit Delft (afb. 9.10), dat evenals het misbaksel van afb. 9.14, een voorstelling heeft met een duif met een uitgeklapte vleugel – hier dient wel vermeld te worden dat het gedeelte van het kommetje waar de kop van de duif is geprojecteerd foutief is gerestaureerd.

9.10 Kommetje met duif, gevonden in Delft.

Coll. Museum Boijmans van Beuningen

9.11 Kommetje met bloem, gevonden in Grootshermer.

Part. coll.

9.12 Scherf met spiraal en bloemmotief, gevonden in Nieuwveen. Coll. Han van Leeuwen

Op een van de fragmenten van afb. 9.8 is ook te zien dat er een smalle, groene cirkel c.q. laatste spiraallijn is aangebracht. Dat betekent dat ook het kommetje (afb. 9.11) met bloemmotief van deze decorateur is. Door de combinatie van spiralen en bloemmotief kan ook het schotelfragment van afb. 9.12 in deze vroege Leidse groep geplaatst worden.

9.13 Schotel met duif, 1612, gevonden in Noordeinde.

Coll. Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem

Ik ga ervan uit dat de spiraal, zoals die van afb. 9.7, een vinding van Verburch is. Tussen het pottenbakkersafval bevindt zich, afgezien van de twee scherven van afb. 9.14, helaas geen ander bewijs van een product dat van hem zou kunnen zijn. De duif op dit bord – evenals de andere hier afgebeelde duiven – hebben een gangbaar uiterlijk en lijken in veel opzichten op de duiven van decorateur C uit Alkmaar, met dien verstande dat de duiven van Verburch naar links gericht zijn en die van de linkshandige C naar rechts. Vooral de constructie van de vleugel is een punt van

overeenkomst: de boog aan de bovenkant en de een of twee strepen middenin. Als we een duif van decorateur C uit zijn Alkmaarse periode zetten naast de duif van Verburch en een voorbeeld van een duif die uit later jaren stamt - en een duif van C uit zijn Leidse tijd zou kunnen zijn - dan is de overeenkomst in vleugelconstructie evident (afb. 9.13, 9.14 en 9.15). Er is maar één voorbeeld bekend van een gedateerde vogel van dit type, en die komt uit Zeeland en is voorzien van het jaartal 1634 (afb. 9.16). Bij dit kommetje, dat de voor C typerende duivenvleugel heeft, is het overigens onzeker of het nog steeds een product van decorateur C is, aangezien we hier met een normale '6' van doen hebben.

9.14 Misbakselfragment met duif, gevonden in Leiden.

Coll. Provinciaal Archeologisch Depot Zuid-Holland

Niet alleen zijn er stijlparallellen, ook de wijze waarop C de '6' in zijn jaartallen vorm gaf, namelijk met een vlaggetje bovenaan, is terug te vinden op de Leidse stukken die doen denken aan de Alkmaarder C. Het vroegste voorbeeld zou een komfragment uit 1617 kunnen zijn (afb. 9.17) waarop een vergelijkbare vrouwelijke buste staat als op die van afb. 9.1. De minimale verschillen, inherent aan de Alkmaarse en de Leidse periode, zijn besproken bij afb. 9.1 en 9.3. De '6' is niet heel duidelijk te zien, maar is onmiskenbaar voorzien van het vlaggetje bovenaan.

9.15 Kommetje met duif, gevonden in Vlissingen.

Coll. Erfgoed Zeeland - Zeeuws Archeologisch Depot

9.16 Kommetje met duif, 1634, gevonden in Vlissingen.

Coll. Erfgoed Zeeland - Zeeuws Archeologisch Depot

9.17 Komfragment, 1617, met een vergelijkbare buste als afb. 9.1, gevonden in Noordeinde. Coll. F. Laurentius

In Schermerhorn is een identiek kommetje gevonden met het jaartal 1623 of 1628 (afb. 9.1 rechts) en er bestaan zelfs equivalenten uit 1634 en 1640 (*Hoorn des Overvloeds*, p. 56). Een ander voorbeeld is een vuurklokfragment met de voorstelling van de Verspieders van Kanaän uit 1620 (afb. 9.18). De guirlande van blaadjes aan de zijkant is één op één dezelfde als die op producten uit Alkmaar tussen 1609 en 1612. Diezelfde guirlandes zien we op de vuurklokfragmenten met een Adam en Eva-scène van afb. 9.19; omdat de onderkant ontbreekt blijven we verstoken van een mogelijk jaartal.

9.18 Incomplete vuurklok met de voorstelling van de Verspieders van Kanaän. Inv. nr. 11131-05

9.19 Incomplete vuurklok met Adam en Eva, gevonden in Leiden.
Inv. nr. 11131-09

9.21 Dit fragment, gevonden in Middelburg, is ook onderdeel van een Adam en Eva-scène.
Coll. Museum Boijmans van Beuningen

Om een wat completer beeld te geven van het oorspronkelijke uiterlijk van deze vuurklokken heb ik ze beide gefotografeerd in combinatie met een losse vondst die qua type en uitvoering lijkt op wat de oorspronkelijke bovenkant geweest kan zijn; zie bijvoorbeeld de vuurklok uit Goes (afb. 9.20) met een decoratie die een uitgebreide versie is van die op het kommetje van afb. 9.26. Een deel van een jaartal is wel te zien op een fragmentje uit Middelburg dat ook onderdeel is van een Adam en Eva-scène. Met moeite lezen we onderaan de helft van een '2' of een '3' en een '1' (afb. 9.21). Op dit fragment is nog een parallel te zien met werk van C uit zijn Alkmaarse periode: de 'knikkende knieën' van Eva zien we ook bij Adam op de schotel van afb. 9.6 uit 1612.

9.20 Vuurklok, gevonden in Goes. Coll. Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem

Er zijn van C ongeveer tien komfragmenten bekend waarop het wapen van Amsterdam staat en die zijn allemaal gedateerd tussen 1620 en 1630, ook hier weer met de typische '6'. Het is opmerkelijk dat bijna al deze kommetjes in Zeeland zijn gevonden (afb. 9.22 en 9.23). Het wapen van Amsterdam is opmerkelijk populair in de hele randstad, maar ook in Zeeland en Friesland.

9.22 en 9.23 Twee kommetjes met het wapen van Amsterdam, gevonden in Zeeland. Part. coll.

Bij de vuurklokken (afb. 9.4, 9.18, 9.19 en 9.20) zagen we al dat deze in de slib-kras techniek zijn gedecoreerd. Borden in deze techniek zijn onbekend, maar kommetjes zijn er wel, zij het in geringe mate. Voorbeelden van deze slib-kras kommen zijn te zien op de afb. 9.24-9.27.

9.24 Slib-kras kommetje.

9.25 Slib-kras kommetje, gevonden in Graft.

Coll. Museum In 't Houten Huis

9.26 Slib-kras kommetje met granaatappels, gevonden in Amsterdam.

Coll. S. Dijkstra

9.27 Slib-kras kommetje met uil, gevonden in Delft.

Coll. Museum Boijmans van Beuningen

Meer dan honderd kommetjes in de eenvoudige slibvariant kunnen eveneens aan decorateur C worden toegeschreven. De kommen hebben voorstellingen van zeer uiteenlopende aard, zoals een klok met klepel (afb. 9.29) en een IHS-monogram, waarvan de H overigens meer op een M lijkt (afb. 9.30 en 9.31). Maar de geijkte afbeeldingen van herten, duiven en pauwen zijn het populairst. Hier valt op dat deze dieren aanvankelijk groen werden ingekleurd, maar al snel zagen steeds meer zoogdieren en vogels er geel uit in plaats van groen (afb. 9.32 en 9.33). We zien een geel paard op een vuurklok uit Den Haag (afb. 9.34) en gele pauwen op een vuurklok en grote kom uit Noordeinde (afb. 9.35 en 9.36). De vogels op de bovenkant van de vuurklok van afb. 9.35 zijn dezelfde als die van de slib-kras vuurklok van afb. 9.21, maar dan in slib. Die op de bovenkant van de klok van afb. 9.34 hebben een korte nek en een andere staart, wat betekent dat deze klok waarschijnlijk een product is van Cornelis Verburch - vergelijk deze met de vogel op het kommetje van afb. 9.9.

Van de vuurklok van afb. 9.35 bestaat een parallel met de voorstelling van een gele duif (afb. 9.38). Deze duif is van hetzelfde type als de duif op afb. 9.15, waarvan de constructie van de vleugel die hierboven werd omschreven niet goed te zien is, omdat het grootste gedeelte van de vleugel foutief is gerepareerd. De vogels boven op de kam zien er echter zo anders uit dat ze wel van een andere decorateur dan C moeten zijn. Hiervoor is beredeneerd dat deze het werk moeten zijn van Verburch. Aanvankelijk was ik van mening dat deze duiven voorbeelden waren van de opvolger van Verburch sinds circa 1635, maar de vondst van het vuurklokfragment van afb. 9.28 wijst in de richting van een creatie van Verburch, waarmee de klok van afb. 9.38 een co-productie blijkt te zijn van Verburch en decorateur C uit Alkmaar.

9.28 Fragment van een vuurklok met duif, gevonden in Leiden.
Coll. Erfgoed Leiden e.o.

9.31 kommetje met IHS monogram, gevonden in Alphen aan den Rijn.

Coll. Provinciaal Archeologisch Depot Zuid-Holland

9.29 Kommetje met klok en klepel, gevonden in Vlissingen.

Coll. Erfgoed Zeeland – Zeeuws Archeologische Depot

9.32 Kommetje met hert, gevonden in Graft.

Inv. nr. 11130-32

9.30 kommetje met IHS-monogram.

Inv. nr. 11130-05

9.33 Kommetje met hert, gevonden in Delft.

Coll. Museum Boijmans van Beuningen

9.34 Vuurklok met paard, granaatappel en duiven, gevonden in Den Haag. Coll. Archeologie Den Haag

9.35 Vuurklok met pauw en duiven, gevonden in Graft. Inv. nr. 1131-01

9.36 Kommetje met pauw, gevonden in Graft. Inv. nr. 11130-41

9.37 Twee bordjes, met granaatappel (links) en met klok (rechts) van de hand van C, gevonden in Amsterdam. Ø 13,5 cm. Coll. Sjouke Dijkstra

Naast vuurklokken en kommetjes zitten er ook kleine schaaltes in het assortiment van C, zoals die op afb. 9.37. Louter op basis van het aantal aangebrachte jaartallen zou decorateur C tot circa 1640 gewerkt kunnen hebben. Dat is wel erg lang als we ervan uitgaan dat hij in 1609 in Alkmaar is begonnen; in Alkmaar produceerden de langst werkenden, namelijk B2 en G2 respectievelijk 27 en 24 jaar! Anderszins, als we de kwaliteit van zijn laatste producten bezien is het goed voorstelbaar dat C weliswaar lang heeft doorgewerkt, maar dat de sluipende loodvergiftiging hem niet ongemoeid heeft gelaten.

9.38 Vuurklok met duif, gevonden in Enkhuizen. Coll. Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem

Een derde decorateur doet van zich spreken. Het pottenbakkersafval in Leiden leverde twee fragmenten van twee verschillende objecten op die zijn samengevoegd in een reconstructietekening (afb. 9.39). Op de kom van afb. 9.40 herkennen we rechtsonder een identiek gedeelte. Dit type duif is bekend van meer dan tien vondsten, voornamelijk uit de provincie Zuid-Holland (afb. 9.41, 9.42 en 9.43). Al zijn vogels hebben een duidelijk gevorkte staart. Het type granaatappel op de vuurklok van afb. 9.34 is geïntroduceerd door Verburch, maar komt daarna veel voor op het werk van zijn opvolger, zoals op de kom van afb. 9.40. Dit type granaatappel komt soms voor in combinatie met een ander type dat lijkt op de Haarlemse granaatappels, maar dan met een korte, gebogen scheidingslijn tussen het groen en het pittendeel

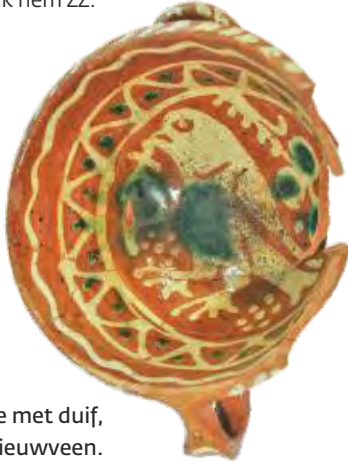
9.39 Reconstructietekening op basis van pottenbakkersafval uit Leiden. Tekening S.V.

9.40 Grote kom met duif en granaatappel, gevonden in Nieuwveen, Ø 21,5 cm. Coll. Museum Ter Aar

in plaats van een rechte lijn (afb. 9.44). Het eerstgenoemde type komt ook voor op een paar misbakselfragmenten (afb. 9.45) en is in een andere setting te zien op afb. 9.46. Een ander kenmerk van deze decorateur is de zigzaglijn met groene stippen in de hoeken (afb. 9.41). Vanwege dit decoratie-element dat hem typeert, noem ik hem ZZ.

9.41 Kommetje met duif, gevonden in Nieuwveen.

Coll. Oudheidkamer Historische Kring Liemeer

9.42 Bord met duif, gevonden in Nieuwveen. Ø 28,0 cm.

Inv. nr. 11129-58

9.43 Kommetje met duif met kuif, gevonden in Nieuwveen.

Coll. Han van Leeuwen

9.44 Bord met granaatappels, gevonden in Nieuwveen.

Coll. Ron Otto

9.45 Misbakselscherf met granaatappel, gevonden in Leiden.

Coll. Erfgoed Leiden e.o.

9.46 Bord met granaatappel, gevonden in Nieuwveen.

Coll. Han van Leeuwen

Deze voorwerpen met duiven - andere vogelsoorten kent hij niet of het moet de hybride duif van afb. 9.43 zijn - zijn voorbeelden van producten van een decorateur die een omvangrijk en divers oeuvre heeft nagelaten. Hij heeft nieuwe vormen geïntroduceerd, zoals een hartvormig kommetje (afb. 9.47 en 9.48), maar ook klassiek gebruiksgoed als de kromsteert in een verfrissend slibjasje gestoken (afb. 9.50).

9.47 Hartvormige kommetje, gevonden in Grootebroek. Coll. S.V.

9.48 Hartvormige kommetje met duif, gevonden in Wormer. Coll. Archeologie Zaanstad

9.49 Pispot, gevonden in Den Haag. Ø 20,5 cm. Coll. S.V.

9.50 Kromsteert, gevonden in Noordeinde.
Part. coll.

9.51 Tuitpot, gevonden in Nieuwveen. Coll. Han van Leeuwen

9.52 Kop met 3 oren, gevonden in Enkhuizen.
Inv. nr. 11132-10

Wat ZZ - zoals gezegd - onderscheidt van alle andere slibdecorateurs zijn de zigzagpatronen, aangevuld met groene stippen (afb. 9.49). Die komen op vrijwel al zijn stukken voor, vaak in combinatie met enkele, dubbele of zelfs driedubbele golflijntjes. Naast de zigzagband maakt hij ook guirlandes met groene stippen, zoals we zien op de tuitpot en drie-orige kop van de afb. 9.51 en 9.52. Ook nieuw zijn de slibstreepjes op onderdelen die daar tot dan toe van verschoond bleven, zoals op de standringen van kannen en op de oortjes van kommen. Het kannetje van afb. 9.53 laat deze drie typerende kenmerken zien. Andere bijzondere modellen zijn de kannen van afb. 9.54 en afb. 9.55.

9.53 Kan met zigzagpatroon, kenmerkend voor deze Leidse decorateur.

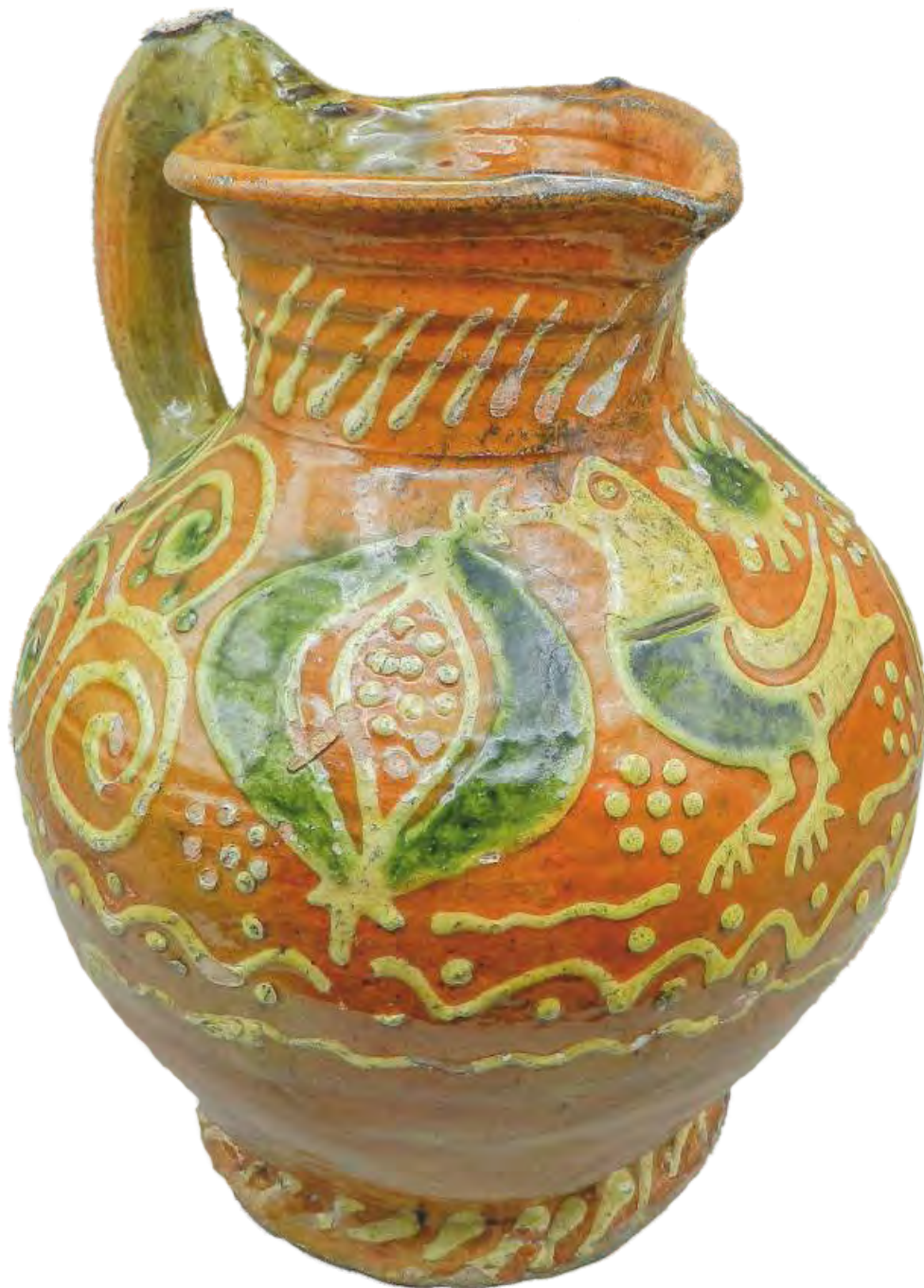
Tekening Raf Timmermans

Verreweg het meest verrassend echter zijn de producten van decorateur ZZ die in de slib-kras techniek gemaakt zijn, soms zelfs in combinatie met de sgraffito-techniek; iets dat voorbehouden leek te zijn aan centra in Noord-Holland en de daarvan afgeleide producten van de naar Leiden verkaste decorateur C (afgezien van een oprisping in Bergen op Zoom, waarover later meer).

9.54 Kan, gevonden in Nieuwveen. Coll. Han van Leeuwen

9.55 Kan met duif en granaatappel, gevonden in Nieuwveen. Coll. Ron Otto

Het meest complete voorbeeld hiervan is een bordje uit Nieuwveen met een plant met bloemen en een sgraffito-rand (afb. 9.60). Dezelfde bloemen zijn marginaal zichtbaar op een randfragment van een grote schotel uit Aalsmeer met de eerder vermelde zigzagbaan (afb. 9.56). Het grondje waar de plant van afb. 9.60 op staat is vergelijkbaar met een secundair motief op een fragment waar een persoon staat afgebeeld (afb. 9.57), op een komfragment met - waarschijnlijk - zes oren, dat geheel in de sgraffito-techniek is uitgevoerd (afb. 9.58) en op een kommetje met een rozet (afb. 9.59).

9.56 Randfragment van een grote schotel, gevonden in Aalsmeer. Coll. S.V.

9.57 Fragment met mensfiguur en zigzagmotief, gevonden in Nieuwveen.

Coll. Han van Leeuwen

9.58 Deel van een kommetje met 6 oren, gevonden in Nieuwveen. Coll. Museum Nieuwkoop

9.59 Kommetje met bloem, gevonden in Wormer. Coll. Archeologie Zaanstad

Zo kwistig als deze decorateur met slib is, zo terughoudend is hij met jaartallen; niet één object van decorateur ZZ is gedateerd. Dat maakt het lastig hem aan een periode te koppelen. Stilistisch lijkt hij de opvolger van Cornelis Verburch en gezien de omvang van zijn eigen oeuvre zou een schatting van een werkzame periode in de jaren 1635-1650 terecht kunnen zijn. Het jaartal 1650 correspondeert met de verkoop van de pottenbakkerij in 1651.

Bij de bespreking van het misbakselmateriaal in Haarlem is de overeenkomst gemeld met de producten uit Leiden. Het betreft schotelgoed met een brede spiraalband over de vlag heen tot op de rand.

9.60 Bord met bloemen en een sgraffito-rand, gevonden in Nieuwveen. Coll. Han van Leeuwen

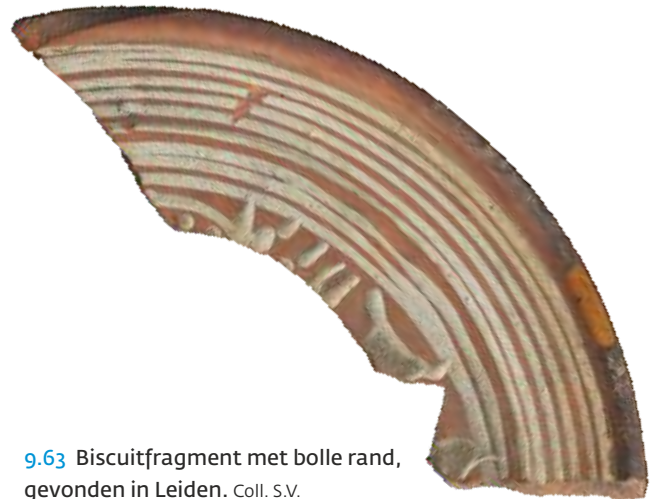
9.61 Bord met een spiraal tot aan de rand, gevonden in Nieuwveen. Coll. Han van Leeuwen

9.62 Bord met bloemen, gevonden in Nieuwveen. Coll. Han van Leeuwen

In Leiden zijn van dit type tussen het afval maar een paar voorbeelden gevonden. Een mooi voorbeeld is de vondst uit Nieuwveen van afb. 9.61. Het bordje van afb. 9.62 heeft een vergelijkbare voorstelling, maar met de randdecoratie als van afb. 9.46. Vast staat wel dat alle schotels van decorateur ZZ een

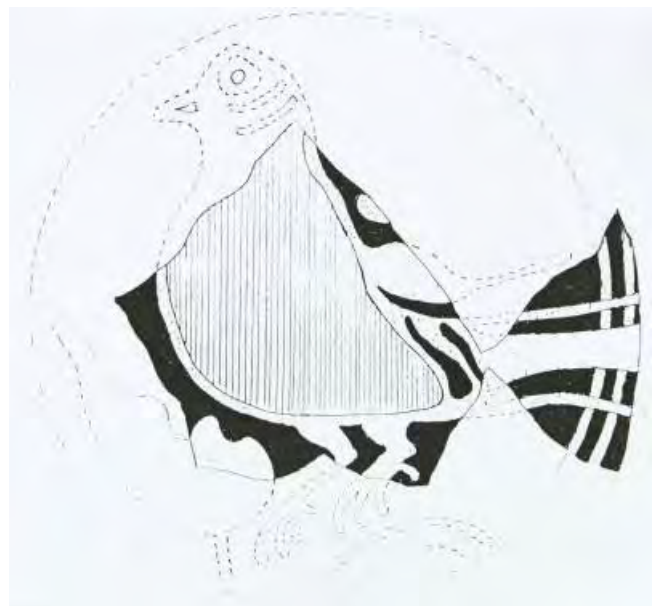
bolle buitenrand hebben. Zo'n bolle rand zien we ook bij het unieke biscuitfragment (afb. 9.63) - aardewerk dat nog maar een keer gebakken is - dat gevonden is in het verstevigingstalud van de A4 ten oosten van Leiden, dat deels bestond uit pottenbakkersafval.

9.63 Biscuitfragment met bolle rand, gevonden in Leiden. Coll. S.V.

Op dit fragment zijn nog net het eind van een vogelstaart en het topje van een granaatappel te zien. Het zou een deel van een schotel kunnen zijn dat lijkt op dat van afb. 9.64. De tekening is een reconstructie op basis van twee bij elkaar horende, volledig gesinterde fragmenten tussen het Leidse afval. De schotel heeft oorspronkelijk meer cirkels gehad dan op het overgeleverde fragment te zien zijn, het gedeelte waar de staart op staat, was breder.

9.64 Reconstructietekening op basis van 2 fragmenten, gevonden in Leiden. Tekening S.V.

In de omgeving van Leiden, vooral in Nieuwveen, zijn borden en kommen gevonden die doen denken aan het Leidse materiaal, maar afwijken door de mindere kwaliteit én de aanwezigheid van jaartallen in de jaren 50 (afb. 9.65 en 9.67) en de beginjaren 60 van de 17de eeuw. Of we hier van doen hebben met producten van de nieuwe eigenaar van de pottenbakkerij in 1651, ene Isaack Oliviersz, waarvan verder alleen bekend is dat hij in 1670 is begraven, is giswerk.

9.65 Bord met haan, 1657, gevonden in Nieuwveen.
Coll. Han van Leeuwen

9.66 Grape van decorateur C, gevonden in Schermerhorn.
De vruchtmotieven zijn vergelijkbaar met die rechtsonder op de vuurklok op afb. 9.38. Inv. nr. 11132-06

9.67 Kommetje met haan, gevonden in Nieuwveen.
Coll. Han van Leeuwen

9.68 Grape van decorateur C, gevonden in Alkmaar.
De gelobde bladmotieven zijn identiek aan die op afb. 9.35.
Coll. Archeologisch Centrum Alkmaar

10.1 Kommetje met vrouwen- en mannenbuste, gevonden in Bergen op Zoom. Coll. Team Cultuur en Toerisme

10 | Bergen op Zoom

Verlaten we de huidige provincie Zuid-Holland en steken we de grote rivieren over dan belanden we in een andere wereld. Bergen op Zoom geniet een nationale reputatie op het terrein van eenvoudig gebruiks aardewerk. Maar de veronderstelling bestaat dat er in Bergen op Zoom geëxperimenteerd is met verschillende technieken. Hierbij moet gedacht worden aan grabbelbakjes, ringfopbekers en andere kommen en bakken waarop kleine plastiekjes, blaadjes en bloemen in verschillende aardewerkkleuren zijn geplakt. Misschien is de vuurklok die tussen misbaksels van pottenbakkerij 'Croonenburg' is gevonden ook het resultaat van die artistieke neiging. De 1610 gedateerde vuurklok is over het gehele oppervlak gevuld met boetsewerk, appliques en slibversiering (afb.10.2). Vanwege deze combinatie van versiertechneken wijkt deze vuurklok af van wat er in Noord- en Zuid-Holland aan vuurklokken is gemaakt. Van pottenbakkerij 'Croonenburg' is bekend dat die in 1578 is gestart en tot 1835 in bedrijf is geweest.

10.2 Vol gedecoreerde vuurklok, gevonden in Bergen op Zoom. Coll. Team Cultuur en Toerisme

Van bescheidener aard is het twee-orige kommetje dat zich eveneens tussen het pottenbakkersafval bevond (afb.10.1). Er zijn een vrouwen- en een mannenbuste afgebeeld in een stijl die eerder Vlaams dan Hollands aandoet.

10.3 Deel van een kommetje met de kop van een man, gevonden in Spierdijk. Coll. S.V.

Lange tijd leek dit kommetje het enige bewijs van een productie van slibaardewerk dat enigszins doet denken aan Noord- en Zuid-Hollandse slibkommetjes, totdat in Spierdijk, ten westen van Hoorn, de ziel van een vergelijkbaar kommetje opdook. De decoratie bestaat uit een mannenportret dat vergelijkbaar is met dat van het kommetje uit Bergen op Zoom, omgeven door een vrijwel identieke bladerkrans. In de mond heeft de man een klaverblad. (afb.10.3).

Deze drie objecten zijn het enige tastbare bewijs voor de productie van slibaardewerk in Bergen op Zoom. Hopelijk heeft de toekomst nog verrassingen in petto die een completer beeld geven.

11.1 Kommetje met duif, gevonden in Huissen. Coll. Erfgoed Gelderland

11 | Toegift

In de loop van dit boek zijn tientallen kommetjes de revue gepasseerd die meestal twee oren hebben; die kunnen horizontaal dan wel verticaal aan het object zijn bevestigd. De horizontale hebben in sommige gevallen de vorm van een floraal motief. Het vroegste voorbeeld van dergelijke oortjes is ter sprake gekomen bij de bespreking van de overgang van producten uit de sgraffito-periode naar die met de eerste slibaardewerkstukken. Het betreft het sgraffito-kommetje van afb. 11.2 met de afbeelding van een duif onder een geometrisch figuur. Dit kommetje is gevonden in Leiden en heeft oortjes in de vorm van een klaverblad. Het heeft het uiterlijk van in die tijd gangbare tinnen kommetjes die 'brandewijnkommetjes' worden genoemd.

11.2 Kommetje met duif, gevonden in Leiden.

Coll. Boijmans van Beuningen. Coll. nr. F 4093

11.3 Deel van een kommetje met duif, gevonden in Enkhuizen.

Inv. nr. 9607-06

11.4 Deel van een kommetje met duif, gevonden in Utrecht.

Coll. Archeologie en Bouwhistorie Utrecht

Kort voor het ter perse gaan van dit boek kwam ik erachter dat een vergelijkbaar kommetje ooit is gevonden in Huissen (Gelderland) (afb. 11.1). Dit kommetje is echter in de slibtechniek uitgevoerd en heeft een oortje in de vorm van een ruit met een bloemetjesmotief. Verder is opvallend dat de hele vogel groen is ingekleurd, zelfs het oog, een eigenaardigheid die alleen in de vroegste periode van de slibaardewerkproductie voorkomt. Van de decorateur van deze kommetjes zijn tientallen voorwerpen bekend, variërend van kommetjes, schotels (afb. 2.3) en vuurklokken (afb. 2.12) met afbeeldingen van vooral duiven en herten. De vindplaatsen van al die vondsten zijn verspreid over een groot deel van West-Nederland, met een lichte nadruk op De Streek en Monnickendam. Het lijkt erop dat de vroegste stukken in Hoorn of Enkhuizen gemaakt zouden kunnen zijn en de wat latere in Monnickendam, maar dat is speculatief. Van de duif van het kommetje van afb. 11.1 bestaan nog twee voorbeelden, een uit Enkhuizen met een gele duif met groene vleugels (afb. 11.3) en een uit Utrecht (afb. 11.4). Het feit dat er uit de vroege periode meerdere voorbeelden van dit soort kommetjes met een duif zijn gevonden, betekent m.i. dat het een populair gebruiksvoorwerp is geweest.

Vergelijkbaar met bovengenoemde kommetjes is een vondst uit Sluis (afb. 11.5). Het model lijkt sprekend op dat van afb. 11.1, maar de duif is anders gestileerd en is dan ook door een andere decorateur gemaakt. Aan weerszijden van de duif staat een secundair motief dat in de hoofdstukken over Hoorn en Alkmaar ter sprake is gekomen en dat daar een 'bloeiende bol' is genoemd. Het kommetje is onderdeel van een omvangrijke groep die zeer waarschijnlijk gemaakt is in Hoorn, maar Alkmaar valt niet uit te sluiten.

Van een derde decorateur van een soortgelijk kommetje met duif - met of zonder oortjes, dat is niet aan het fragment te zien - is een randfragment bekend waarop nog net een vogelpoot is te zien (afb. 11.6). Vergelijking met alle bestaande uitvoeringen van vogelpoten leidt dit fragment naar een decorateur uit Hoorn die beschreven is bij de afb. 4.6 en 4.9. Het komfragment met een geheel groene haan (afb. 11.7) hoort waarschijnlijk ook tot de productie van deze Hoornse decorateur. Een aanwijzing daarvoor zijn de plaatsing en constructie van de poten, die sterke

11.5 Kommetje met duif, gevonden in Zeeland.

Part. coll.

gelijkenis vertonen met die van de uil op afb. 4.18. Hanen lijken in de periode 1550-1560 sterk in de minderheid in vergelijking met duiven; dat is geheel in lijn met het spaarzaam voorkomen van deze vogels op sgraffito-aardewerk.

11.6 Randfragment met vogelpoot, gevonden in Edam. Coll. S.V.

11.7 Deel van een kom met haan, gevonden in Hoorn.

Coll. S.V.

11.8 Deel van een kommetje met duif, gevonden bij Uitdam.

Coll. Bureau Monumenten en Archeologie, gemeente Amsterdam

Ook van een vierde decorateur lijkt de bakermat in Hoorn te liggen. Argument hiervoor is dat op een paar fragmenten een gestileerd bladmotief te zien is dat ook voorkomt op schotels en vuurklokken die in eerste instantie aan Hoorn en in tweede instantie aan Alkmaar worden toegeschreven (zie afb. 5.8 en 5.16). Van deze decorateur kennen we vier kommetjes, een met een duif, twee met een haan en een met een eikenboom. De laatste heeft een wat bredere bovenrand met een kabelrand, heeft geen oren en is gevonden in Edam (afb. 11.11). De twee fragmentarische kommen gevonden bij Uitdam (afb. 11.8 en 11.9) die een onversierde bovenrand hebben, lijken geen oren gehad te hebben. Vandaar dat deze 'nappen' worden genoemd. Op het tweede fragment staat een haan, wat vooral is af te lezen aan de lel, want de kam ontbreekt en de staart zou ook een vleugel kunnen zijn. Met zekerheid staat er een haan op het fragment uit Zwaagdijk van afb. 11.10, maar dit kommetje heeft dan weer een aan de binnenzijde spaarzaam gedecoreerde opstaande wand met een horizontaal worstoor. Al met al een interessante groep gebruiksvoorwerpen, die een contemporaine ontstaansgeschiedenis kent op meerdere locaties.

11.9 Deel van een kommetje met haan, gevonden bij Uitdam.

Coll. Bureau Monumenten en Archeologie, gemeente Amsterdam

11.10 Deel van een kommetje met haan, gevonden in Zwaagdijk. Coll. S.V.

11.11 Kommetje met eikenboom, gevonden in Edam. Coll. S.V.

Meer lezen

Blazer, W., 'Waterland: Monnickendam', *Archeologische Kroniek Noord-Holland 1998, Holland 31-6*, p. 353-354.

Bodt, S. de, *Gedateerde keramiek : gebruiksvoorwerpen met jaartal uit de collectie Van Beuningen-deVriese = Dated ceramic wares : household pottery marked with a year from the Van Beuningen-deVriese collection* : 22, Rotterdam, 1991.

Bruijn, A., *Pottersvuren langs de Vecht, aardewerk rond 1400 uit Utrecht, Rotterdam Papers III*, Rotterdam/Langbroek, Stichting Het Nederlandse Gebruiksvoorwerp, 1979.

Bruijn, A. en H.L. Janssen, *Spiegelbeelden, Werra-keramiek uit Enkhuizen 1605*, Zwolle, 1992.

Clevis, H. en H. van Gangelen (red.), *Werra Keramiek uit Enkhuizen opnieuw bekeken. Studies aangeboden aan Jan Thijssen*, Zwolle, 2009.

Gangelen, H. van, P. Kersloot en S. Venhuis, *Hoorn des Overvloeds, de bloeiperiode van het Noord-Hollands slibaardewerk (ca.1580-ca.1650)*, Wormerveer, 1997 (zie QR-code op p. 187).

Hagers, J.K.A., 'Leiden: Parmentier', *Archeologische kroniek van Holland over 1993, Holland 26-6*, p. 446.

Hurst, J.G., D.S. Neal en H.J.E. van Beuningen, 'North-Holland slipware', *Rotterdam papers II: a contribution to medieval archaeology*, Rotterdam/Langbroek, Stichting Het Nederlandse Gebruiksvoorwerp, 1975, p.47-65.

Hurst, J.G., D. S. Neal en H. J. E. van Beuningen, *Pottery produced and traded in north-west Europe 1350-1650, Rotterdam papers VI: a contribution to medieval archaeology*, Rotterdam/Langbroek, Stichting Het Nederlandse Gebruiksvoorwerp, 1986.

Klijn, E. M. Ch. F., *Loodglazuuraardewerk in Nederland. De Collectie van het Nederlands Openluchtmuseum*, Arnhem, 1995.

Kranendonk, P., 'Amsterdam-Uitdam', *Archeologische Kroniek van Noord-Holland 2020*, p.16-19.

Meulen, A. van der en P. Smeele, *De pottenbakkers van Gouda 1570-1940. En hun betekenis voor de geschiedenis van de Nederlandse keramiek*, Leiden, 2012.

Ostkamp, S., 'VTortelduiven en vlamme harten Huwelijksymbolen op zilver en aardewerk uit Alkmaar, *Vormen uit Vuur 186/187 oktober 2004/*, p. 112-155.

Ostkamp, S., 'Vreemde vogels aan de wand', *Vormen uit Vuur 244*, oktober 2020/3, p. 28-59.

Schrickx, C.P., *Bethlehem in de Bangert, Een historische en archeologische studie naar de ontwikkeling van een vrouwenklooster onder de Orde van het Heilig Kruis in het buitengebied van Hoorn (1475-1572)*, Leiden, 2015.

Venhuis, S., 'Het slibaardewerk in de Leidse pottenbakkerij', *Westerheem jaargang 49, nr.5, oktober 2000*, p. 209-215.
<https://collectie.huisvanhilde.nl/pdf/Hoorn-des-Overvloeds-DEF.pdf>

Algemeen:

Het tijdschrift *Vormen uit Vuur* dat uitgegeven wordt door de Nederlandse vereniging van Vrienden van Ceramiek en glas, publiceert regelmatig artikelen over slibaardewerk.

Ook in *Vind Magazine* (voorheen Poldervondsten) verschijnen met enige regelmaat artikelen over slibaardewerk.

Zie ook websites van collecties waar slibaardewerk is te vinden:

<https://collectie.huisvanhilde.nl>

<https://www.collectiegelderland.nl>

Zoeken via termen: bord, kom of vuurklok en verfijn met aardewerk en periode.

<https://www.boijmans.nl/collectie>

Hier kan het best gezocht worden op vorm; dus bord, schaal, vuurklok, kom en vervolgens filteren op de juiste periode.

<https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio>

Zoek op de term loodglazuuraardewerk.

Scan voor collectie
Venhuis/Huis van Hilde

Scan voor
Hoorn des Overvloeds

Scan voor alle publicaties
van Huis van Hilde

Illustratieverantwoording

Erfgoed Alkmaar 1.3, 4.8, 4.10, 4.12, 5.8, 5.14, 5.35, 5.167, 6.9, 6.10, 9.68

R. Alleblas 3.53, 7.22

Centrum voor Archeologie Amersfoort 2.11

Monumenten en Archeologie Amsterdam 3.49

Museum Boijmans van Beuningen 2.2, 2.20, 5.48, 5.49, 5.56, 5.169, 5.170, 8.5, 8.7, 9.27, 9.33, 11.2

Gemeente Bolsward 5.17

Jaap Buist/Gemeente Groningen 4.9

Marcel Corbié 2.26, 3.43

Archeologie Delft 8.12

Archeologische Dienst Dordrecht 3.39, 6.14

Erfgoed Gelderland 11.1

Rijksuniversiteit Groningen 3.45

Archeologie Den Haag 9.34

Bureau Archeologie gemeente Haarlem 6.20, 6.23, 7.4, 8.2, 8.3, 8.6

Leo den Hollander 9.4, 9.14, 9.45

Museum In 't Houten Huis 1.19, 5.39, 5.43, 5.68, 5.81, 5.84, 5.95, 5.130, 5.147, 5.161, 6.36, 9.25, 9.50

Huis van Hilde/Kees Zwaan 1.17, 1.20, 1.22, 2.1, 2.3, 2.5, 2.6, 3.3, 3.5, 3.10, 3.21, 3.22, 3.23, 3.24, 3.27, 3.34, 3.36, 3.40, 3.46, 3.54, 3.56, 3.64, 3.71, 3.78, 3.79, 4.4, 4.13, 4.21, 4.28, 4.30, 4.31, 4.33, 4.34, 4.39, 4.40, 5.2, 5.3, 5.10, 5.12, 5.16, 5.18, 5.22, 5.25, 5.31, 5.33, 5.36, 5.37, 5.40, 5.42, 5.45, 5.46, 5.47, 5.51, 5.57, 5.60, 5.63, 5.64, 5.65, 5.67, 5.72, 5.75, 5.76, 5.78, 5.79, 5.80, 5.83, 5.85, 5.86, 5.87, 5.88, 5.89, 5.90, 5.91, 5.92, 5.103, 5.105, 5.107, 5.108, 4.109, 5.110, 5.111, 5.112, 5.116, 5.117, 5.118, 5.120, 5.122, 5.129, 5.133, 5.135, 5.138, 5.139, 5.143, 5.144, 5.146, 5.149, 5.153, 5.154, 5.160, 5.164, 5.165, 5.172, 5.174, 5.175, 5.177, 5.178, 5.179, 5.185, 6.1, 6.4, 6.5, 6.16, 6.17, 6.21, 7.1, 7.10, 7.18, 8.9, 8.10, 9.19, 9.24, 9.30, 9.32, 9.35, 9.36, 9.42, 9.52, 9.53, 9.66

Walter Lensink/Vind Magazine 3.50, 3.55, 3.63, 5.55

Bert van der Lingen 8.11, 9.2, 9.40, 9.41, 9.43, 9.51, 9.54, 9.55, 9.57, 9.60, 9.61, 9.65, 9.67

Theo de Man 3.16, 3.44, 3.47, 4.24, 5.96, 6.34

Laurens Mulkens 9.28

NAD Nuis 2.25, 3.1, 3.26

Nederlands Openluchtmuseum Arnhem, 4.11, 7.13, 8.8, 9.13, 9.20, 9.38

Oud Aalsmeer 9.9

Archeologie gemeente Nijmegen 3.6

H. Nooij 6.18

Thijs Quispel 3.19, 5.44, 5.82, 5.106, 5.113, 5.121, 5.124, 5.141, 5.142, 6.7, 7.7, 7.11, 7.20, 8.4, 9.6, 11.5

Cassandra Scheffer 6.8

Christiaan Schrickx 3.62, 4.27

Smit Alkmaar 3.25

Ron Tousain 3.20, 4.2, 5.66, 7.9, 9.3

Archeologie en bouwhistorie Utrecht 11.4

Sjek Venhuis 1.4, 1.7a, 1.7b 1.8, 1.9, 1.10, 1.11, 1.14, 1.18, 1.23, 2.4, 2.7, 2.8, 2.10, 2.12, 2.13, 2.14, 2.15, 2.16, 2.18, 2.19, 2.21, 2.22, 2.24, 3.2, 3.4, 3.7, 3.8, 3.9, 3.11, 3.12, 3.13, 3.14, 3.15, 3.17, 3.18, 3.28, 3.29, 3.30, 3.31, 3.32, 3.33, 3.35, 3.37, 3.38, 3.41, 3.42, 3.48, 3.51, 3.52, 3.57, 3.59, 3.60, 3.61, 3.66, 3.67, 3.69, 3.75, 3.76, 3.77, 3.80, 3.81, 3.83, 4.1, 4.3, 4.5, 4.6, 4.7, 4.14, 4.16, 4.17, 4.18, 4.22, 4.23, 4.29, 4.35, 5.1, 5.7, 5.9, 5.11, 5.19, 5.20, 5.21, 5.23, 5.24, 5.27, 5.29, 5.30, 5.34, 5.38, 5.50, 5.52, 5.53, 5.54, 5.58, 5.59, 5.61, 5.62, 5.70, 5.71, 5.73, 5.74, 5.93, 5.94, 5.97, 5.98, 5.99, 5.100, 5.101, 5.102, 5.104, 5.114, 5.115, 5.119, 5.123, 5.125, 5.126, 5.127, 5.128, 5.132, 5.134, 5.140, 5.145, 5.148, 5.150, 5.152, 5.155, 5.156, 5.157, 5.158, 5.159, 5.162, 5.163, 5.166, 5.168, 5.171, 5.173, 5.176, 5.181, 5.182, 5.183, 5.184, 5.186, 6.2, 6.3, 6.6, 6.11, 6.12, 6.13, 6.15, 6.27, 6.28, 6.29, 6.30, 6.31, 6.32, 6.37, 6.38, 7.3, 7.5, 7.8, 7.12, 7.14, 7.15, 7.16, 7.17, 7.19, 7.21, 8.1, 8.13, 8.14, 9.1, 9.5, 9.7, 9.8, 9.10, 9.11, 9.12, 9.17, 9.18, 9.21, 9.26, 9.37, 9.39, 9.44, 9.47, 9.48, 9.49, 9.56, 9.58, 9.59, 9.62, 9.63, 9.64, 10.3, 11.6, 11.7, 11.8, 11.9, 11.10, 11.11

Marcel Vos 5.136

Archeologie West-Friesland 1.6, 2.9, 2.17, 2.23, 3.68, 3.72, 4.19, 4.20, 4.26, 4.37, 5.4, 5.5, 5.15, 5.26, 11.3

Erfgoed Zeeland 9.15, 9.16, 9.29, 10.1, 10.2

Archeologisch depot Zuid-Holland 5.13, 6.19, 9.31

Dankwoord

Een lang gekoesterde wens is met dit boek werkelijkheid geworden. Gedurende meerdere decennia heb ik al het Hollandse slibaardewerk dat ik onder ogen kreeg, gearhiveerd in de hoop een coherent beeld te krijgen van de verspreiding en herkomst van dit materiaal.

Ik ben de Provincie Noord-Holland dankbaar dat zij mijn wens in vervulling heeft doen gaan. Ik vond in Martin Veen, collectie-beheerder van Huis van Hilde, een enthousiast pleitbezorger voor dit project.

Inhoudelijk was een belangrijke rol weggelegd voor bureau *TGV teksten en presentatie*, dat een redactioneel klankbord vormde: Evert bewaakte de grote lijnen, Birgit en Iris bleven onvermoeibaar in het bijsturen en begrijpelijk maken van mijn soms onnavolgbare hypothesen. Ik heb hun inzet zeer gewaardeerd.

Voor het adstrueren van mijn theorieën was ik aangewezen op de medewerking van gemeentelijke en provinciale instituten en op die van verzamelaars. Zij voorzagen mij van de benodigde foto's. Ik ben hun bijzonder dankbaar voor hun hulpvaardigheid. Tezamen met mijn eigen collectie van gerestaureerde objecten en honderden fragmenten ligt er met deze publicatie nu een overzicht van het in Noord- en Zuid-Holland geproduceerde slibaardewerk.

Sjek

Reeds verschenen in de reeks Noord-Hollandse Archeologische Publicaties:

- NHAP 1 Kennemerland in de Bronstijd
 - NHAP 2 Slot Purmerstein te Purmerend
 - NHAP 3 Bewoningsgeschiedenis van Texel
 - NHAP 4 Van het voorland verdwenen (Almersdorp)
 - NHAP 5 Castricum Oosterbuurt aardewerkonderzoek
 - NHAP 6 Het cultuurlandschap van het Oer-IJ
 - NHAP 7 Kostverloren te Amstelveen
 - NHAP 8 Weelde in de Beemster
 - NHAP 9 Een Beemster poldermolen
 - NHAP 10 De Engelmunduskerk in Velsen-Zuid
 - NHAP 11 Kennemerland in metaalvondsten
-

Huis van Hilde
Westerplein 6
1901 NA Castricum
info@huisvanhilde.nl
www.huisvanhilde.nl

